SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

LIBRI DUO

CONTRA GENTES.

PARISIIS
apud Bloud & Barral

LONDINI
apud David Nutt

NEO-EBORACI & CINCINNATI
apud Fr. Pustet.

1882

Lectori.

Magni Athanasii, episcopi alexandrini e doctoris Ecclesiae, nomen cui theologo possi esse ignotum? Vere ipse fuit sec. IV. „magna veritatis tuba“ et „Ecclesiae columna [1])“ adversus vaferrimos fidei catholicae hostes, arianos scil., qui adeo infensos in eum gesserunt animos, ut in ejus persecutionem universum pene orbem commoverint. Unde quinquies sede pulsus „profugus toto orbe actus est, nec ullus e tutus ad latendum supererat locus [2]).“ Tanti vi (n. c. a. 296., † 373., secundum alios 371. v 372.) monumentum saltem aliquod in collectione nostra reperiri merito postulabis. Quare tibi exhibebimus „adversus gentes libros duos [3]),“

[1]) Hoc encomio salutatur a Gregorio naz. *or.* 21. n. 26. et 13.

[2]) *Martyrologium rom.* ad d. 2. Maji.

[3]) Hieronymus *de script. eccles.* c. 87.

orum prior solet in codd. inscribi: *Oratio ntra gentes*, posterior *Oratio de incarnaone*. Licet vero scripti sint s. doctore admoum juvene ante exortam arianam haeresim 318. vel 319.), tamen inter primarios ingeejus fetus locum habent. Eo consilio conripti sunt, ne quis gentilium, qui variis calumis christianos vellicare et irridere solebant, lem in Christum Salvatorem despiceret eamve la ratione innixam esse suspicaretur. Quare imo infidelium inscitiam refellere instituit, ut lsis confutatis veritas per se ipsam illucescat: hristianus vero, quem Christi cognitionem et dem rebus omnibus pretiosiorem ducere conenit, certum persuasumque habeat, se veritati redidisse Christumque cognoscendo deceptum on fuisse (l. 1. n. 1.). Priori parte l. I. idolotriam impugnat variasque rationes, quibus fideles deos suos defendere conabantur, fues esse ostendit (n. 2 29.). In p. altera . 30—47.) probat solum Deum, quem religio ristiana colit, verum esse. Libro II. conseuenter de Verbi Dei incarnatione disputat, mque fuisse necessariam, possibilem, Deo gnam fuse solideque probat (n. 1—32.) Juorum deinde infidelitatem redarguit ex vatiiis messianis, atque ad gentilium exceptiones, uibus incarnationis mysterium irridere sole-

bant, respondet. Demum ab effectibus miris, quorum causa est Christus ejusque sanctissima religio, hujus divinam originem comprobat. Versionem satis fidelem, quam editores maurini adornarunt, in nostra editione secuti sumus. Cum vero s. doctor adeo claro utatur stilo, pluribus annotationibus non erat opus.

SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

ORATIO CONTRA GENTES.

---

1. *Crucis virtus divinitatem Christi probat.* — Dei quidem cultus rerumque omnium veritatis cognitio non tam hominum doctrina indiget, quam ex seipsa haberi potest, quippe quae quotidie operibus prope clamet, et sese per Christi doctrinam sole clarius commonstret. Quia tamen ea de re doceri desideras, o vir beate: age, pauca de fide Christi pro viribus nostris exponamus. Nam tametsi illam ex divinis Literis tibi ipse comparare potes, ex aliis tamen etiam discere exoptas. Et vero sanctae ac divinae Scripturae ipsae per se satis sunt ad veritatem indicandam. Exstant quoque plurimi ea de re a beatis nostris magistris conscripti libri, quos si quis legerit, Scripturarum interpretationem quodam modo intelliget, et eam quam expetit cognitionem consequi po-

terit. Verumtamen cum magistrorum libros in manibus nunc non habeamus, necesse est ea, quae ab illis didicimus, tibi patefacere et scribere (loquor autem de nostra in Christum Salvatorem fide), ut ne quis vel doctrinam qua informamur parvi pendat, vel fidem, qua in Christum credimus, nulla ratione innixam esse suspicetur; ut immerito certe sentiunt gentiles, qui variis calumniis nos vellicant et profusis cachinnis irrident, nihil aliud nobis quam Christi crucem objicientes. Qua quidem in re illorum stupiditatem maxime miserari convenit, quod scilicet dum cruci insultant, ejusdem virtute totum orbem terrarum repleri, et per eam divinae cognitionis opera omnibus patefacta fuisse non videant. Neque enim, si ipsi sincero attentoque animo ejus divinitatem inspexissent, rem tantam riderent; sed illum potius mundi Salvatorem esse agnoscerent, ejusque crucem non perniciem rerum, sed medicinam fuisse faterentur. Namque si erecta cruce universa idololatria eversa est: si hoc signo omnes daemonum praestigiae fugantur, solusque Christus adoratur et per ipsum Pater cognoscitur; si denique hi quidem qui contradicunt, erubescere coguntur, ipse vero contradicentium animos quotidie

latenter immutat: qui fit (merito enim quis eos ita aggrediatur) ut humanum opus id adhuc opinentur, ac non potius fateantur Dei Verbum et Salvatorem mundi illum esse, qui in crucem ascendit? Sane idem istis accidere mihi videtur, ac si quis solem nubibus obscuratum reprehendat, ejusque nihilominus lucem admiretur, quippe qui totum terrarum orbem ab ea illuminatum cernat. Ut enim pulchra lux est, et ipse sol, lucis auctor, luce pulchrior est: ita cum res sit plane divina universum mundum Dei cognitione repletum esse, necesse est ducem et auctorem tanti operis Deum ipsum et Dei Verbum esse. Itaque pro virili parte de re tam admirabili disseremus, priusque infidelium inscitiam refellemus, ut falsis confutatis, veritas per seipsam deinceps illucescat, tuque ipse, carissime, certum persuasumque habeas, te veritati credidisse Christumque cognoscendo deceptum non fuisse. Tecum porro, qui Christum amas, de Christo disserere maxime convenire arbitror, quandoquidem te ejus cognitionem et fidem rebus omnibus pretiosiorem ducere autumo.

2. *Felix protoparentum conditio.* — Principio quidem malitia non fuit, quoniam ne nunc quidem in sanctis reperitur, nec pror-

sus in illis exsistit: sed eam postea homines excogitare atque adversus seipsos effingere coeperunt; unde etiam idolorum commenta effinxere, ea quae non sunt, perinde ac si essent, animo concipientes. Nempe mundi opifex et omnium moderator Deus, qui universa natura et humana intelligentia longe superior est, ut vere bonus ac summe benignus, per proprium Verbum et Salvatorem nostrum Jesum Christum humanum genus ad propriam imaginem fecit, qua illa secum similitudine hominem ad rerum naturam cognoscendam et contemplandam aptum reddidit. Hinc propriae etiam aeternitatis cogitationem et cognitionem eidem impertivit [1]), ut videlicet hac conservata similitudine, nunquam cogitationem a Deo averteret, neque a sanctorum convictu discederet: sed datam Dei gratiam et propriam ex paterno Verbo vim infusam retinens exsultaret, et cum Deo familiariter viveret, securamque ac vere beatam immortalem vitam duceret. Nam si nulla re a Dei cognitione impediatur, animae

1) *Impertivit.* Deus protoparentibus sublimem suae naturae cognitionem infudit, qua imbuti plenius exprimerent validiusque in se conservarent imaginis divinae dignitatem. Habes praeclaram descriptionem conditionis originalis protoparentum.

munditia Patris imaginem, Deum Verbum, ad cujus quoque imaginem factus est, semper contemplatur, maximaque admiratione afficitur, cum providentiam, qua mundus per ipsum administratur, intelligit. Ita rebus quidem, quae sub sensus cadunt et corporeae sunt, excelsior efficitur, cum his vero vi mentis conjungitur, quae coelestes ac divinae sunt solaque intelligentia comprehenduntur. Cum enim corporibus mens humana non adhaerescit, neque aliquid ex eorum cupiditate extrinsecus admixtum habet, sed tota ipsa sursum secum est, sicuti initio facta est; tunc ea quae sensus movent omniaque humana transcendens, in sublime fertur, Verbumque et in Verbo Verbi Patrem videt, cujus contemplatione delectata, suo erga illum amore et desiderio renovatur: quemadmodum utique primum hominem, qui hebraea lingua Adam dictus est, sacrae Scripturae narrant initio summa cum libertate et fiducia mente Deo adhaesisse, sanctorumque societate et consuetudine potitum fuisse in illa rerum coelestium contemplatione, qua illo in loco fruebatur, quem sanctus Moyses tropo quodam paradisum appellavit. Animae enim munditia eam ad Deum per seipsam contuendum idoneam

reddit, uti ipse Dominus ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. 5, 8).

3. *Miser protoparentum lapsus.* — Sic ergo Creator, ut dictum est, hominum genus condidit, quos etiam in eo statu perseverare voluit. At illi rebus potioribus neglectis, ignavique et inertes ad illas intelligendas effecti, sese ad ea, quae sibi propiora erant, convertere. Haec autem corpus et sensus corporis erant. Itaque homines mentem et cogitationem a rebus coelestibus avocaverunt, et seipsos contemplari coeperunt. Seipsos autem contemplando corporique aliisve rebus, quae sensus movent, inhaerendo, ac velut in propriis decepti, in sui cupiditatem delapsi sunt, propriis rebus rerum divinarum contemplationi antepositis. In his porro commorantes nolentesque a proximis sibi rebus discedere, suam animam omni cupiditatum genere turbatam et inquinatam, corporis voluptatibus constrinxere, ac vim, quam ab initio a Deo acceperant, penitus obliti sunt. Id vero ita se habere vel ex primo homine videre licet, ut ex sacris Scripturis discimus. Siquidem quamdiu ille mentem ad Deum et Dei contemplationem applicavit, corporis contemplationem respuit: cum vero

serpentis persuasu cogitationem a Deo avertit seque contemplari coepit, tunc illi in corporis cupiditatem misere inciderunt, et se nudos esse cognoverunt, quae ipsis causa fuit erubescendi. Seipsos porro non tam vestibus nudos esse deprehenderunt, quam quod rerum divinarum contemplatione nudi facti sunt, atque animum ad contraria traduxerunt. Desciscentes enim ab illius qui et unus et vere est (Deum intelligo) cognitione et amore, in diversas posthac et singulas corporis cupiditates sese projecere. Deinde, ut fieri solet, cum singularum et multarum rerum cupiditatibus flagrarent, in illas ferri habitu coeperunt, adeo ut eas relinquere etiam reformidarent. Hinc factum est ut timiditates, metus ac libidines in anima orirentur, nihilque illa nisi mortale saperet. Siquidem nolens cupiditates dimittere, mortem corporisque disjunctionem pertimescit. Cum item ea quae concupiscebat non assequeretur, occidere et injuste agere didicit. Quanam autem ratione ista omnia agat, operae pretium est pro facultate exponere.

4. *Animae a Deo recessus.* — Postquam a rerum coelestium contemplatione recessit anima, singulisque corporis facultatibus prave usa et corporis contemplatione delectata

est, ut vidit bonum sibi esse voluptatem, boni nomine errando abusa est, atque voluptatem ipsum verum bonum esse existimavit, non secus ac si quis mente perculsus, gladium in obvium quemque distringendum postulaverit, idque sapientis esse arbitretur. Amore porro voluptatis irretita, eam varie exercere coepit. Cum enim ex natura sua sit facile mobilis, tametsi ab his quae bona sunt sese avertit, moveri tamen non desinit. Movetur itaque jam non secundum virtutem, neque ut Deum videat; sed inania cogitans suas facultates alio transfert, iisque ad explendas suas cupiditates abutitur, utpote quae libera facta sit. Ut enim se ad bona convertere, sic ab iisdem se avertere potest. A bono autem aversa, contraria omnino cogitat. Nam a motu plane quiescere non potest, quippe quae ex natura sua, ut superius dixi, sit mobilissima. Illa ergo propriae libertatis conscia, videt se membris in utramque partem uti posse, tum ad ea quae sunt, tum ad ea, quae non sunt. Ea autem sunt, quae bona sunt: ea vero non sunt, quae mala sunt. Porro ea esse dico quae bona sunt, quatenus eorum exemplaria sunt in Deo qui vere est. Ea vero non esse dico, quae mala sunt, quatenus, cum nihil sint, solis hominum commentis con-

ficta sunt. Nam cum corpus habeat oculos ad res creatas videndas, et ad creatorem per aptissimam earundem rerum compositionem cognoscendum: cum aures habeat ad divina oracula et Dei leges audiendum: cum manus habeat cum ad necessaria peragenda, tum ad eas in precibus extendendas; anima, bonorum contemplatione dimissa, ubi in his motum exercere desiit, in contraria jam errans moveri coepit. Deinde suis facultatibus, ut dixi, perspectis hisque abutens, intellexit se corporis membra posse etiam in contraria movere. Hinc loco contemplationis naturae, oculos ad cupiditates convertit, se id quoque posse ostendens atque existimans, dummodo moveatur, se suam dignitatem servare, nec peccare, faciendo quod potest. Verum ignorabat se creatam esse, non ut simpliciter moveretur, sed ut ad ea quae oportet moveretur, ut haec vox Apostoli optime monet: *Omnia licent, sed non omnia expediunt* (1. Cor. 6, 12.).

5. *Generis humani corruptio.* — At hominum audacia non ad id quod expediebat et decebat, sed ad id quod poterat attendens, contraria agere coepit: unde et manus in contrarium movens caedes perpetrare jussit, aures ad non obediendum convertit: membra

alia ad liberos legitime procreandos data, stupris et adulteriis inservire permisit: linguam nobis ad benedicendum concessam, ad calumniandum maledicendumque et pejerandum adhibuit: manibus ad furandum et similes homines verberandos, odoratu ad varios amatorios odores indagandos, pedum celeritate ad sanguinem effundendum abusa est: ventrem denique ebrietati et inexplebili satietati dedit, quae quidem omnia vitia et peccata sunt animae, quorum nulla alia causa est, quam quod se a rebus praestantioribus avertit. Enimvero idem illi contigisse videtur, ac si auriga, qui equos in stadio ascendit, meta quo currendum est neglecta, ab eaque aversus, equum, ut potest, tantum agitare curet (potest autem ut sibi videtur), hincque modo in obvium quemque impetum faciat, modo in abrupta loca tendat et quocunque equorum pernicitas eum abripuerit, ratus se, dum ita currit, a meta non aberrare, quippe qui solum cursum habeat ante oculos, nec proinde se extra metam ferri animadvertat. Ita sane anima a via, quae ad Deum ducit, aversa, et praeter id quod decet corporis membra impellens, imo vero ipsa quoque una cum illis a seipsa impulsa, peccat et malum sibimet fingit, nec animadvertit se a

via aberrasse, et extra veritatis metam vagari, quam beatus Paulus, qui Christum in se ferebat, prae oculis habens, ita loquebatur: *Ad destinatum persequor, ad bravium supernae vocationis Jesu Christi* (Philipp. 3, 14). Itaque sanctus Apostolus, cum ipsum bonum haberet scopum et finem, nihil unquam mali agebat.

6. *Mali nulla est substantia.* — Nonnulli quidem gentilium a veri via aberrantes, nec Christum cognoscentes, malitiae substantiam aliquam esse ac per seipsam exsistere affirmavere, qua profecto in opinione ratione duplici peccabant. Vel enim negabant creatorem rerum omnium effectorem esse; nec enim omnium rerum Dominus foret, si, uti censent, malitia substantiam et naturam per seipsam haberet. Vel rursus, si illum volunt rerum omnium effectorem esse, mali quoque auctorem esse concedant necesse est, quandoquidem juxta illos, malum res aliqua est. Verum id fieri non posse et absurdum esse valde perspicuum est: nam malum ex bono non oritur [1]), neque in ipso, neque per ipsum

[1]) *Malum ex bono non oritur*, loquitur scil. in adversariorum hypothesi, quod malum sit aliqua substantia; ideo enim manichaei aliique haeretici alium

est; alioquin jam bonum non esset, quod mixtam naturam haberet, vel mali causa exsisteret. Haeretici quoque, qui ex ecclesiastica doctrina exciderunt ac in fide naufragium fecerunt, mali aliquam substantiam esse stulte et ipsi existimant, sibique praeter verum Christi Patrem alium Deum effingunt, quem etiam non genitum, mali effectorem et malitiae auctorem atque naturae creatae opificem volunt esse. Verum illi facile refutari possunt cum ex divinis Scripturis, tum ex ipsa quae in hominibus inest intelligentia, qua etiam ista dementer commenti sunt. Itaque, ut ab auctoritate Scripturae exordiar, Dominus et Servator noster Jesus Christus verba Moysis in suo Evangelio confirmans, ait: *Dominus Deus unus est* (Marc. 12, 29); et: *Confiteor tibi, Pater, Domine coeli et*

Deum mali auctorem sibi finxerunt, ut mali originem quadamtenus explicarent. Quod si malum consistit in privatione, ut catholici docent et sana ratio probat, poterit oriri ex causa, quae, naturam si spectes, bona est, sed in operando deficit et deficiendo malo praebet originem. Sed etiam in hac explicatione verum manet illud principium, „malum ex bono non oritur," si illud intelligatur vel de bono simpliciter, de summo bono, quod est Deus, vel de bono, quatenus est bonum, vel de origine non qualicunque, adeoque etiam de defectu sed de proprie dicta *efficientia*, qua aliquid efficitur.

terrae (Matth. 11, 25). Si ergo unus est Deus, et ipse coeli et terrae dominus est, quomodo alius praeter ipsum erit? Ubinam vero illorum Deus futurus est, cum omnia, quae coeli et terrae ambitu continentur, unus et verus Deus impleat? Quomodo etiam alius opifex earum rerum fuerit, quarum ipse Deus et Pater Christi est dominus, ut suo ipse ore testatur Salvator? Nisi forte ut in parium conditione accidit, boni Dei malum posse esse dominum dixerint. Sed si ita sentiunt, vide in quantam impietatem incidant. Inter illos enim, qui paria possunt, neminem qui excellat et fortior sit inveneris. Etenim si nolente altero, alter exsistit, aequalis certe amborum vis et imbecillitas est: aequalis quidem vis, quia alter alterius voluntatem exsistendo vincit; imbecillitas vero, quia ipsis nolentibus res praeter mentem eveniunt; siquidem bonus invito malo, et vicissim malus bono nolente exsistit.

7. *Manichaeismi refutatio. Mali origo.* —Aliter etiam eos hoc modo refellere possumus. Si ea quae apparent, sunt mali opera: quodnam, quaeso, est boni opus? nam nihil apparet praeter naturam, quam Creator condidit. Quodnam porro indicium est bonum exsistere, cum nulla exstent opera quibus

cognoscatur? ex operibus enim opifex cognoscitur. Qui vero fieri potest, ut ambo sibi invicem sint contrarii? vel quidnam est quod illos dividit, ut simul invicem non sint? Namque simul esse non possunt, cum sese invicem destruant. Alter quoque in altero esse non potest, cum diversae et dissimilis sint naturae. Ergo tertium quoddam erit, quod illos dirimat, quodque ipsum sit Deus. At cujusnam, quaeso, naturae tertium istud futurum est? bonine an mali? incertum utique videbitur; nec enim potest amborum naturae esse. Itaque cum futilem hanc illorum sententiam esse liqueat, necesse est ecclesiasticae doctrinae veritatem elucere, scilicet malum nec a Deo nec in Deo esse, neque ab initio fuisse, nec naturam aliquam ejus esse: sed homines, boni contemplatione remota, ea quae non erant, prout volebant, sibi ipsis excogitare et effingere coepisse. Quemadmodum enim si quis, sole collucente suisque radiis universum terrarum orbem illustrante, oculos clauserit, et tenebras, quae tamen nullae sunt, sibi ipsi finxerit, ac deinde ille mediis velut in tenebris errans incedat, quae causa illi sit saepius cadendi atque in aspera et praerupta loca incurrendi, dum interim ipse arbitratur non lucem, sed tene-

bras esse, quippe qui cum videre putat, nihil prorsus videat: ita humana anima, clausis oculis quibus Deum videre potest, sibi ipsi mala effingit, in quibus dum ipsa movetur, nescit sese nihil agere, cum aliquid agere existimat. Quae enim illa effingit, nullo modo exsistunt. Nec vero qualis creata est, talis etiam perseveravit: sed qualem contaminavit seipsam, talis et comparet. Namque creata est ut Deum videat et ab eo illuminetur: ipsa autem pro Deo res caducas et tenebras quaesivit, ut alicubi Spiritus his verbis testatur: *Deus hominem rectum fecit: ipsi autem ratiocinationes multas quaesierunt* (Eccles. 7, 30). Itaque malitiae inventio et excogitatio sic hominibus initio exorta et conficta est. Quanam vero ratione etiam ad idolorum insaniam devoluti fuerint, jam dicere necesse est, ut cognoscas idolorum inventionem nullo modo a bono, sed a malitia ortum habere. Quod porro principium malum habet, nulla unquam in re bonum judicandum est, cum malum sit totum.

8. *Idololatriae origo.* — Malitiam excogitasse non contenta hominum anima, paulatim sese ad deteriora coepit impellere. Postquam enim varias voluptatum species didicit, et rerum divinarum oblita est, cor-

poreis affectibus delectata, atque ad sola praesentia et vanas quae de his habentur opiniones attendens, nihil praeter aspectabilia exsistere, solaque temporalia et corporea bona esse arbitrata est. Sic autem a vero aversa, et se ad imaginem boni Dei factam esse oblita, non amplius Deum Verbum, ad cujus similitudinem creata est, sua facultate videt: sed extra seipsam posita, ea quae non sunt [1]) cogitat et effingit. Obstructo quippe corporearum cupiditatum involucris illo quod in ipsa est quasi speculo, per quod unum Patris imaginem contueri poterat, jam non cernit quae animam intelligere oportet, sed in omnem partem circumfertur, solaque illa videt, quae in sensum cadunt. Hinc sane illa omnibus carnis cupiditatibus plena, falsisque opinionibus quas de illis imbibit conturbata, demum quem mente oblita est Deum, hunc ipsum in corporeis et sensibilibus rebus commenta est: unde Dei nomine rebus aspectabilibus attributo, sola ea amplectitur et cogitat, quae sibi placent, et

---

[1]) *Ea quae non sunt* i. e. inania, mala. Supra enim dixerat (n. 4.): „Ea autem sunt, quae bona sunt: ea vero non sunt, quae mala sunt:“ nam malum consistit in privatione.

ut jucunda suspicit. Prima ergo idololatriae causa est malitia. Ut enim homines malitiam, quae nulla res est, sibi ipsis confingere didicerunt, sic et deos, qui nulli sunt, sibi quoque commenti sunt. Idem profecto est ac si quis in profundum demersus nec lucem nec quae luce conspiciuntur videret (quippe cum ejus oculi deorsum aspicerent, et ipse aquarum mole obrueretur); ille autem idcirco sola ea quae in profundo sunt sensu percipiens, nihil praeter ipsa exsistere eaque rerum omnium praecipua esse arbitraretur: ita etiam prisci insipientes homines, ubi in carnis cupiditates et fallaces illecebras demersi sunt, Deique notitiam et cognitionem oblivione deleverunt, obtusa ratione, vel potius rationis expertes facti, res aspectabiles deos esse finxerunt, ipsamque creatam naturam prae Deo honorarunt, ac opera potius quam operum auctorem et opificem, Dominum Deum, Dei titulo divinisque honoribus decorarunt. Ut vero illi, qui secundum superius exemplum in profundum demersi sunt, quanto magis progrediuntur, eo in obscuriora et profundiora loca abripiuntur: ita quoque simile quoddam humano generi accidit. Non enim in simplici haeserunt *idololatria*, neque unde coeperunt, ibi *etiam persstiterunt*:

sed quo plus temporis in primis suis erroribus consumpsere, eo recentiores identidem excogitavere superstitiones. Hinc prioribus nondum satiati, rursus sese in alia flagitia ingurgitarunt. Sic illi profecere in rebus turpissimis, suamque impietatem magis magisque auxere. Id sane divina Scriptura his verbis testatur: *Cum venerit impius in profundum malorum, contemnit* (Prov. 18, 3.).

9. *Idololatriae progressus.* — Ut enim mens humana a Deo recessit, homines vanis suis cogitationibus ac ratiocinationibus deorsum vergentes, primum coelo, soli, lunae et astris Dei honorem adscripserunt, illosque non tantum deos, sed etiam rerum aliarum auctores esse censuerunt; postea vero tenebricosis suis cogitationibus deorsum rursus progressi, aethera, aërem et ea quae in aëre sunt, deos appellavere. Iidem rursus in malis procedentes, elementa quoque et principia compositionis corporum, nempe calidam et frigidam, siccam et humidam naturam deos agnovere. Ut vero qui penitus in profundum ceciderunt, in terra et coeno, terrestrium cochlearum instar, repunt: ita impiissimi mortales, postquam cogitationem a vera Dei notione removerunt, homines hominumque formas cum viventium tum mor-

tuorum inter deos referre coeperunt. Quin etiam pejora meditati, in lapides et ligna, in reptilia aquatilia et terrena, atque in feras et brutas animantes divinum et coeleste Dei nomen transtulerunt, omnesque soli Deo debitos honores illis attribuerunt: verum autem Deum Christi Patrem rejecerunt. Utinam vero hic saltem stetisset insanorum mortalium audacia, nec ultra progressi sese graviori impietatis genere contaminassent. Siquidem nonnulli adeo mente conciderunt et eorum animus fuit obscuratus, ut etiam ea, quae nullo modo essent, nec inter res creatas exsisterent, ipsi comminiscerentur et deos facerent. Humanam enim formam cum brutis animantibus permiscentes, naturasque dissimiles simul connectentes, tamquam deos venerari non erubuerunt. Hujusmodi utique sunt dii illi, qui apud aegyptios canis, serpentis et asini caput habent, et apud Libyae populos Ammon arietis capite insignis. Alii vero corporis partes, ut caput, humeros, manum, pedem, seorsim divisas, singulas inter deos collocavere, et divinis honoribus sunt prosecuti, quasi non contenti religione erga totum et integrum corpus adhibita. Alii impietate latius diffusa voluptatem et cupiditatem, quae ipsorum ma-

litiae et tantae impietatis occasio fuit, deos fecere et adoravere, qualis est apud eos Amor et Venus in Papho insula. Alii velut pejora ambitiose aemulati, suos principes, aut etiam illorum liberos vel pro sua erga eos observantia, vel eorundem tyrannidis metu inter deos numerare ausi sunt. Talis est in Creta celeberrimus apud ipsos Jupiter, in Arcadia Mercurius, apud indos Dionysius sive Bacchus, et apud aegyptios Isis, Osiris et Orus. Talis his etiam temporibus Antinous Adriani romanorum imperatoris amasius, quem tametsi hominem fuisse et quidem hominem minime gravem et honestum, sed impurissimum non ignorant, eum tamen ob metum imperantis venerantur. Cum enim, Adriano in Aegypti regione diversante, Antinous illius voluptatis minister e vita migrasset, eum imperator coli jussit: quo utique facto et se adolescentis etiam post ejus mortem amore flagrare est testatus, et justae reprehensionis argumentum in seipsum praebuit, ac denique insigne adversus universam idololatriam statuit monumentum, quo nempe pateret, illam non aliter ab hominibus inventam fuisse quam vana comminiscentium cupiditate: quod et Dei sapientia his verbis declarat: *Initium fornicationis est*

exquisitio idolorum (Sap. 14, 12). Quod quidem ne mireris, neque procul a fide esse existimes velim, quando non ita pridem, sed fortassis etiam hoc tempore senatus romanus quos ab initio habuit imperatores, vel omnes, vel saltem quos ipsi placet et ejusmodi honore dignos censet, inter deos esse decernit, ac tamquam deos coli jubet. Namque illorum quidem, quibus illi infensi sunt, naturam agnoscunt, eosque utpote inimicos, homines appellant: at vero quos diligunt et caros habent, eos ob virtutem coli praecipiunt, quasi deos faciendi potestatem ipsi haberent, qui utique homines sunt, et se mortales esse non inficiantur. Hi enim profecto potius qui deos faciunt dii esse censendi sunt, quam quos ipsi faciunt deos. Siquidem res quae facit ea quae fit praestantior esse debet; et qui aliquem judicat, ejus qui judicatur dominus sit necesse est: is item qui aliquid donat, omnino id quod habet largitur; quemadmodum certe et omnis imperator, id quod ipse habet, donat, iisque qui accipiunt potentior et major est. Quapropter si quos ipsi voluerint, deos esse decernunt, eos sane primum deos quoque esse oporteret. Verum hoc inter cetera admiratione dignum videtur, quod ipsi tamquam

homines morientes, suum de his quos deos fecerunt, falsum esse suffragium aperte arguant.

10. *Idololatriae inanitas.* — Nec vero recens est istiusmodi consuetudo, neque a romano senatu initium duxit, sed diu ante ad fingenda idola inventa et instituta est. Illi enim qui a tanto tempore dii apud graecos celebrantur, Jupiter, Neptunus, Apollo, Vulcanus, Mercurius, et e feminis Juno, Ceres, Pallas, Diana, edictis Thesei, quem graecorum historiae praecipue commendant, divinitatem sunt consecuti. Hinc illi qui id sancivere, ut homines, mortui lugentur: hi autem quos deos esse statuerunt, tamquam dii adorantur. O incredibilem repugnantiam atque insaniam! Notus ipsis est qui deos illos esse sanxit, et quos ille sanxit, eidem anteponunt! Verum utinam saltem in maribus stetisset eorum idololatria, neque feminis divinum nomen detulissent! Siquidem etiam mulieres, quas neque ad publica concilia admittere tutum est, divinis honoribus colunt et venerantur, quales sunt, quae, ut supra diximus, Thesei praescripto inter numina sunt relatae, et apud aegyptios Isis, Puella et Adolescentula, atque apud alios Venus. Nam aliarum ridicula nomina proferre fas esse non reor. Multi enim non

priscis tantum, sed nostris etiam temporibus, post amissos quos habebant carissimos, tum fratres tum cognatos ac uxores: multae item mulieres exstinctis viris (quos sane omnes mortales homines fuisse natura convincit), illos et illas, cogente luctus acerbitate, pictura expresserunt et confictis sacrificiis consecrarunt, quos deinde posteri ob pictum simulacrum et artificis industriam tamquam deos venerati sunt, idque praeter omnem naturae rationem. Quos enim ipsi parentes luxere ut qui dii non essent (namque si deos illos esse persuasum habuissent, minime ut perditos et mortuos deflevissent: quia vero non tantum non esse deos, sed nec exsistere quidem putabant, idcirco illorum formam imagine exprimebant, ut eorum effigiem prae oculis habentes, dolorem mitigarent, quem ex eo quod illi amplius non exsisterent acceperant): istos nihilominus stultissimi tamquam deos precantur, et veri Dei honore prosequuntur. Certe etiam hodie in Aegypto luctus Osiris, Ori Typhonisque et aliorum interitus celebratur. Dodonaea item aera et Cretae Corybantes argumento sunt, Jovem non fuisse Deum, sed hominem, eumque ex patre carnivoro procreatum esse. Verum prae ceteris mihi permirum videtur,

Platonem magnum illum virum sapientia apud graecos adeo celebrem, qui de Dei cognitione plurimum gloriabatur, in Piraeum cum Socrate accessisse, ut Dianam hominis arte effictam adoraret.

11. *Falsorum deorum gesta quam flagitiosa.* — Haec autem et similia idololatriae inventa jam olim Scriptura his verbis complexa est: *Initium fornicationis est exquisitio idolorum: et adinventio illorum corruptio vitae est. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum. Vana enim hominum gloria in mundum ingressa sunt, et idcirco brevis illorum finis est inventus. Acerbo enim luctu dolens pater cito sibi rapti filii fecit imaginem, et illum, qui tunc tamquam homo mortuus fuerat, nunc tamquam viventem colere coepit, subditisque suis sacra et cerimonias tradidit. Deinde impia consuetudo tempore invalescens, tamquam lex custodita est, et tyrannorum imperio colebantur sculpta simulacra; quos cum coram honorare homines non possent, eo quod procul habitarent, forma quae longe aberat expressa, evidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt, ut absentem tamquam praesentem studio adularentur. Ad religionis autem et veneratio-*

nis amplificationem, etiam ignaros instigavit artificis eximia diligentia. Ille enim volens fortasse placere principi, omnem artem et industriam suam adhibuit, ut similitudinem quam optime exprimeret. Vulgus porro elegantia operis illectum, eum qui paulo ante ut homo colebatur, nunc numen esse reputavit; idque vitae in insidias factum est, quoniam aut miseriae aut tyrannidi deservientes homines, incommunicabile nomen lapidibus et lignis imposuerunt (Sap. 14, 12. ss.). Cum igitur idolorum inventio hoc pacto, teste Scriptura, ab hominibus initium habuerit et efficta sit, jam tempus est, ut ad ejus confutationem aggrediamur: quod ut praestemus, non tam extrinsecus colligemus argumenta, quam ex his ipsis, quae illi de suis numinibus sentiunt. Si quis enim illorum, quos deos praedicant, ut inde primum exordiar, res gestas velit perpendere, eos non solum non esse deos, sed etiam hominum turpissimos fuisse reperiet. Quid enim, quaeso, turpius quam illi Jovis amores et impudicitiae, quas apud poëtas legere licet? Quid foedius dici potest quam cum eum audis rapere Ganymedem, furtiva adulteria patrare, timere et pavere ne contra ipsius mentem trojanorum moenia diruantur? Quid

indignius cogitaveris, quam cum ipsum vides mortem filii sui Sarpedonis graviter ferre, eique opitulari velle, nec posse? Quid, inquam, miserius potest esse quam cum cernis ei insidias ab aliis, qui dicuntur dii, fieri, Minerva nempe, Junone et Neptuno, opemque ferri a Thetide muliere et a centimano Aegeone? cum item voluptate victum mulieribus servire vides, illarumque causa brutorum animantium, quadrupedum et volucrum formas non sine sui periculo induere; cum rursum eundem ut patris insidias fugiat, latebras quaerere perspicis, ac deinde Saturnum suum patrem ab illo vinciri et castrari? An ergo aequum est illum censeri deum, qui ea flagitia commisit, et tantorum scelerum reus est, quae neque communes romanorum leges vel ipsis hominibus facere permittunt?

12. *Quam flagitiosi fuerint gentilium dii.* — Ut enim prae multitudine pauca ex multis commemorem, quis cognitis flagitiis et stupris, quibus Semelem, Ledam, Alcmenam, Dianam, Latonam, Maïam, Europam, Danaën et Antiopam vitiavit, vel quis perspecta ejus in propriam sororem impudica audacia, quam nimirum simul et sororem et uxorem habuit, illum non despiciat et morte dignum

aestimet? Enim vero non stupra tantum commisit, sed etiam quos ex stupris procreavit liberos, inter deos retulit, divinitatis specie ad suam pravitatem tegendam abusus. Horum ex numero sunt Bacchus, Hercules, Dioscuri, Mercurius, Perseus et Sospita. Quis implacabili contentione audita, qua dii illi, graecorum et trojanorum causa, apud Ilium inter se pugnabant, eorum imbecillitatem non condemnet, qui nempe mutua inter se rixa etiam homines irritaverint? Quis si viderit Martem et Venerem a Diomede vulnerari, Junonem vero et Infernum quem vocant Deum, Aïdoneum sive Plutonem ab Hercule, Bacchumque a Perseo, et Minervam ab Arcade, Vulcanum autem e coelo projici eoque casu claudum fieri; quis, inquam, haec intueri possit, quin statim hujusmodi deorum naturam spernat ac vituperet, vehementerque deinceps abhorreat, quominus deos illos esse dicat, sed potius cum corruptioni subjectos et patibilis naturae esse intellexerit, nihil profecto aliud eos quam homines, atque imbecilles homines esse agnoscet, magisque illos qui vulnerant, quam qui vulnerantur, jure et merito admirabitur? Quis item Martis cum Venere adulterium et utrique paratas a Vulcano insidias,

aliosque, quos vocant deos, ad stupri spectaculum ab eodem Vulcano accersitos adventare, et illorum impudicitiam contueri conspiciens, risum tenere queat, eosque non valde aspernetur? Quis non rideat, si Herculem viderit prae ebrietate libidinose in Omphalem insanire? Nam libidinosa illorum gesta turpissimosque amores, ac eorum imagines auro, argento, aere, ferro, lapidibus et lignis expressas, nihil est cur accurate reprehendam, cum res ipsae ex sese exsecrandae sint et manifestam erroris notam habeant. Qua sane in re eorum, qui his fallaciis seducuntur, maxime misereri convenit. Hi enim, qui adulterum qui ad ipsorum uxorem auderet accedere, maximo odio prosequerentur, adulterii magistros deos facere non verentur: cumque ipsi cum sororibus commisceri reformidant, eos qui idipsum faciunt, venerantur: qui iidem pueros corrumpere crimen esse fatentur, illos nihilominus colunt, qui hujusce flagitii rei esse praedicantur: ac denique ea, quae leges hominibus prohibent, suis, ut appellant, diis non erubescunt adscribere.

13. *Caecitas hominum qui deos lapideos ligneosque colunt.* — Praeterea cum lapides et ligna adorant, non attendunt se res prorsus

similes pedibus conculcare et comburere, quarum partes deos nuncupant, et quae paulo ante in usum assumebant, haec eadem sculpta insipienter venerari: quae dum faciunt, non certe advertunt nec omnino cogitant, se non deos sed caelatoris artem adorare. Siquidem quamdiu impolitus est lapis et materia rudis, tamdiu ista calcant et ad suos saepe usus etiam viliores adhibent. Cum vero fictor artem suam in illis exercuerit, et viri vel mulieris forma materiam figurarit, tunc gratias agunt artifici, jamque ut deos colunt quos mercede a caelatore emerunt. Quin etiam fictor, quasi oblitus quae ipse fabricavit, propriis operibus supplicat, et quae paulo ante scalpebat et incidebat, haec eadem, perfecto opere, deos salutat. Atqui si illa admiratione digna erant, caelatoris sane artem laudare et admirari, non autem quae ficta erant fictori praeferre decebat. Siquidem non materia artem, sed ars materiam ornavit et deum fecit. Multo igitur aequius erat ab illis coli artificem quam ea quae ipse fecerat, tum quia ipse diis illis arte factis tempore prior est, tum quia, ut voluit, sic illi effecti sunt. Nunc vero rejecta aequitate, scientiaque et arte posthabitis, ea adorant, quae scientia et arte effecta sunt: cum-

que ipse homo illorum auctor moriatur, ea quae ab illo facta sunt, tamquam immortalia colunt, quibus utique nisi assiduam curam adhibuerint, ex sua certe natura tempore interitura sunt. Qui porro miserandi non sunt vel ea de causa, quod ipsi videntes, res quae non vident adorent: ipsi audientes, rebus quae non audiunt supplicent: ipsi denique cum sint homines anima et ratione ex sua natura praediti, illos, qui nullo plane modo moventur, sed inanimati sunt, tamquam deos honorent: et quod stupendum est, quos ipsi in sua potestate habent et custodiunt, iis ut dominis serviant? Nec vero putes haec a me temere vel falso dicta fuisse: nam horum omnium fides etiam oculis obvia et exposita est, volentique licet hujusmodi spectacula cernere.

14. *Scriptura idolorum cultores stultitiae arguit.* — Gravius autem de his testimonium suppeditat divina Scriptura, quae id nos jampridem his verbis edocuit. *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Oculos habent, et non videbunt: os habent, et non loquentur. Aures habent et non audient; nares habent, et non odorabunt. Manus habent et non palpabunt: pedes habent, et non ambulabunt: non cla-*

mabunt in gutture suo. Similes illis fiant, qui faciunt ea. (Ps. 113, 12. ss.) Neque vero hic etiam desideratur prophetae incusatio, sed illos Spiritus sanctus hoc modo coarguit et refellit: *Erubescent qui Deum fingunt, et quicunque vana sculpunt: et omnes unde facti sunt, aruerunt, et muti ab hominibus congregentur universi, et stent simul, pudore et rubore suffusi; Quia faber ferrum acuit, et securi illud elaboravit terebroque concinnavit, ac statuit illud brachio fortitudinis suae: et esuriet et infirmabitur, neque aquam bibet. Lignum enim elegit faber, quod in mensura statuit, et glutine aptavit, ipsumque fecit tamquam viri formam, et ut pulchritudinem hominis statuit illud in aedibus, quod ex silva lignum cecidit, quod plantavit Dominus, et pluvia crevit, ut sit hominibus ad comburendum, et ex eo sumens calefactus est, et comburentes, panes eo coxerunt, reliquum vero in deos figurarunt, quos et venerati sunt, cujus mediam partem igne combusserant. Media autem ejus parte carnem coxit, et comedit, eaque satiatus est, et calefactus dixit: Dulce mihi est, quod calefactus fuerim, et ignem viderim: reliquam vero partem adoravit dicens: Eripe me, quia Deus meus es tu. Nescie-*

runt sapere, quia obscurati sunt, ne oculis viderent, et corde intelligerent: neque secum homo cogitavit in corde suo, vel in anima sua, neque novit prudentia, quia mediam ejus partem igne combussit, et panes in illius carbonibus coxit, assatamque carnem manducavit, et quod reliquum ex eo fuit, in abominandum simulacrum formavit, quod et ipsi adorant. Scitote quia cinis cor eorum est, et errant, et nemo potest eripere animam eorum. Videte, nec dicetis, quia mendacium in dextra mea (Isai. 44, 10. ss.). Quomodo itaque non ab omnibus impii esse judicandi sunt, quos impietatis aperte condemnat divina Scriptura? vel quomodo infelices et miseri non sunt, qui tam manifeste convincuntur res inanimas prae veritate colere? Quaenam vero illis spes superest? quam quaeso, veniam sperare possunt, qui rebus ratione et motu destitutis confidunt, quas loco veri Dei venerari non dubitant?

15. *Idololatrarum stultitia.* — Utinam enim, utinam saltem sine figura deos illis finxisset artifex, ne evidens propriae stupiditatis argumentum haberent. Simplicium siquidem animos adducere potuissent, ut sensum idolis esse crederent, nisi signa sensuum uti oculos, nares, aures, manus et os

immobilia haberent ad sentiendum. Nunc autem habentes non habent, stantes non stant, et sedentes non sedent. Neque enim haec agendi vim habent, sed ut fictori placuit, ita manent et jacent, nullumque divinitatis indicium exhibent, sed inanima prorsus sunt solaque hominum arte exsistunt. Utinam quoque hujusmodi falsorum deorum praedicatores et vates (poëtas et historicos dico) deos illos esse satis habuissent scribere, nec eorum gesta literis mandassent, quae nempe illos minime esse deos, sed turpem vitam duxisse essent argumento. Namque vel solo divinitatis nomine veritatem surripere aut potius plurimos ab ea avertere potuissent. Jam vero cum Jovis amores et impuritates, cum corruptos ab aliis pueros, cum aliorum prae sua in feminas libidine suspiciones et sollicitudines, metus pavoresque ac alia vitia recensent, nihil aliud certe efficiunt, quam ut videantur de diis se non solum non loqui, imo nec de probis hominibus, sed de turpibus omnis honestatis alienis commentitia narrare.

16. *Gentilium rationes, quibus deos suos defendunt, sunt futiles.* At vero hic fortasse impii ad ingenium poëtarum confugient ac contendent, proprium poëtarum esse, ut ea

quae non exsistunt, comminiscantur, et fabulas ad audientium voluptatem excogitent, quam ob causam eos ista de diis finxisse. Verum hancce illorum excusationem omnibus etiam aliis obsoletiorem et futiliorem esse ex his ipsis demonstrare licet, quae ipsi de diis illis opinantur et praedicant. Si enim quae poëtae narrant, commentitia et falsa sunt: falsa quoque Jovis, Saturni, Junonis, Martis aliorumque nomina fuerint. Siquidem, ut ipsi fatentur, forte ipsa etiam nomina ficta fuerunt, nec ullus omnino exsistit Jupiter vel Saturnus vel Mars: sed eos quasi exsistentes ad auditores decipiendos finxerunt poëtae. Atqui si poëtae res quae non exsistant fingunt, quare deos illos velut exsistentes colunt? An enim forte responsuri sunt, nomina quidem non fingi, sed facta falso illis adscribi? At id etiam ad illorum defensionem nihilo tutius est. Nam si facta commenti sunt, plane et eorum nomina, quorum facta esse scripsere, etiam sunt commenti. Vel si in vulgandis nominibus veraces sunt, eos quoque in factis enarrandis veraces esse necesse est. Praeterea qui illos deos esse finxere, noverant utique quae deos agere decet, neque unquam hominum notas diis affinxissent: uti nemo ignis effectum aquae attri-

buerit, cum ignis vim comburendi habeat, aquae autem frigida sit natura. Quapropter si facta digna sunt deorum, dii sane fuerint. qui ista egerunt. Sin autem hominum et quidem non honestorum sit adulterari, aliaque quae supra memoravimus scelera committere: homines proculdubio fuerint, non dii, qui illa patravere. Actus enim naturis congruere debent, ut et effectus auctorem testetur, et ex natura actus possit cognosci. Quemadmodum ergo si quis de aqua et igne disputare, eorumque effectus afferre vellet, nunquam profecto dicere auderet aquam comburere et ignem refrigerare: similiter si quis de sole et terra disserere aggrederetur, neutiquam certe affirmaret terram illuminare, solem autem herbas et fructus producere: alioquin stupiditatem amentiamque omnem superaret: ita si deos esse Jovem ceterosque alios certum habuissent illorum scriptores, ac praecipue omnium praestantissimus poëta, hujusmodi actus illis non adscripsissent, quibus eos non deos sed potius homines, homines inquam non sapientes, fuisse manifestum fieret. Vel si mentiti sunt poëtae, tuque illos falsi arguis, quare de heroüm fortitudine falsa dixisse non vis, nec pro fortitudine imbecillitatem aut pro imbecillitate fortitudinem commentos esse? Nempe debuissent,

uti de Jove et Junone commenti sunt, ita etiam Achillem ignaviae insimulare et Thersitae vires admirari, Ulyssis imprudentiam et stupiditatem insectari, Nestori insipientiam tribuere, Diomedi et Hectori muliebres actiones, Hecubae vero fortitudinem affingere: siquidem, ut ipsi volunt, proprium poëtarum erat in omnibus fingere et mentiri. Atqui cum de hominibus quidem scripserunt, veritatem servavere: cum autem de iis, quos deos vocant, sermonem habuerunt, mendaces esse non sunt veriti. Nam id etiam forte aliquis illorum dixerit, falsa poëtas scribere, cum impudica deorum facta narrant: at cum eos laudant, cum Jovem patrem deorum supremumque ac Olympium et in coelis imperantem praedicant, illos nihil comminisci, sed vera dicere. Verum id responsi contra illos esse, non mihi soli, sed cuivis facile est ostendere, iterumque veritas iisdem argumentis, quae jam supra attulimus, sese adversus eos tuebitur. Facta enim illos fuisse homines palam convincunt; sed laudes quibus eos efferunt, hominum naturam longe superant. Atqui utrumque horum secum pugnat: nam neque proprium est coelestium ista agere, neque qui haec agunt, deos suspicari quis recte possit.

17. *Scelera, quae referunt poetae de suis diis, vera sunt.* — Quid igitur restat, quam ut intelligamus falsas quidem et adulationis ergo fictas fuisse laudes, facta autem vera esse? Idque ita esse ex vulgari more licet cognoscere. Nemo enim qui aliquem laudare aggreditur, ejus vitam vituperat: sed contra, quorum vita turpis est, ad vituperationem quae inde sequi solet removendam, illos laudibus supra modum extollunt, ut et laudum magnitudine auditores decipiant, et illorum, quos laudant, nequitiam occultent. Itaque quemadmodum qui aliquem laudare instituit, si nullam vel in factis vel in moribus laudis materiam repererit, quippe cum nihil nisi turpe in his occurrat, alio commendandi genere uti cogitur, illique quem laudat, ea quae propriis meritis majora sunt attribuit: ita cum egregios illos poëtas deorum suorum turpitudinis puderet, nomen humana natura majus eis affinxere. Verum non intellexerunt se commentis, quae in mortalium conditionem minime quadrant, humana illorum facta non obscurare vel abscondere, sed potius humanis eorum vitiis aperte demonstrare Dei notiones illis nequaquam congruere. Ego sane arbitror, eos contra propriam mentem illorum vitia et facta enarrasse, sed cum

incommunicabile, ut loquitur Scriptura (Sap. 14, 21.), Dei nomen et honorem, iis qui non dii sed mortales homines fuere, adscribere studerent, quod magnum et gravissimum fuit flagitium: idcirco inviti illorum vitia compellente veritate exponere coacti sunt, ut ea scriptis exarata posteris omnibus evidens argumentum essent, illos non esse deos.

18. *Immerito aliqui propter artes a se inventas habiti sunt dii.* — Quid igitur superstitiosi respondebunt: quo argumento illos deos esse ostendent? Nam ex his, quae paulo superius diximus, homines eos, et quidem turpes homines fuisse, probatum est. At enim eo forte postremum se vertent, ut, quae illi vitae hominum utilia invenere, magnifice jactent, asseverentque eam ob rem deos haberi, quia hominibus fuere utiles. Jupiter enim plastices sive artis figulinae auctor fuisse dicitur, Neptunus nauticae, Vulcanus fabrilis, Minerva textrinae, Apollo musicae, Diana item venandi artem, vestes sive corporis ornatum Juno, Ceres agriculturam, aliique alias artes invenere, ut apud historicos legitur. Verum hae et similes artes non illis solis, sed communi hominum naturae erant adscribendae. Siquidem homines diligenti naturae contemplatione et

observatione artes inveniunt: hinc in omnium ore est artem naturae esse imitationem. Si ergo illi in his artibus, quibus navarunt operam, periti evaserunt, non idcirco dii, sed potius homines existimandi sunt. Nec enim artes ab illis sunt profectae, sed ipsi in artibus naturam imitati sunt. Nam cum homines, uti ex hominis definitione constat, natura sint scientiae capaces; nil mirum, si illi humano ingenio in suam ipsorum naturam intuentes, ejusque percepta cognitione artes excogitaverint. Porro si ob inventas artes deos eos merito nuncupandos esse contendant, restat ut et alii artium inventores eodem quo illi jure dii appellentur. Etenim literas phoenices invenere, poësim heroïcam Homerus, dialecticam Zeno eleates, rhetoricam Corax syracusius: apum opera Aristaeus, frumenti sementem Triptolemus, leges Lycurgus spartiates et Solon atheniensis, literarum ordinem et numerum, mensurasque et pondera Palamedes. Alii denique alias et varias res hominum vitae perutiles, ut testantur historici, protulerunt. Igitur si scientia deos facit, atque ideo dii sculpti exsistunt, necesse omnino est illos quoque, qui postea aliorum artium auctores fuere, inter deos numerari. Vel certe si eos divinis ho-

noribus dignos non judicant, sed homines esse agnoscunt; consequens est, ut nec Jupiter, nec Juno, nec alii, dii appellentur, sed vere homines fuisse credantur, eoque magis, quod probi non fuerint. Certe ipsi etiam idololatrae sculptis deorum simulacris nihil aliud eos quam homines esse declarant.

19. *Idolorum forma eorum inanitatem ostendit.* — Quam enim, quaeso, formam caelatores diis illis affingunt, nisi marium et feminarum, imo rerum etiam longe viliorum, et quae natura sua rationis sunt expertes, ut volucrum variarum, quadrupedum cicurum et ferocium, ac reptilium quaecunque terra et mare ac universa aquarum natura producit? Nimirum cum homines belluarum insanos impetus ac libidines praecipiti lapsu secuti, nihil praeter voluptates et carnis cupiditates ob oculos haberent: ut mentem in hisce pecudum vitiis defixam et occupatam tenebant, sic etiam in belluis pro affectuum varietate numen expresserunt atque tot deos sunt fabricati. Hinc enim quadrupedum, reptilium et avium simulacra apud illos exstant, quemadmodum divinae et verae pietatis interpres his verbis docet: *Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum: dicentes se*

esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum et quadrupedum et serpentium: propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae (Rom. 1, 21.). Postquam enim animam, ut modo memini, voluptatibus belluarum propriis inquinarunt, ad hujuscemodi deos effingendos sunt inducti; hincque factum est ut Deo derelicto, jam veluti traditi, sese in illis flagitiis volutarint, et in rebus, quae rationis expertes sunt, Deum rationis sive Verbi Patrem exprimere ausi fuerint. Sane his de rebus convicti ethnicorum philosophi et doctores non eunt inficias, hominum et belluarum formas ac figuras esse suos illos deos, qui palam sunt expositi. Verum respondent ideo ita esse, ut Deus per has figuras ipsis det responsa atque appareat: nec enim eum, qui oculis videri non potest, aliter posse cognosci quam per hujusmodi simulacra et caerimonias. Alii vero praestantiores philosophi, altiora rati dicere, ajunt haec facta et expressa fuisse ad divinos angelos et potestates invocandum et accersendum, ut per haec simulacra apparentes, Dei cognitionem ipsos docerent; esseque hominibus instar literarum, quarum

lectione, divinis angelis per illa advenientibus, Dei scientiam percipere possint. Sic illi inscite nugantur, non ut theologi loquuntur: absit enim ut ista theologorum dicantur. Verum si quis id responsi diligenter velit expendere, facile reperiet, non minus falsam istorum opinionem esse, quam quae supra a nobis refutata sunt.

20. *Aliud gentilium effugium excluditur.* — Ita enim eos aliquis velim, veritate judice, fidens interroget: Quonam modo Deus per haec simulacra respondet et cognoscitur? An ob materiam ex qua constant, an ob formam quam habent? si ob materiam: quis ergo formae usus, et cur, antequam haec efficta essent, per quamlibet materiam se videndum Deus non praebebat? Frustra quoque templa muris muniunt, lapidemque unum, aut lignum, aut aliquam auri partem in his includunt, cum universa terra hujusmodi rebus sit plena. Si vero imposita forma divini adventus causa est, quis usus materiae auri aliarumve rerum? cur non potius per ipsa vera animalia, quorum effigies sunt simulacra, Deus apparet? Dignior siquidem de Deo opinio eadem de causa haberetur, si per animalia viventia sive ratione praedita sive rationis expertia appareret, neque in

inanimis et immobilibus conspiciendus exspectaretur. Summam enim impietatem adversus seipsos committunt, qui cum vera animalia, quadrupedes, aves et serpentes seu ob feritatem seu ob foeditatem fugiant et abhorreant, horum tamen formas lapidibus, lignis et auro insculptas deos faciant. Convenientius sane erat ipsa viventia quam eorum formas coli. At forte neutrum horum, nempe neque forma, neque materia Dei adventus causa est: sed sola ars cum scientia conjuncta divinum numen evocat, quippe cum ipsa sit naturae imitatio. Sed si propter scientiam et artem Deus ad simulacra accedit, quis rursus materiae usus, cum ars et scientia in hominibus resideant? si enim prorsus propter artem apparet Deus, et idcirco simulacra tamquam dii coluntur: ipsi profecto homines artis auctores multo magis venerandi et colendi erant, quod ratione sint praediti scientiamque et artem in seipsis habeant.

21. *Neque juvat gentiles dicere, idola esse divinarum potestatum simulacra.* — Ad alteram autem et sublimiorem eorum responsionem haec reponenda arbitror: Si non ut ipse Deus, sed ut angeli illic appareant, ista, o gentiles, fabricati estis; cur simulacra, per

quae potestates invocatis, iisdem quas invocatis potestatibus pluris facitis? Vos enim, qui Dei cognoscendi gratia has figuras scalpere dicitis, ipsius Dei honorem et nomen his ipsis simulacris imponitis, quod profecto impium et sacrilegum est. Nam vos ipsi, qui divinam potestatem simulacrorum tenuitate longe praestare fatemini, eamque ob causam per illa non audetis ipsum Deum, sed inferiores tantum potestates invocare: vos, inquam, ipsi, illis praetermissis, cujus praesentiam formidabatis, hujus nomen lapidibus et lignis imposuistis, quae deos nominare divinisque honoribus afficere non veremini, cum vere nihil nisi lapides et artificium hominum debeant appellari. Enimvero si, ut mentimini, haec vobis instar literarum sunt ad Deum contemplandum: aequum certe non est, res significantes his quas significant anteferre. Neque enim si quis scriptum imperatoris nomen ipsi imperatori praetulerit, id impune facturus est: sed ille quidem morte mulctabitur; scriptum autem nomen nihil utique aliud nisi scribentis opus erit. Ita, si vobis sana mens esset, tam augustum divinitatis insigne nunquam materiae attribuissetis, neque scalptum simulacrum scalpenti homini anteponere ausi fuissetis. Tametsi

enim instar literarum Dei praesentiam significant, atque idcirco ut Dei signa divinitate digna judicantur: nihilominus artificem, qui illa caelavit et insculpsit, Deum fieri longe erat convenientius, utpote qui illis sit potentior et divinior, cum illa ad ejus arbitrium edita et insculpta fuerint. Si igitur literae sunt admiratione dignae, multo sane magis ipse scriptor propter suam artem et animae scientiam est admirandus. Quocirca si ea causa nulla est cur dii existimentur, eos iterum de idolorum insania percunctari placet, ut causam hujusmodi illorum figurae nos tandem docere ne graventur.

22. *Deus corporeus non est, quare idola dii esse nequeunt.* — Nam si idcirco numen cum humana effigie expressum est, quia hominis formam habet: quare belluarum speciem eidem affingunt? sin autem animalium rationis expertium formam habet: cur figuram animalium ratione praeditorum ipsi tribuunt? si vero utrumque simul est, et Deum ex utraque specie compositum hominumque et belluarum formis indutum concipiunt: cur conjuncta disjungunt belluarumque et hominum formas separant, neque illum semper cum utraque forma caelant, *cujusmodi* plurima sunt fabularum *commenta, ut Scylla,*

Charybdis, Hippocentaurus, et apud aegyptios canino capite Anubis? siquidem vel cum duplici tantum natura pingendi erant: vel si formam unicam habent, alia ipsis affingenda non erat. Rursus si marium formas habent, cur feminarum lineamenta illis attribuunt? si autem feminarum habent formas, cur marium figuras eis affingunt? si porro utrumque simul sunt, non dividere sed utrumque conjungere oportebat, similesque fingendi erant his, quos hermaphroditos appellant, ut nempe tam stulta superstitio non solum impietatem et infamiam prae se ferret, sed etiam risum spectatoribus moveret. Quod si demum numen corporeum esse suspicantur, ventremque et manus, pedes, cervicem, pectus aliaque ad generandum necessaria membra habere fingunt et comminiscuntur; vide in quantam impietatem mens illorum ceciderit, ut haec de Deo cogitent. Inde enim sequitur, cetera etiam, quae corporis propria sunt, hujusmodi numen omnino pati, adeo ut secari, dividi prorsusque corrumpi possit. Certe haec et alia similia non propria Dei sunt, sed potius terrestrium corporum. Deus enim nec corporeus est, nec corrumpi vel mori potest, nullaque re ad ullum usum indiget. Haec autem et corrumpuntur et cor-

porum sunt effigies, hominumque cura et industria, ut supra diximus, opus habent. Hinc non raro cernimus illa ob vetustatem renovari: vel si tempore, pluvia, aut alicujus terrestris animalis injuria labefactata fuerint, iterum effingi. Quare merito stultitiae sunt condemnandi, qui illos, quorum ipsi effectores sunt, deos esse praedicare audeant: qui quos sua arte curant ne corrumpantur, ab his salutem efflagitare non dubitent: qui quos sua opera egere non ignorant, ab illis suam indigentiam expleri precentur: qui denique quos in parvis aediculis concludunt, illos coelorum et terrae universae dominos appellare non erubescant.

23. *Idolorum varietas apud diversas gentes eorum inanitatem ostendit.* — Verum non ex his tantum illorum impietatem discere possumus, sed etiam ex opinionum discordia, quas ipsi quoque de idolis habent. Si enim, ut praedicant et philosophantur, illi vere dii sunt, cuinam, quaeso, horum se addicet homo, quosnamve potentiores judicabit, ut vel Deum cum fiducia adoret, vel nihil, ut ajunt, in cognoscendo numine haesitet? Nec enim iidem apud omnes nominantur dii: sed quot fere sunt gentes, tot etiam dii confinguntur. Quin etiam videre licet unam

eandemque regionem et civitatem cum seipsa circa idolorum superstitionem dissidere. Hinc phoenices deos, quos aegyptii colunt, ignorant: et contra aegyptii non eadem idola ac phoenices venerantur. Nec scythae persarum, nec persae syrorum numina admittunt. Pelasgi quoque Thraciae deos reprobant, et thraces thebanorum. Indi cum arabibus, arabes cum aethiopibus, et aethiopes cum illis de idolis dissentiunt. Syri cilicum deos non colunt; cappadoces item alios deos praeter istos agnoscunt. Bithini similiter alios, aliosque armeni deos sibi finxere. Quid multa? Qui in continenti habitant alios deos quam hi, qui insulas colunt, venerantur; et vicissim, qui in insulis manent, alios quam qui in continente, deos admittunt. Denique singulae civitates et vici deos vicinorum nesciunt, suosque aliis anteponunt, atque hos solos deos esse arbitrantur. Nam quod ad abominandos aegyptiorum ritus pertinet, dicere nihil necesse est, cum omnium oculis pateat diversas ac inter se pugnantes religiones civitatum esse, vicinosque contraria vicinis semper colere studuisse. Hinc crocodilus, quem alii tamquam deum adorant, apud vicinos exsecrationi est. Leo etiam, quem alii ut deum colunt, a finitimis

non solum non colitur, sed inventus tamquam fera occiditur. Piscis item, quem alii inter numina referunt, ab aliis idem in cibum capitur. Inde sane bella, seditiones crebraeque caedium occasiones inter eos exoriuntur: hinc omnes libidines apud illos vigent. Ceterum illud inprimis admirationem movere debet, quod cum pelasgi, ut historici narrant, deorum nomina ab aegyptiis didicerint, aegyptiorum deos iidem non agnoscant, sed alios plane venerentur. Tandem, ut summatim dicam, omnium gentium, quae stulte idola colunt, multiplex opinio et religio est, neque eadem apud omnes repeperiuntur: quod utique non immerito illis contigit. Quia enim ab unius Dei contemplatione recessere, ea causa fuit, cur in multa et diversa praecipites abierint; mentemque in varia distractam ii justissime habent, qui se a vero Patris Verbo, omnium servatore Christo, removerunt. Nam quemadmodum qui solem fugiunt et in tenebricosis locis versantur, multas incultas vias circumeunt praesentesque non vident, et absentes adesse arbitrantur: uno verbo, videntes non vident: ita certe qui se a Deo averterunt atque animo obcaecati sunt, mentem agitatam ac vacillantem habent, *et res, quae nullae sunt,*

tamquam qui sunt ebrii et nihil vident, cogitatione fingunt.

24. *Polytheismi absurditas.* — Haec porro non levi sunt argumento, nullos vere deos ab illis agnosci. Nam cum per urbes ac regiones plurimi diversique sint dii, alterque alterius deum tollat et repudiet: efficitur profecto, ut omnes ab omnibus rejiciantur. Etenim qui apud alios putantur dii, deorum quos alii colunt fiunt victimae et hostiae: et vicissim aliorum victimae, dii aliorum sunt. Aegyptii quippe bovem et Apim, qui vitulus est, venerantur: at alii istos Jovi immolant. Nam quamvis illos ipsos, quos aegyptii inter deos referunt, non immolent: tamen cum horum similes sacrificent, eosdem offerre videntur. Libyae quoque populi ovem sive arietem, quem Ammonem vocant, deum habent: at idem ab aliis ut victima multis immolatur. Indi Bacchum colunt, quem vinum aenigmatice appellant, quod ipsum aliis alii libant. Alii fluvios et fontes, et maxime aegyptii aquam ceteris rebus praeferunt deosque agnoscunt. Alii nihilominus atque ipsi etiam aegyptii, qui haec colunt, suas aliorumque sordes aquis abluunt, et quod inde reliquum est, cum contemptu projiciunt. Denique universa fere

aegyptiorum idololatria aliorum diis fit victima, adeo ut ipsi non parum ab illis derideantur, quod res quae dii non sunt, sed quae apud alios atque etiam apud ipsos piacula et victimae habentur, inter deos numerent.

25. *Gentilium in suis sacrificiis crudelitas.* — Quin etiam nonnulli eo impietatis et insaniae venere, ut ipsos quoque homines, quorum illi dii simulacra et imagines sunt, suis falsis diis immolent et tamquam hostias offerant. Nec advertunt miseri, victimas, quas jugulant, deorum, quos effinxere ac venerantur et quibus homines immolant, archetypa sive exemplaria esse. Propemodum enim similia similibus, vel potius praestantiora deterioribus immolanda offerunt. Nam animata inanimis, et ratione praedita motu et sensu carentibus sacrificant. Siquidem scythae, qui tauri dicuntur, illi quam Virginem appellant, naufragos et quotquot ex graecis ceperint, in sacrificium offerunt; qua adeo immani impietate in homines sui similes commissa suorum deorum crudelitatem palam produnt, qui nempe quos providentia ex maris periculis eripuit, hos ipsi jugulant, atque ita providentiae videntur obsistere, cujus beneficium sua crudelitate occultant et irritum faciunt. Rursus alii ex

bello, victoria reportata reversi, captivos in centurias distribuunt, e quibus singulis unum seligunt, totque Marti immolant, quot ex qualibet centuria delegerint. Verum non soli scythae pro innata barbaris feritate res hujusmodi exsecrandas peragunt, sed idolorum et daemonum propria haec sunt facinora. Nam aegyptii etiam similes victimas Junoni quondam immolabant. Phoenices quoque et cretenses liberorum caedibus Saturnum sibi propitium reddere conabantur. Prisci item romani Latialem, ut vocant, Jovem humanis hostiis colebant. Denique alii aliter omnesque prorsus polluebant et polluebantur. Ipsi, inquam, propriis polluebantur homicidiis, sua autem templa talium sacrificiorum fumo et suffimentis polluebant. Ex his sine dubio quam plurima mala hominibus sunt exorta. Nam cum suos deos illis rebus oblectari cernerent, eos statim similibus peccatis et flagitiis sunt imitati, rem egregiam se facturos confidentes, si, ut putabant, potiora sive deorum exempla sequerentur. Inde nec homicidia, nec liberorum caedes horruere: inde se totos omnibus libidinibus dedere. Siquidem nulla fere est civitas, quae ob morum similitudinem, quam cum suis diis habere gestit, omni

luxuriae genere non redundet: nec apud idololatras ullus probus est, nisi cujus libidines testatae et manifestae sunt.

26. *Flagitiosa falsorum deorum exempla homines ad similia agenda induxerunt.* — Sane olim Phoeniciae mulieres in idolorum templis prius prostrabant, suique meretricii quaestus primordia diis, qui illic colebantur, consecrabant, suam deam stupris propitiam reddi benevolamque hoc pacto effici ratae. Viri quoque propriam ementiti naturam, nec amplius mares se esse patientes in feminas se converterunt, rem pergratam et honorificam matri deorum se ita facturos arbitrati. Omnes denique una cum perditissimis vivunt, et secum ipsi pugnant, ut pejores quotidie evadant, atque ut dixit sanctus Christi minister Paulus: *Feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminae, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes* (Rom. 1, 26.). Haec autem et similia agendo, fatentur certe et arguunt deos, quos ipsi colunt, hujusmodi vitam duxisse. Scilicet ex Jove puerorum corruptiones atque adulteria, ex Venere meretriciam vitam, ex Rhea luxu-

riam, ex Marte caedes, ex aliis alia similia didicere, quae quidem cum leges puniunt, tum probi homines abhorrent. Num igitur dii haberi digni sunt qui ista agant? An non potius prae morum perversitate ac luxuria bestiis deteriores sunt censendi? Num qui illos colunt, digni sunt qui homines existimentur? An non potius, ut belluis stupidiores et ut inanimis rebus magis inanimi, miseratione sunt digni? Si enim suae ipsorum animae mentem tantisper considerassent, in haec toti praecipites non ruissent, nec verum Christi Patrem Deum negarent.

27. *Partes mundi non sunt dii.* — At forte qui inter eos sapientiores videri volunt et rerum creatarum admiratione tenentur, nostris argumentis multo cum pudore evicti, non ibunt inficias, haec ab omnibus facile confutari et redargui posse: sed tutam et invictam sibi illam esse opinionem autumabunt, qua adducuntur, ut mundum mundique partes colant, atque in eo gloriabuntur, quod non lapides, ligna, hominumque et animantium, volatilium reptiliumve seu quadrupedum formas venerentur, sed solem, lunam cunctumque coelestem mundum, nec non terram et universam aquarum naturam. Imo nec contendere dubitabunt, neminem

ostendere posse, res illas non esse natura deos: cum omnibus manifestum sit, ea neque inanima neque ratione vacua, sed etiam hominum natura superiora esse, eo quod ipsa in coelis, hi in terris habitent. Itaque haec a nobis discuti et examinari par est. Nec enim dubito, quin in his quoque firmissimum contra illos argumentum reperturi simus. Prius vero quam id dispicere et demonstrare ordiamur, satis profecto fuerit, ipsam rerum naturam adversus illos propemodum clamare, suumque effectorem et auctorem Deum, sui ac totius universi rectorem Domini nostri Jesu Christi Patrem aperte testari: quem injuste admodum rejiciunt falsi sapientes, qui naturam ab ipso conditam adorant et Deum habent: quamvis ipsa quoque adoret et Dominum confiteatur, quem illi ejus causa respuunt. Sane quotquot partes universi admirantur easque totidem deos esse existimant, ex mutua ipsarum inter se necessaria ope praeclare possunt coargui. Id enim illarum Dominum et effectorem, Verbi Patrem, invicto imperio et praescripto, quo ei obediunt, egregie significat et indicat, ut etiam lex divina his verbis docet: *Coeli enarrant gloriam Dei et opera manuum ejus annuntiat firmamen-*

tum (Psal. 18, 1.). Nec vero occulta et abstrusa est hujus rei fides, sed admodum clara et perspicua his, qui mentis oculum non omnino obcaecatum habent. Si quis enim naturae partes sigillatim circumspiciat et singulas seorsim consideret, ut solem solum, vel solam lunam, itemque terram et aërem, nec non calidam ac frigidam, siccamque et humidam naturam; si quis, inquam, mutuam rerum illarum inter se conjunctionem dissolvat, singulasque separatim accipiat et contempletur, nullam omnino sibi ipsi satis esse, sed omnes mutua ope indigere, hocque mutuo auxilio consistere inveniet. Sol enim una cum universo coelo circumfertur eoque continetur, nec unquam extra proprium circulum egreditur. Luna vero aliaque astra, quantum ex sole pendeant, palam testantur. Terram quoque sine pluviis fructus nullos edere cernimus. Rursus pluviae sine nubium subsidio in terram decidere non queunt. Nubes autem sine aëre per se consistere nunquam videas. Aër item non a seipso, sed ab aethere calorem et lumen a sole mutuatur. Nec etiam fontes nec fluvii remota terra per seipsos constant. Nec terra se sua vi fulcit, sed aquarum natura sustinetur, atque in medio universi constricta tenetur ac circum-

sidetur. Mare similiter, quique universam terram extrinsecus undique alluit magnus Oceanus, a ventis movetur et fertur, quocunque vis illorum impulerit. Ipsi porro venti non per seipsos, sed, ut docent qui haec tractant, ex ardore et calore orti, quem ab aethere aër recipit, in ipso aëre consistunt ac per eum flant ubique. Nam quod ad quatuor elementa pertinet, nempe calidum et frigidum, siccum et humidum, ex quibus corporum natura componitur, quis adeo mente captus est, ut nesciat haec simul quidem conjuncta consistere, divisa vero et separata jam sese invicem, prout quodque superius fuerit, destruere? Calor enim redundante frigore exstinguitur: frigus vicissim vi caloris evanescit. Siccitas rursus humore madefit, et humor siccitate exhauritur.

28. *Neque Deus componitur variis mundi partibus.* — Qui igitur fieri potest, ut res illae dii fuerint, quae mutua ope indigent? vel quo pacto aliquid ab eis petere possumus, quae mutuam ipsae exigunt operam? Namque si omnium consensu constat, Deum nulla re indigere, sed solum sibi satis esse seque ipso plenum esse, omniaque in illo consistere, imo ipsum omnibus dare ut consistant: qua, quaeso, ratione solem et lunam

aliasque creatae naturae partes, quae tales utique non sunt, sed mutuo auxilio opus habent, deos appellare aequum est? At forte divisa illa et seorsim sumpta aliis indigere fatebuntur, quod id omnium oculis pateat: verum omnia simul conjungentes ac velut unum ingens corpus ex his componentes, totum illud Deum esse respondebunt. Toto quippe constituto, nulla amplius re externa illis opus erit, sed totum sibi ad omnia satis erit et sufficiet. Haec, inquam, effutient falsi sapientes, ut nempe hac etiam ex parte possint redargui. Nam ex hoc responso non minus quam ex his, quae supra dicta sunt, summam eorum impietatem atque inscitiam demonstrare licet. Si enim singulae partes simul conjunctae totum efficiunt, totumque ipsum ex singulis partibus componitur: igitur totum ex singulis partibus constat, quae singulae totius partes sunt. Atqui id Dei notionibus maxime est alienum; Deus enim totum, non partes est: neque ex diversis rebus constat, sed ipse constitutionis rerum omnium auctor est. Adverte autem quam impia proferant, qui ita de Deo loquuntur. Enimvero si Deus ex partibus constat, sane sibi ipse dissimilis atque ex dissimilibus completus videbitur. Nam si sol est, luna

non est. Si luna est, terra non est, non est mare: denique si singulas mundi partes percurramus, quam haec illorum ratio absurda et inepta sit, statim patebit. Idem autem ex humani quoque corporis consideratione potest refelli. Ut enim oculus non est auris, nec auris manus, nec venter pectus, nec cervix pes: sed singula propriam habent efficientiam, ex quibus diversis unum corpus constituitur, quod usu quidem conjunctas habet partes, sed quae tunc disjungentur, cum natura, quae illas copulavit, easdem Dei jussu separabit. Ita (sed ipse Deus dicenti ignoscat) si creatae naturae partes in unum corpus coagmentatas Deum appellant: necessarie sequitur, eum in seipso sui esse dissimilem, ut ostensum est, ac praeterea dividi, quandoquidem partes ex natura dividuae sunt.

29. *Elementa naturae non sunt dii.* — Verum alia quoquo ratione, si veritatem consulamus, illorum impietatem haud difficile erit convincere. Nam si Deus incorporeus est, si nec videri nec tangi natura potest: cur ergo Deum corpus esse excogitant, resque, quas oculis videmus et manibus contrectamus, divino cultu prosequuntur? Rursus, si verum est, Deum omnipotentem esse

eumque a nulla re superari, sed omnia vincere et tamquam Dominum regere: quare qui creatam naturam Deum faciunt, hanc Dei definitionem illi minime convenire non attendunt? namque cum sol subter terram est, quominus ejus lumen videatur, terrae umbra impedit. Lunam autem sol ipse lucis suae fulgore per diem abscondit. Terrae item fructus non raro grando laedit: ignis vero aqua inundante exstinguitur. Hyemem similiter ver propellit: aestas ver transgredi terminos non sinit, et vicissim autumnus aestatem intra proprios limites sistere cogit. Itaque si dii essent, nequaquam se invicem vincerent et absconderent, sed potius semper simul invicem esse communesque effectus una producere par esset. Oporteret ergo per dies et noctes solem simul et lunam ceteraque sidera par lumen habere, idque omnibus lucere ac res universas ab illis collustrari. Oporteret aestatem simul et hyemem, ver atque autumnum, absque vicissitudine una persistere. Oporteret mare cum fontibus commisceri et communem hominibus potum praebere. Oporteret aërem simul tranquillum esse et ventis agitari. Oporteret denique ignem simul et aquam unius ejusdemque usus esse hominibus.

Nullum siquidem ex his detrimentum oriretur, si, ut putant, dii essent, qui proinde nihil nocendi causa, sed potius nihil nisi quod utile foret agerent. Si vero haec ob mutuam inter se oppositionem simul jungi non queunt: qui fieri potest, ut res illae, quae inter se contrariae sunt et pugnant, nec invicem consistere possunt, dii adhuc nominentur, vel eis divini honores tribuantur? Quae item discordi inter se sunt natura, quomodo aliis precantibus pacem praebere concordiaeque auctores esse queunt? Merito igitur neque sol neque luna, neque alia pars naturae creatae, ac proinde multo magis neque ex lapide aurove seu ex alia materia conflata simulacra, neque etiam qui poëtarum fabulis celebrantur Jupiter, Apollo ceterique similes, dii esse censendi sunt, uti demonstravimus: sed alii ex hujusmodi diis partes sunt naturae creatae, alii res sunt inanimae, alii homines mortales dumtaxat fuere. Unde qui illos colunt et inter deos collocant, non pietatem, sed summam impietatem profitentur, maximique erroris, quo ab unius et solius veri Dei, Christi scilicet Patris, cognitione recessere, certissima dant indicia. Quapropter quoniam haec ita a nobis refutata sunt, ostendimusque infidelium

idololatriam omni impietatis genere repleri, neque ad bonum sed ad perniciem humanae vitae introductam fuisse: age, ut initio promisimus, repulso errore, viam veritatis jam ineamus, et ducem atque opificem mundi, Patris Verbum contemplemur, ut per ipsum ejus quoque Patrem Deum cognoscamus, intelligantque gentiles, quam procul seipsos a veritate removerint.

30. *Via, per quam veri Dei cognitionem assequi possumus, in nobis est.* Omnia quidem illa, quae supra refellimus, nihil aliud esse ostensum est quam erroris tenebras vitae hominum offusas. At via veritatis ad Deum verum tendit: ad quam cognoscendam et certo perspiciendam non aliis quam nobis ipsis opus habemus: neque, ut est ipse Deus supra omnia, ita via quae ad illum ducit, foris et procul a nobis est: verum in nobis ipsis est, ejusque initium haud est difficile a nobis reperire, ut et Moyses his verbis docuit: *Verbum fidei intra cor tuum est* (Deuter. 30, 14.). Quod idem Salvator declaravit et confirmavit dicens: *Regnum Dei intra vos est* (Luc. 17, 21.) Quia enim intus in nobismetipsis fidem regnumqu Dei habemus, facile possumus universitatis rectorem, Patris salutare Verbum intelligere

et contemplari[1]). Nec vero hic excusatione utantur gentiles idololatrae, nec quivis alius seipsum perperam decipiat, quasi hujusmodi via caruerit, ac proinde justam impietatis causam habuerit. Siquidem omnes in eam viam sumus ingressi, omnes eam habemus, licet non omnes illam sequi et pergere, sed plerique, externis vitae voluptatibus allicientibus, deserere velint. Si quis vero interrogaverit, quaenam tandem illa sit via: uniuscujusque animam et animae mentem esse respondeo. Sola enim mente Deum contemplari et intelligere valemus: nisi forte, quemadmodum Deum esse negant impii, ita

---

[1]) Quae non ita accipi debent, ac si homo ex se ipsaque suae naturae contemplatione ad cognitionem Dei ejusque Verbi salutarem et ad fidem christianam pervenire possit. Verum id tantum docere intendit, hominem rationis lumine fidei praeambula, Dei in primis exsistentiam, cognoscere, et si rationis ductum sequatur, proposita sibi revelatione christiana (alloquitur enim gentes, quas supponit jam sufficientem religionis christianae notitiam habere), hujus divinam originem agnoscere posse atque ita (ope gratiae, quae nemini rationis ductum sequenti deest) ad fidem regnumque Dei pervenire, secundum prop. 5. a Bautainio subscriptam: „Rationis usus fidem praecedit et ad eam hominem ope revelationis et gratiae conducit.“

animam quoque se habere inficientur: quod quidem verisimilius quam cetera dixerint. Nec enim mentem habentium est, mentis auctorem et opificem Deum negare. Itaque rudium hominum gratia paucis ostendere necesse est, singulis hominibus esse animam ratione praeditam, praesertim cum id negent nonnulli haeretici, qui hominem nihil amplius esse arbitrantur quam corporis externam speciem: ut nimirum ea re a nobis demonstrata, ipsi evidentius adversus idola argumentum per seipsos habere possint.

31. *Homo ratione est praeditus.* — Primum ergo nec parvum indicium est, hominum animam ratione praeditam esse, quod a belluis, quae rationis sunt expertes, differat. Siquidem idcirco belluas animalia irrationalia appellare natura consuevit, quia hominum genus rationale est. Deinde nec illud etiam ad id probandum levi est momento, quod solus homo res absentes et extra se positas animo et cogitatione comprehendat, quod eadem secum saepius examinet ac perpendat, idque quod inter ea quae cogitat, sibi melius visum fuerit, judicio eligat. Nam belluae sola praesentia cernunt, et ad ea tantum, quae ante oculos

sunt posita, impetu feruntur, etiamsi postea damnum aliquod sequatur. At homo non ita ad ea quae videt cum impetu rapitur: sed ratione et cogitatione ea, quae oculis cernit, dijudicat. Itaque saepe incitatus, ratione retinetur: et ea quae cogitavit, iterum recogitat. Denique quisquis veritatis amator est, hominum mentem aliam omnino esse a corporis sensibus se in seipso sentire fatebitur. Quia ergo mens alia est a sensibus, sensuum ipsa judex est, et quae illi apprehenderint, ipsa discernit et reminiscitur, quidque melius fuerit, illis commonstrat. Namque oculorum est tantum videre, aurium audire, oris gustare, narium olfacere, manuum tangere: sed quae videre, audire, tangere, gustare et olfacere conveniat, non sensuum, sed animae ejusque mentis est dijudicare. Manus quidem gladium accipere et os venenum gustare potest: sed haec nocere nescit, nisi mens discernat. Ut autem rem aliqua comparatione et imagine illustremus, id nobis simile videtur lyrae apte dispositae et musico, qui ea cum arte utitur. Nam ut in lyra nervi singuli proprium sonum habent, alius gravem, acutum alius, alius medium, alius acutissimum, alius denique alium, quorum omnium concentus et compositio nisi a

viro hujus artis perito distingui et discerni non potest; tunc enim suavem harmoniam et gratissimum concentum efficiunt, cum is, qui lyram tenet, nervos pulsat et singulos apte tangit. Eodem modo, sensibus in corpore instar lyrae dispositis, cum perita mens illis praeiverit, tunc discernit et novit anima, quid faciat, quidve agat. Id autem hominum dumtaxat est proprium, ipsaque est animae facultas ratiocinandi, qua utendo differt illa a belluis, et se diversam esse ab exteriore corporis specie manifeste testatur. Hinc homo saepe jacente in terra corpore, coelestia cogitat et contemplatur. Saepe item nihil agente, quiescente et dormiente corpore, intus homo movetur resque extra se positas intuetur, remotas regiones petit et peragrat, amicis notisque occurrit, nec raro per haec, quid per diem acturus sit praenoscit et praesagit. Quid vero aliud id esse potest, quam anima rationis particeps, qua homo ea quae supra se sunt cogitat et intelligit?

32. *Anima a corpore distinguitur corpusque regit.* — Sed et illud quoque ad penitus coercendam eorum impudentiam, qui animam ratione privant, addere juvat: Qui fit, ut cum corpus natura mortale sit, homo

de immortalitate cogitet, saepeque mortem virtutis amore expetat? Qui fit, ut cum corpus per aliquod tantum temporis spatium duret, aeterna homo meditetur, atque idcirco praesentia contemnat, et ad bona illa futura tendat desiderio? Certe ipsum corpus nihil tale de seipso, nec res extra se positas potest cogitare. Namque mortale est, nec nisi per aliquod tempus durat. Necesse est autem illud, quod contraria naturae corporis cogitet, aliud esse a corpore. Quidnam porro illud fuerit, nisi anima rationalis et immortalis? Nec enim foris, sed intus ipsa corpori, ut musicus lyrae, quod melius congruerit, sonat. Enimvero quare cum oculus ad videndum natura aptus sit et auris ad audiendum, alia tamen refugiunt, alia eligunt? Quis enim oculum a videndo avertit? vel quis aurem, cui naturalis est audiendi facultas, ab audiendo arcet? Quis gustatum ad gustandum ex natura idoneum saepe a naturali appetitu refrenat? Quis item manum ex natura ad agendum aptam ab aliquibus rebus tangendis cohibet? Quis odoratum ad odorandum factum ab odorando continet? Quis, inquam, ista omnia contra naturam corporis efficit? Qui fit ut corpus ab eo, quod sibi naturale est, abhorreat, et *alterius con-*

silium sequatur atque ad ejusdem nutum regatur? haec sane omnia nihil aliud probant, quam animam rationalem corpori praesidere. Nec enim seipsum corpus potest impellere, sed ab alio agitur et fertur, uti neque equus seipsum regit, sed ab equite regitur et agitatur. Eam ob rem leges boni agendi et mali fugiendi hominibus datae sunt. At belluae nec expendere nec discernere mala queunt, utpote quae ratiocinandi et cogitandi facultatis sint expertes. Itaque ex his, quae supra dicta sunt, probatum fuisse arbitror, homines anima rationali esse praeditos.

33. *Anima humana est immortalis.* — Eandem vero immortalem quoque fuisse factam, necesse est in ecclesiastica schola non ignorari, quo evidentius appareat, idola plane esse deturbanda. Id porro facilius et propius ex corporis cognitione ejusque et animae differentia percipere licebit. Enimvero si, ut nostra oratione ostendimus, diversa illa est a corpore, cum corpus natura mortale sit, necesse est animam immortalem esse utpote quae corpori non sit similis. Praeterea, si anima corpus movet, ut ostensum est, nec ipsa ab aliis movetur, sequitur, a seipsa moveri animam, atque etiam post

corporis interitum eam iterum a seipsa moveri. Nec enim anima moritur, sed ejus discessu corpus moritur. Itaque si ipsa a corpore moveretur, recedente movente, necessario moreretur. Sed si anima movet corpus, ipsam a seipsa moveri prorsus necesse est. Quia ergo ipsa seipsam movet, necessario sequitur, eam etiam post corporis mortem vivere. Siquidem animae motus nihil aliud est quam ejusdem vita: quemadmodum quoque corpus tunc vivere dicimus, cum movetur: et mortuum esse, cum moveri cessat. Id autem ex his, quae in corpore ipsa agit, clarius perspicitur. Namque si in corpore inclusa ac cum eo colligata non pro corporis parvitate contrahitur et circumscribitur, sed saepe in lecto jacente corpore, sine motu ac veluti mortuo, ipsa propria sua facultate vigilat, naturamque corporis transcendit, et quasi ab eo digressa, quamquam in ipso manens, ea quae supra terram exsistunt cogitat et contemplatur; quin etiam sanctos a terreno corpore sejunctos, atque angelos non raro convenit, et ad illos mentis munditia fidens advolat: an non, quaeso, multo magis soluta a corpore, cum placuerit Deo, qui eam colligavit, evidentiorem immortalitatis cognitionem est habitura? Si

enim in corpore adhuc vincta vitam, quae extra corpus est, vivit: multo magis post mortem corporis vivet, nec vivere desinet Dei beneficio, qui eam per suum Verbum Dominum nostrum Jesum Christum talem utique fecit. Idcirco enim immortalia et aeterna cogitat et sapit, quia immortalis est. Namque ut mortalis corporis sensus nihil nisi mortale percipiunt: sic animam res immortales contemplantem et meditantem, immortalem quoque esse et semper vivere necesse est. Siquidem nunquam illam deserunt immortalitatis notiones et cogitationes, sed in ea ad immortalitatis securitatem instar fomitis constanter resident. Hinc ergo contemplationis Dei notionem et cogitationem habet, sibique ipsi fit via; neque extrinsecus, sed ex seipsa Dei Verbi cognitionem et comprehensionem accipit.

34. *Idolorum cultores se ratione carere ostendunt.* — Itaque quod antea dictum fuit iterum dicimus, illos scilicet, quemadmodum Deum negaverunt, et res inanimas colunt, sic etiam animam rationis participem se non habere existimantes, hanc suae insipientiae poenam sponte sua luere, ut inter pecudes numerentur. Quare veluti inanimi religionem in rebus inanimis superstitiose consti-

tuentes, miseratione profecto digni sunt et ductore opus habent. Si vero animam se habere putant, et de ratiocinandi facultate multum gloriantur, idque jure merito: cur tamquam anima carentes, contra rationem agere non verentur, nec ea quae sapere oportet sapiunt, sed seipsos Numine etiam praestantiores faciunt? Siquidem ipsi immortali anima, quam nec oculis videre possunt, praediti Deum in rebus, quae oculis videntur et caducae sunt, figurant. Cur item quemadmodum a Deo recesserunt, ita rursus ad eundem non confugiunt? Namque ut Deum mente deseruere, et res, quae nullae sunt, deos effinxere, sic eadem suae animae mente ascendere et se iterum ad Deum possunt convertere. Possunt, inquam, si quas omnium cupiditatum sordes induerint, deponant, et tamdiu abluant, donec quidquid alienum animae accesserit abjecerint, eamque solam, qualis creata est, exhibuerint, ut hoc pacto Patris Verbum, ad cujus similitudinem ab initio facti sunt, in illa intueri valeant. Ad imaginem siquidem et similitudinem Dei facta et creata est anima, ut et divina Scriptura indicat, quae ex persona Dei ita loquitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26.). Quocirca

cum omnes peccati maculas, quibus aspersa fuerit, absterserit, et solam illam similitudinem puram atque integram servaverit, merito in ea perpurgata ac splendescente, tamquam in speculo, Verbum imaginem Patris contemplabitur[1]; et in Verbo Patrem, cujus

---

[1]) *In ea* (anima) . . . *Verbum imaginem Patris contemplabitur.* Loquitur hic s. Doctor non de quolibet homine ratione utente, sed de eo qui „maculas omnes peccati absterserit et solam illam similitudinem (cum Deo) puram atque integram servaverit,“ proinde de homine insigniter sancto. Cum vero nemo sanctus esse possit absque fide, gratia sanctificante et inhabitante s. Spiritu, loquitur de homine qui illustratione superna abunde potitur. Jam vero talis praeeunte revelatione in anima ita perpurgata et splendescente tamquam in speculo Verbum imaginem Patris contemplari poterit ea ratione, qua id operose s. Augustinus assequi nititur in op. *de ss. Trinitate* ll. 9. 10. 14. 15. (*opusc.* XLII.). Abstractione vero facta a revelatione poterit quidem ratio humana ex accurata animae consideratione aliquam spiritualitatis et sapientiae divinae, quae est Verbum, cognitionem assequi, non tamen ita; ut assequatur personale discrimen inter Verbum et Patrem, seu apprehendat Verbum quatenus a Patre dicitur et ab eo distinguitur. Quod ita expressit Petrus Lombardus *comment. in Rom.* 1, 20: „Non ergo illas tres personas ideo dicuntur intellexisse (philosophi), quod eas distincte, veraciter et proprie intellexerint: sed quia illa esse cognoverunt in Deo, quae illis tribus personis in s. Scriptura fre-

et Salvator imago est, cogitatione comprehendet. Vel si ipsa per se anima haec praestare jam non queat, cum ob ea, quae mentem extrinsecus turbant et inquinant, tum quia ipsa quid potius eligendum sit non videat; certe ex rebus aspectabilibus Dei cognitionem haurire potest, quandoquidem res creatae admirabili ordine et concentu, quo compositae sunt, quibusdam veluti literis Dominum et Creatorem indicant et quasi voce praedicant.

35. *Homo facile ex mundi aspectu Deum cognoscere potest.* — Bonus enim et clemens Deus, animarum quas creavit curam gerens, quia ejus naturae est, quae videri et comprehendi nequeat omnemque creatam substantiam transcendat, atque idcirco futurum erat, ut humanum genus illius cognitionem non assequeretur, eo quod homo sit ex nihilo factus et Deus sine ullo sit principio: eam ob rem naturam creatam suo Verbo tam apte

---

quenter solent distinctim ac specialiter attribui, scil. potentia, sapientia, bonitas. Potentia enim Patri, sapientia Filio, bonitas Spiritui s. saepe attribuitur . . . Sicut enim ex motibus et administratione corporis animam, quam non vides, intelligis: sic ex administratione totius mundi et regimine omnium Creatorem intellexerunt.«

composuit, ut quia ipse ex sui natura videri non potest, saltem ex operibus ab hominibus cognosci posset. Saepe enim ex operibus artifex, etiamsi non videatur, cognoscitur: atque ut de statuario Phidia narrant, ejus nempe opera ex mutua partium inter se proportione et dispositione Phidiam licet absentem spectantibus exhibuisse; ita ex mundi constructione illius effector et opifex Deus intelligendus est, tametsi oculis corporis non aspicitur. Nec enim sua invisibili natura abusus est Deus (nemo id causetur), nec se hominibus plane ignotum reliquit: verum, ut modo dicebam, sic naturam creatam composuit, ut quamvis ipse ex natura sua videri non queat, ex operibus tamen cognoscatur. Nec vero haec a me ipso loquor, sed a viris theologis didici, inter quos est Paulus, qui ad romanos ita scribit: *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta, conspiciuntur* (Rom. 1, 20.). Idem quoque lycaonios his verbis audacter docebat: *Et nos similes sumus vobis homines, annunciantes vobis ab his vanis converti ad Deum viventem, qui fecit coelum et terram, et mare et omnia, quae in eis sunt: qui in praeteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias*

suas. Et quidem non sine testimoniis semetipsum reliquit, benefaciens: de coelo nobis dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et laetitia corda nostra (Act. 14, 14.). Ecquis enim coeli ambitum solisque et lunae cursum, aliorumve siderum positiones et circumvectiones, contrarias quidem ac dissimiles, sed in ipsa dissimilitudine aequalem ordinem ab omnibus simul servatum intueri potest, quin secum cogitet, haec non a semetipsis sed ab alio, nempe ab auctore, administrari et regi? Quis solem die exoriri et lunam nocte apparere, immutabilique lege per aequalem omnino dierum numerum descrescere et crescere, atque ex sideribus alia quidem discurrere cursusque varie immutare, alia vero inerrantia constanter moveri aspiciens, non intelligat illa necessario ab opifice aliquo gubernari?

36. *Ex rerum ordine facile agnoscitur creator.* — Quis contrarias naturas secum conjungi et consonam efficere harmoniam cernens, exempli gratia: quis ignem cum frigida natura conjunctum, et naturam siccam cum humida commixtam videns, nec tamen sibi invicem resistere, sed unum quasi ex uno corpus conficere, non inde colligat alium ab his esse, qui illa simul *copu-*

lavit? Quis hyemem veri, ver aestati, aestatem autumno succedere observans, eaque quamvis contraria inter se sint natura (nam aliud refrigerat, aliud urit, aliud alit, aliud corrumpit et destruit), tamen omnia aequalem et securum sui usum hominibus praestare; quis, inquam, hinc non agnoscat aliquem esse his praestantiorem, qui aequalitatem omnibus praebeat, omniaque administret, etiamsi ille a nobis non videatur? Quis nubes per aërem ferri, et in nubibus pondus aquarum colligari considerans, non illum cogitet, qui ista conjunxit et fieri jussit? Quis ipsam terram, quae natura gravissima est, aquis fundatam et immobilem super elementum natura mobile permanere conspiciens, non intelligat aliquem Deum esse, qui hanc ita constituerit et fecerit? Quis annuos terrae fructus, pluvias e coelo delapsas, amnium fluxiones, fontium scaturigines, animalium ex dissimilibus procreationes, haecque non semper sed statutis temporibus fieri animadvertens: quis denique in tam dissimilibus et contrariis rebus aequalem et similem ab iisdem absolvi perficique ordinem attendens, non statim percipiat aliquam esse vim, quae ipsa immobilis manens, illa, ut sibi videtur, disponat et regat? Si-

quidem nunquam illa propter naturarum discordiam per seipsa consistere vel etiam exsistere possent. Aqua enim natura gravis est et deorsum fluit: nubes contra leves et tenues sursum feruntur: et tamen nihilominus aquam graviorem in nubibus ferri videmus. Terra item gravissima est et aqua levior est quam terra: attamen id quod gravius est ab eo quod levius est fertur, nec demergitur, sed stat terra immobilis. Similiter mas non idem est ac femina, simul tamen conjunguntur, ut una similis animalis procreatio ab utroque perficiatur. Denique ut uno verbo dicam, frigus calori contrarium est, humor siccitati; at nihilominus simul juncta non inter se dissident, sed ex concordia unum corpus atque omnium rerum procreationem absolvunt.

37. Non ergo res illae, quae inter se pugnant et contrariae sunt, seipsas simul copularent, nisi aliquis superior et Dominus eas colligaret, cui et ipsa elementa, tamquam servi hero, tam prompte parent, cedunt et obtemperant, ut nullum eorum propriam naturam spectans alteri adversetur: sed singula Dominum colligantem agnoscentia, concordiam erga se servent, et quantumvis contraria sint natura, gubernantis voluntate

ineant amicitiam. Ceteroquin nisi potentiore imperio simul invicem commiscerentur, quomodo gravia cum levibus, sicca cum humidis, rotunda cum rectis, ignis cum frigore, vel mare cum terra, sol cum luna, astra cum coelo, aër cum nubibus sociari et coire possent, cum unumquodque dissimilem ab alio naturam habeat? Gravissimam siquidem seditionem inter illa concitari necesse esset, alio urente, refrigerante alio, hoc quod grave est deorsum, illo quod leve est contra sursum contendente, sole illuminante, aëre obscurante. Astra similiter inter se dissiderent, quippe quorum alia superius, alia inferius posita sint. Nox quoque diei non cederet, sed profecto cum illo assidue pugnaret et certaret. His autem ita se habentibus, jam nullus ordo, sed nihil nisi confusio in mundo videretur: nihil locum suum servaret, sed omnia perturbata forent; nihil consisteret, sed cuncta essent instabilia. Nullus denique modus vel mensura rerum posset esse. Vel enim singulorum seditione et pugna omnia destruerentur, vel fortius dumtaxat remaneret; quod sane non minimam mundo deformitatem afferret. Namque istud unum relictum, aliorum utilitatibus destitutum, inconcinnam rerum universitatem red-

deret: quemadmodum si solus pes vel sola manus superesset, non servaretur corporis integritas. Qualis enim mundus esset, si vel sol tantum appareret, vel sola luna circumferretur, aut sola nox esset, aut dies perpetuo duraret? Qualis esset harmonia, si vel coeli sine stellis vel stellae sine coelis essent? Quaenam vero utilitas, si mare solum esset, vel si sola terra sine aquis aliisve naturae partibus exsisteret? Quomodo, quaeso, vel homo vel ullum animal in terris nasci posset, elementis inter se dissidentibus, quorum etsi unum superaret, tamen ad corpora constituenda satis esse non posset. Nihil enim vel ex solo calido elemento, vel ex solo frigido, vel ex solo humido aut sicco componi potuisset: sed omnia universe inordinata et incondita essent. Verum neque etiam illud, quod dominari videretur, sine aliorum adminiculo posset exsistere, quippe quod nunc nonnisi hoc pacto exsistat.

38. *Ex mundi ordine colligitur unitas Creatoris.* — Quapropter cum non confusio, sed ordo sit in universo: cum nihil in eo incondite et turbide, sed omnia concinne compositeque et quam aptissime cohaereant, necesse est Dominum, qui illa una congregavit, constrinxit et conciliavit, mente et cogi-

tatione attingamus. Nam tametsi oculis non conspicitur, ex ordine tamen et concordia rerum contrariarum earum moderator, rector et imperator intelligi facile potest. Etenim quemadmodum si civitatem ex multis et diversis hominibus, pusillis et magnis, divitibus et pauperibus, senibus et adolescentibus, viris et mulieribus compositam, praeclare administrari et regi cerneremus, illosque qui eam componunt, tametsi diversos, concordes tamen inter se esse, neque divites adversus pauperes, neque majores contra minores, aut juniores contra senes pugnare, sed omnes aequaliter pacem habere: si haec, inquam, videremus, plane intelligeremus principis praesentiam hujus concordiae caussam esse, etiamsi eum oculis non intueremur. Enimvero ubi ordo non est sed confusio, argumento est, nullum ibi moderatorem esse: at ordo ducis et rectoris evidens signum est. Similiter cum in corpore membrorum inter se concordiam observamus, nec oculum auri adversari, nec manum cum pede dissidere, sed singula membra proprium officium absque seditione persolvere, inde concludimus necessario animam in corpore esse, quae illa regat, quamvis illam non videamus: ita ergo ex ordine et harmonia universitatis

Deum mundi gubernatorem cogitemus necesse est, eumque unum non multos esse. Siquidem ipse dispositionis ordo omniumque partium concors conspiratio non multos, sed unum mundi ducem et moderatorem Verbum esse manifeste ostendit. Nam si plures mundo praeessent, ordo ille servari non posset, sed omnia confusione et perturbatione plena essent, dum unusquisque omnia ad suum arbitrium traheret et adversus alium pugnaret. Namque ut multos deos, nullos deos esse dicebamus: sic multos rectores, nullos rectores esse dicendum est. Cum enim alter alterius imperium everteret, nullus certe esset, qui imperaret et dominaretur, nemo qui regeret et gubernaret. Ubi autem nullus rector est, illic necessario nullus ordo est, sed tantum confusio. Contra vero multorum et diversorum unus ordo et consensus, unius rectoris certum indicium est. Quemadmodum enim si quis lyram ex multis et variis chordis compositam procul audierit, quarum concentum et harmoniam admiretur, quod scilicet non sola gravis, nec sola acuta aut sola media sonum efficiat, sed omnes pari velut contentione inter se consonent: ex his *plane intelligit lyram non quidem a seipsa moveri, neque a multis pulsari, sed unum*

esse musicum, qui singularum chordarum sonum ad concordem et perfectum concentum sua arte accommodet, quamvis illum minime videat. Ita cum in universo mundo quam aptissimus sit ordo, ut neque superiora adversus inferiora, vel inferiora adversus superiora dissideant, sed unum ordinem omnia efficiant, consequens sane fuerit, ut non multos sed unum totius universi imperatorem et moderatorem, qui omnia suo lumine collustret et moveat, esse intelligamus.

39. *Ex unitate mundi infertur unitas Creatoris.* — Nec enim putandum est, multos esse naturae rectores et effectores: sed unum illius opificem credere, germanae pietatis et veritatis est, idque vel ipsa natura aperte declarat. Siquidem firmissimum illud argumentum est, unum universi esse auctorem, quod scilicet non multi, sed unus sit mundus. Nam si multi essent dii, multos et diversos mundos esse oporteret. Neque enim decet vel multos unum mundum construere, vel unum a multis aedificari: hinc enim non pauca absurda sequerentur. Primum si unus mundus a multis factus esset, id auctorum imbecillitatem argueret, utpote cum a multis

unum opus fuisset confectum: nec leve profecto id esset signum imperfectae singulorum ad faciendum scientiae. Enimvero si unus sufficiebat, non multi mutuam inopiam explerent. Atqui in Deo aliquid deesse, non solum dictu impium est, sed omne nefas superat. Quippe nec etiam inter homines perfectum artificem sed imbecillem appellaverimus, qui non solus sed cum multis unum opus absolverit. Quod si singulos mundum universum condere potuisse, sed omnes propter operis communitatem, mutuam operam contulisse dicatur: illud sane perridiculum fuerit, si gloriae comparandae causa singuli laboraverint, ne scilicet quis eorum impotens et infirmus haberetur. Inanem enim et vanam gloriam diis adscribere nonnisi perabsurdum videri potest. Deinde, si singuli ad universi creationem idonei erant, quid multis opus fuit, cum unus ad omnia sufficeret; quod quidem praecipue impium et absurdum videbitur, si opus unum fuerit, auctores autem varii et multi; quippe cum ratio naturalis doceat, unum et perfectum diversis multum praestare. Id etiam silendum non est, si a multis factus est mundus, diversos et sibi ipsi dissimiles motus habuisse. Nam fieri non potuit, quin ad singulos auctores

respiciens varios motus habuerit. In illa autem varietate, ut supra dictum est, nullus rursus ordo in mundo servari posset, sed confusa et perturbata omnia forent. Nam nec navis a multis gubernata recto cursu ferri potest, nisi ejus clavum unus gubernator tenuerit: nec lyra a multis pulsata perfectum concentum efficiet, nisi musicus unus eam percusserit. Quare cum una sit creata natura et mundus unus ac unus illius ordo, unum quoque ejus rectorem et opificem Dominum esse intelligendum est. Siquidem ea etiam de causa ipse opifex universum mundum unum fecit, ut ne multis constructis multi quoque opifices putarentur, sed ut opere uno exsistente, unus quoque ejus auctor esse crederetur. Nec tamen quia unus est effector, unus quoque est mundus. Nam alios etiam mundos Deus fabricari poterat. Sed quia unus est mundus, qui creatus est, ejus quoque fabricatorem unum esse credere necesse est.

40. *Verus Deus est Deus christianorum.* — Verum quisnam tandem ille est? Id enim inprimis declarare et dicere operae pretium fuerit, ne quis hujus ignoratione seductus, alium esse suspicetur, et in eandem denuo impietatem, quam supra reprehendimus, de-

labatur. Arbitror autem neminem hac de re jam ambigere. Etenim si quos poëtae deos esse dicunt, non esse deos nostra oratione probavimus, ostendimusque illos errare, qui rem creatam deum faciunt, et universim gentium idololatriam summam impietatem esse convicimus: diis illis sublatis, necesse est omnino apud nos tantum piam esse religionem, illumque, quem colimus et praedicamus, solum verum Deum esse, qui idem et rerum creatarum dominus et totius naturae opifex sit. Quis ergo alius ille fuerit quam sanctissimus et rebus omnibus creatis longe excellentior Christi Pater, qui tamquam optimus gubernator propria sapientia et proprio Verbo, Domino nostro et servatore Christo, omnia ubique salutariter gubernat, dispensat et facit, prout rectum esse viderit. Rectum est autem, illa esse ut facta sunt et fieri conspicimus, quoniam id ita ipse vult, quod sane nemo negaverit. Nam si rerum creatarum motus absque ratione fieret temereque mundus volveretur, jure merito nulla fides dictis esset adhibenda. Sed si ratione, sapientia et scientia conditus atque omni ornatu instructus est; necesse est ejus auctorem et exornatorem non alium esse quam Verbum seu *rationem* (*λόγον*) *Dei*.

Rationem autem intelligo, non quae in singulis rebus creatis implicita, insita atque innata est, quam etiam nonnulli seminalem vocare solent, quae quidem inanimata est, nec cogitandi vel intelligendi vi est praedita, sed externa tantum arte pro inserentis scientia agit. Neque etiam verbum intelligo, quale est hominum, quod nempe ex syllabis constat et in aëre exprimitur: sed ipsius boni et Dei rerum universarum viventem et efficacem Deum dico, qui per se est Verbum (αὐτολόγον), qui idem ab omnibus rebus creatis diversus est, propriumque et solum boni Patris est Verbum, cujus providentia totus hic mundus, quem et condidit, illuminatur. Ipse enim, qui boni Patris bonum Verbum est, rerum omnium ordinem disposuit, contraria cum contrariis conjunxit, unumque concentum ex his composuit. Idem ipse, qui Dei virtus et sapientia est, coelum volvit terramque suspensam ac nulla re innixam proprio nutu fundavit et firmavit. Ab illo sol collucens universum orbem illustrat, et luna lumen dimensum habet. Ejus numine aqua in nubibus suspenditur, pluviae terram irrigant, mare limitibus circumscribitur, terra variis plantis frondescit et viret. Denique si quis infidelis ea quae diximus in

quaestionem vocare voluerit, an omnino sit Verbum seu Ratio Dei [1]), is certe sana mente non esse censendus sit, qui de Dei Verbo seu Ratione audeat dubitare. Verumtamen ex his rebus, quae aspectabiles sunt, discere ei licet, omnia Verbo et Sapientia Dei facta fuisse, nec rem ullam consistere potuisse, nisi Verbo et quidem Verbo divino, ut dictum est, fuisset facta.

41. *Pater per Verbum omnia conservat et regit.* — Hoc autem Verbum, non ut hominum verbum, quemadmodum dixi, ex syllabis constat, sed sui ipsius Patris quam simillima est imago. Homines enim, quia ex partibus compositi et ex nihilo sunt creati, compositum quoque et dissipabile verbum habent. Deus autem quia vere est, nec com-

---

[1]) Quae non ita accipi debent, ac si solo rationis lumine liceret ex rerum creatarum consideratione immediate pervenire in cognitionem secundae personae divinae, quae est Verbum subsistens Patris aeterni. Id unum ex mundi consideratione assequimur, exsistere Deum sapientia infinita eaque efficacissima praeditum. Accedente vero divina revelatione ope profundioris contemplationis non adeo incredibile videbitur, Patrem aeternum infinita intellectus sui fecunditate genuisse Verbum subsistens sibique omnino aequale, cui generationi analogice respondeat productio verbi creati mentis humanae. Cf. annot. pag. 75.

positus est, ejus quoque Verbum vere est, neque compositum est; sed unus et unigenitus Deus est, qui ex Patre velut ex bono fonte bonus procedens, omnia ornat, disponit et continet. Causa porro cur Verbum, Verbum, inquam, Dei ad res creatas venerit, admirabilis sane est, eaque clare ostendit, res non aliter quam uti nunc sunt, fieri decuisse. Nempe rerum creatarum natura, utpote ex nihilo facta, fluxa, infirma et mortalis per se est: at universorum Deus natura bonus, imo optimus est, ac proinde benignus et humanus. Bonus enim nemini ullam rem invidet. Quapropter neque etiam ulli quod sit invidet, sed contra, omnes vult esse, ut humanitatem exercere possit. Hinc ergo cum res omnes creatas pro sua conditione fluxas videret esse et dissolubiles, ne id accideret, iterumque in nihilum rediret mundus, ille qui suo et aeterno Verbo omnia fecit, et rebus creatis naturam dedit, eas suapte natura ferri et agitari sinere noluit, ne forte in nihilum reverterentur: sed ut bonus suo Verbo, quod ipsum quoque Deus est, universam naturam gubernat et sustentat, ut Verbi ductu providentiaque et administratione illuminata, firma consistere et manere possit, quippe quae Verbi Patris,

quod vere est, fiat ipsa particeps, et ab eo ut sit adjuvetur, ne scilicet esse desinat, quod utique fieret, nisi a Verbo conservaretur, quod ipsum *est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturae* (Colos. 1, 15): quoniam per ipsum et in ipso consistunt omnia cum ea quae videntur, tum quae non videntur, idemque est caput Ecclesiae, ut in sanctis literis veritatis ministri docent (ib. v. 18.).

42. *Verbum ordinis mundani auctor.* — Hoc ergo omnipotens et sanctissimum Patris Verbum res universas pervadens, ac suas vires ubique explicans, omniaque visibilia et invisibilia illuminans, ea in seipso continet et constringit, ita ut nihil sua potentia vacuum relinquat, sed omnibus et per omnia, singulisque speciatim et generatim cunctis simul vitam impertiatur et conservet. Hinc naturae corporeae principia, quae sunt calidum et frigidum, humidum et siccum elementum, simul commiscet, nec inter se dissidere sinit, sed unam et consonam harmoniam cogit efficere. Per ipsum ejusque virtutem neque ignis cum frigore pugnat, neque humidum elementum cum sicco: sed res illae, quae per seipsas sunt contrariae, quasi amicae et cognatae, una coëundo rebus aspe-

ctabilibus vitam tribuunt et corporibus causae sunt exsistendi. Huic eidem Deo Verbo obtemperantes res terrenae vitam habent et coelestes consistunt. Ejusdem imperio mare universum magnusque oceanus propriis terminis suos motus coercet, et terra tota herbis diversisque plantis, ut jam dixi, exornatur. Denique ut non in re manifesta singulis recensendis insistam, nihil est rerum omnium, quae sunt et fiunt, quod non in ipso et per ipsum factum sit et consistat, ut etiam vir theologus his verbis docet: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1, 1.). Quemadmodum enim musicus lyra ad concentum accommodata, gravibusque cum acutis, et mediis cum aliis arte temperatis, unum efficit concentum; ita quoque Dei sapientia universum mundum veluti lyram tenens, resque aërias cum terrenis et coelestes cum aëriis conjungens, omniaque cum singulis connectens et suo nutu ac voluntate circumducens, unum mundum unumque mundi ordinem pulchre et concinne admodum efficit, ipsumque interim Dei Verbum apud Patrem manet immobile, dum omnia, prout Patri visum fuerit, suae natu-

rae constantia movet. Illud enim in ejus divinitate admirabile est, quod uno eodemque nutu omnia simul, nullis temporum intervallis, sed omnia, inquam, simul, recta et globosa, superiora, media et infima, humida, frigida, calida, visibilia et invisibilia circumducat, et pro uniuscujusque natura gubernet et administret. Nam simul eodem illius nutu rectum recte et rotundum rotunde fertur; medium, sicuti est, movetur; calidum calescit, siccum arescit; omnia denique pro sua natura illo dante vivunt et consistunt, admirabilemque ac vere divinum concentum per ipsum componunt.

43. *Verbum omnia sapientissime administrat.* — Ut vero res tanta imagine aliqua intelligi possit, age, numerosi alicujus chori exemplum adducamus. Itaque quemadmodum in choro ex variis hominibus, pueris, mulieribus, senibus et adolescentibus composito, uno praeside moderante, singuli pro sua natura et facultate cantant, vir ut vir, puer ut puer, senex ut senex, adolescens ut adolescens, omnes tamen unum concentum efficiunt: vel quemadmodum nostra anima eodem tempore nostros sensus pro cujusque efficacitate movet, adeo ut praesente re ali-

qua omnes simul moveantur, oculusque videat, auris audiat, manus tangat, odoratus olfaciat, gustet gustatus, aliaque corporis membra saepe etiam agant, verbi gratia, pedes ambulent: vel ut tertio exemplo rem illustremus, id maxime simile esse videtur magnae alicui urbi conditae, quae praesente principe et imperatore, qui eam condidit, administretur. Siquidem illo praesente et jubente, atque oculum ad omnia intendente, omnes obtemperant, hi properant ad colendos agros, illi ad aquaeductus ad hauriendam aquam festinant: hic ad cibum comparandum progreditur, senatum petit ille, alter in ecclesiam intrat: judex ad judicandum, princeps ad jus dicendum se parat: artifex similiter statim in opus incumbit, nauta ad mare excurrit, faber ad fabricandum, medicus ad curandum et architectus ad aedificandum se confert: alter in agrum exit, ex agro redit alter: alii circum urbem versantur, alii ex urbe egrediuntur iterumque in eam revertuntur. Haec porro omnia unius principis praesentia et imperio geruntur et fiunt. Ita profecto rem quoque se habere in universa rerum natura, licet tenue admodum sit exemplum, altiori tamen intelligentia est percipiendum. Nimirum uno ictu Dei Verbi

nutu omnia simul administrantur, adeo ut quae rerum singularum propria sunt, ea a singulis fiant, et ab omnibus simul unus ordo perficiatur.

44. Namque nutu et virtute rectoris et moderatoris omnium, divini et paterni Verbi, coelum vertitur, moventur astra, sol lucet, vagatur luna, aër a sole illuminatur, aether calefit, flant venti, stant montes alte elati, mare fluctuat, et quotquot in eo sunt animantes aluntur, terra immobilis manens fert fructus, homo formatur, vivit ac deinde moritur: uno verbo, omnia animantur et moventur: ignis urit, aqua refrigerat, fontes scaturiunt, inundant flumina, tempora et tempestates succedunt, decidunt imbres, nubes implentur, fit grando, nix et glacies compingitur, aves volant, progrediuntur serpentes, aquatilia natant, mare navigatur, terra seritur et propriis temporibus germina emittit, plantae et arbores crescunt, quarum aliae tenerae et recentes sunt, aliae maturae: aliae postquam creverint, senescunt atque deficiunt, dumque aliae pereunt, aliae rursus producuntur et e terra erumpunt. Haec autem omnia et plura alia, quae prae numero commemorare non valemus, *admirabile Dei Verbum*, lucem *et vitam infundendo, suo*

nutu movet et gubernat atque unum mundum efficit. Nec vero invisibiles potestates virtutis suae expertes dimittit: sed eas quoque, utpote quarum creator sit, inter res universas complectitur suoque nutu et providentia continet et vita donat: nec quidquam proponi potest, quo istud incredibile fiat. Nam ut ejus providentia crescunt corpora et rationalis anima movetur, atque vitam ac vim cogitandi habet, ut facile probatu est, cum rem ipsam oculis intueamur: sic idem Dei Verbum uno et simplici nutu, sua virtute mundum visibilem invisibilesque potestates movet et complectitur, singulisque propriam efficientiam impertitur, ita ut res quidem divinae modo diviniori moveantur, visibiles vero, eo quo cernimus modo. Ipse autem, qui omnium praeses, imperator et constantia est, omnia ad cognitionem et gloriam sui Patris promovendam ita agit, ut per ea quae fiunt opera docere et dicere videatur: *Ex magnitudine et pulchritudine rerum creatarum, convenienter Creator conspicitur* (Sap. 13, 5.).

45. *Verbum de idolorum falsitate nos instruit.* — Ut enim coelum intuendo ejusque ornatum et astrorum lumen contemplando, Verbum, quod illa tam miro ordine

disposuit, intelligere facile est; ita qui Verbum Dei cognoscit, ejus quoque Patrem Deum cognoscat necesse est, ex quo quia oriatur, jure merito sui Patris interpres et nuncius appellatur, idque ex his, quae in nobis fiunt, licet percipere. Namque si mentem fontem esse intelligimus verbi sive sermonis, qui ab homine profluit, sermonemque attendentes, mentem, quae illo significatur, cogitatione cernimus: multo certe majori et infinite praestantiori ratione cum Verbi virtutem intuemur, bonum ejus Patrem animo concipere debemus, ut ipse Salvator ait: *Qui videt me, videt et Patrem* (Joan. 14, 9.). Verum haec eadem clarius et uberius docent Scripturae divinitus inspiratae, quibus nos fidentes, ista tibi scribimus. Tu vero si in illarum lectionem incumbes, haec quae disputamus vera esse poteris perspicere. Siquidem sermo majorum auctoritate confirmatus non potest quin fidem faciat. Itaque jam olim Verbum divinum judaeorum populum adversus idola his verbis praemuniebat: *Non facies tibi idolum, neque ullius rei similitudinem, sive rerum, quae sursum in coelo sunt, sive quae deorsum in terra* (Exod. 20, 4.). Causam autem cur rejicienda sint, aliter ita declarat: *Simulacra gentium ar-*

gentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur: oculos habent, et non videbunt. Aures habent, et non audient: nares habent et non odorabunt. Manus habent, et non palpabunt: pedes habent et non ambulabunt (Psal. 113, 4.). Nec etiam quid de rebus sentire debeamus, nos docere omisit: sed cum illarum pulchritudo optime ipsi perspecta esset, ne aliqui earum speciem admirati, non ut Dei opera, sed ut deos colerent, homines ab hoc errore avertit, dicens: *Neque oculis respiciens et videns solem et lunam et omnem ornatum coeli, deceptus illa adoraveris, quae dedit Dominus Deus tuus omnibus gentibus, quae sub coelo sunt* (Deut. 4, 19.). Dedit porro non ut ipsis dii essent, sed ut gentes Deum omnium opificem rerum illarum effectibus agnoscerent. Judaei enim pleniori doctrina olim imbuti fuere, quippe qui non solum ex rerum creatarum operibus, sed etiam ex divinis Scripturis Dei cognitionem haberent. Universim quoque homines ab errore et stulta cogitatione idololatriae revocans, ait: *Non erunt tibi dii alii praeter me* (Exod. 20, 3.). Non porro quasi alii dii vere essent, illos prohibet colere: sed ne quis vero Deo repudiato, res quae nullae sunt, deos sibi fingere inciperet,

quales scilicet, qui apud poëtas et scriptores memorantur, quosque deos non esse a nobis ostensum est. Haec autem verba: *Non erunt tibi dii alii*, illos deos non esse manifeste probant, quatenus nempe rem futuram significant. Quod enim futurum est, tunc sane non exsistit, cum futurum dicitur.

46. *Doctrina Scripturae de Verbo.* Num igitur post sublatam impiam gentium superstitionem et idolorum cultum, siluit divina doctrina, hominumque genus sine ulla Dei cognitione praeceps ferri permisit? Minime certe, sed illos hujusmodi verbis praemonuit: *Audi, Israël, Dominus Deus tuus, Dominus unus est* (Deut. 6, 4.); et rursus: *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota fortitudine tua* (Ibid. 5.); et: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies illique adhaeresces* (Ibid. 13. sec. 70.). Quod autem tota divinitus inspirata Scriptura Verbi quoque providentia et administratione res plane universas regi testificetur, satis probant haec, quae a theologis viris subjiciuntur: *Fundasti terram et permanet: ordinatione tua perseverat dies.* Et iterum: *Psallite Deo nostro in cithara, qui operit coelum nubibus, et parat terrae pluviam: qui producit in montibus fenum, et*

herbam servituti hominum, et qui dat jumentis escam (Psal. 146, 7.). Per quem vero alium dat quam per illum, per quem omnia facta sunt? Consequens enim est, ut per ejus providentiam administrentur, per quem facta fuere. Quis igitur ille est praeter Dei Verbum, de quo et in alio psalmo dicitur: *Verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* (Psal. 36, 6.)? Omnia quippe in ipso et per ipsum facta esse asserit et nobis his verbis persuadet Scriptura: *Ipse dixit et facta sunt: ipse mandavit et creata sunt.* (Ibid. 9.). Quemadmodum etiam Moyses vir in omnibus magnus initio historiae creationis mundi testatur, qui eadem illa verba hoc modo exponit: *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem* (Gen. 1, 26.). Absoluta item coeli, terrae rerumque omnium procreatione, eidem dixit Pater: *Fiat coelum, et congregentur aquae, et appareat arida, et producat terra herbam et omne animal* (v. 6. ss.). Quibus utique verbis judaeos, qui Scripturas non legitime scrutantur, coarguere quis possit. Cum quo enim, quaeso, Deus loquebatur, ut etiam imperando loqueretur? Nam si rebus procreandis imperabat et loquebatur, supervacaneus erat sermo:

nondum quippe exsistebant, sed dumtaxat futurae erant. Nemo autem cum re, quae non est, sermonem habet: neque etiam rei, quae nondum facta est, imperat et dicit ut fiat. Nam si rebus, quae futurae erant, imperabat Deus, illum oportuerat dicere: fias coelum, fias terra, prodi herba, fias homo. At ita non egit, sed jubet et dicit: *Faciamus hominem, et producatur herba*, quibus perspicue ostenditur, Deum cum aliquo sibi proximo hic loqui. Necesse est igitur aliquem cum illo fuosse, quicum etiam loquens omnia faceret. Quis ergo ille fuerit nisi ipsius Verbum? Cum quo enim Deus videri possit loqui quam cum suo Verbo? Vel quis cum ipso universam creatam naturam faciente aderat, quam ejusdem Sapientia, quae ipsa, ait: *Quando faciebat coelum et terram, cum eo aderam* (Prov. 8, 27.)? Coeli porro et terrae nomine omnia, quae in coelo et terra facta sunt, complectitur. Ceterum ut Sapientia et ut Verbum cum illo aderat, Patremque adspiciens, res universas procreabat, componebatque ac convenienti ordine disponebat. Ut potentia item Patris, vim ad exsistendum et permanendum illis impertiebat, uti ipse Salvator ait: *Omnia quaecunque video Patrem facientem, et ego si-*

militer facio (Joan. 5, 19.). Sane per ipsum et in ipso omnia facta fuisse sacri ejus discipuli docent, eumque, quia bona boni proles ac verus Filius sit, Patris potentiam, sapientiam, Verbum et rationem esse, neque communicatione haec illum esse, aut extrinsecus habere, ut illis contingit, qui ipsius fiunt participes et sapientiam per eum accipiunt, quique potentiam et rationem in illo habent, sed illum ipsam per se sapientiam, ipsam per se rationem, ipsam per se potentiam propriam Patris, ipsum per se lumen, ipsam per se veritatem, ipsam per se justitiam, ipsam per se virtutem [1]), nec non characterem sive figuram splendoremque et imaginem esse. Denique, ut breviter dicam, perfectissimus Patris fructus solusque Filius et quam simillima imago est.

47. *Stultitiae arguendus est qui Verbum ignorat.* — Quis ergo, quis omnia quae in Patre sunt enumeraverit, ut ejus Verbi vim

---

[1]) *Ipsam per se sapientiam* etc. graece αὐτοσοφία, αὐτολόγος, αὐτοδύναμις, αὐτοφῶς, αὐτοαλήθεια, αὐτοδικαιοσύνη, αὐτοαρετὴ, quibus nominibus non significatur, Filium has perfectiones habere *a se*, est enim *Deus de Deo:* sed eum illas possidere non per participationem, verum per identitatem et essentiam, vi suae naturae utique generatione a Patre acceptae.

et potentiam assequi et percipere queat? Ut enim Patris Verbum et sapientia est, ita quoque se ad res creatas benigne accommodans, fit illis ad Patrem cognoscendum et intelligendum ipsa per se sanctimonia, ipsa per se vita, nec non janua, pastor, via, imperator, dux ac denique servator, vitae auctor, lux et providentia omnium. Itaque talem bonum et opificem Filium ex seipso habens Pater, illum rebus creatis occultum esse noluit, sed eum quotidie per res omnes, quae per ipsum consistunt et vivunt, cunctis patefacit. In ipso autem et per ipsum se quoque ipse ostendit, sicuti Salvator testatur: *Ego in Patre, et Pater in me* (Joan. 14, 10.), adeo ut necesse sit, Verbum in genitore et genitum cum Patre perpetuo permanere. Quae cum ita sint, nihilque extra ipsum exsistat, sed coelum et terra atque omnia quae his continentur ex illo pendeant: nihilominus stulti homines, ejus cognitione et cultu repudiatis, ea quae non exsistebant, iis quae exsistebant praetulerunt, et loco Dei vere exsistentis res, quae nullo modo erant, deos fecerunt, *servieruntque creaturae potius quam Creatori* (Rom. 1, 25.): quod certe stultum admodum et impium fuit. Idem enim est ac si quis opus non opificem dignum

admiratione putaret, et aedificia civitatis alicujus admiratus, architectum sperneret: vel si quis musicum aliquod instrumentum laudandum existimans, ejus contemneret artificem. Insani profecto et valde caeci! Qui enim prorsus aedificium, vel navem, aut lyram possent cognoscere, nisi faber navem, et architectus domos aedificasset, et lyram musicus construxisset? Ut ergo ille, qui ita sentiret, dementissimus haberetur: sic mihi sana mente esse non videntur, qui Deum ignorant, nec ejus Verbum Salvatorem omnium, Dominum nostrum Jesum Christum colunt; per quem omnia Pater administrat ac continet, et rebus universis providet: in quem quandoquidem tu fidem habes et pius es, o Christi amator, gaude et certo spera tuae pietatis et fidei fructum fore immortalitatem et regnum coelorum, si modo anima, ut ejus leges praescribunt, adornata fuerit. Ut enim illorum, qui secundum ejus praecepta vivunt, merces est vita aeterna; ita qui contrariam semitam elegerint nec viam virtutis fuerint secuti, probrum ingens et inevitabile periculum in die judicii subituri sunt, quia etiamsi veritatis viam non ignoraverint, his tamen quae noverant contraria egere.

SANCTI PATRIS NOSTRI

ATHANASII

ARCHIEPISCOPI ALEXANDRINI

ORATIO DE HUMANA NATURA A VERBO ASSUMPTA

ET DE EJUS PER CORPUS AD NOS ADVENTU.

---

1. *Orationis argumentum.* — Quandoquidem superiori oratione, licet pauca ex multis delibantes, satis tamen abunde de gentium in idolis colendis errore et superstitione diximus, quaeque prima idolorum origo fuerit, et quonam modo homines propriis vitiis impulsi eorum cultum excogitaverint: quoniam item, Dei gratia, nonnulla de Verbi Patris divinitate et ejus in res omnes providentia et potentia indicavimus, ostendimusque bonum Patrem omnia per illum administrare, omniaque ab ipso moveri et in ipso vitam habere; age, o vir beate et vere Christi amans, jam deinceps, ut piae nostrae fidei ordo postulat, dicere

pergamus de humana natura, quam Verbum assumpsit, ac de divino ejusdem ad nos adventu, quem judaei quidem calumniis insectantur et gentiles irrident, nos vero veneramur, quo scilicet etiam ex externa Verbi humilitate tua in eum pietas crescat. Nam quo magis apud infideles irridetur, eo majus suae divinitatis testimonium exhibet. Quae enim homines, quasi quae fieri non possint, minime comprehendunt, haec ipse Dei Filius posse esse ostendit; quae illi ut indecora irrident, haec ipse suae bonitati consentanea efficit; denique quae illi philosophando tamquam humana ludibrio habent, haec ipse sua virtute et potentia divina esse demonstrat, ut etiam idolorum speciem et pompam sua, ut putant, humilitate et abjectione per crucem evertat, et irrisores atque incredulos ab errore occulte abducat, suamque divinitatem et potentiam cogat agnoscere. Verum ad ista exponenda operae pretium fuerit ea quae supra diximus memoria repetere, ut et causam, cur tale ac tantum Patris Verbum in corpore apparuerit, possis cognoscere; nec arbitreris naturae conditione Salvatorem corpus habuisse, sed eum, qui ex propria natura expers est corporis et Verbum est, Patris sui clementia et bonitate exigente, no-

strae salutis causa, nobis in humano corpore apparuisse. Porro convenit nos his de rebus disserentes, prius de mundi creatione ejusque opifice Deo dicere, ut hac ratione ejus renovationem a Verbo, a quo idem initio conditus est, factam fuisse, digne queat intelligi. Siquidem nihil contrarium videbitur, si per quem naturam creavit Pater, eandem in ipso sanaverit.

2. *Refelluntur epicurei, platonici, marcionitae.* — De mundi fabrica et rerum omnium creatione multi varie disputavere, ac singuli prout sibi placuit, rem definiere. Siquidem alii sponte et fortuito omnia facta fuisse ajunt, ut epicurei, qui etiam nullam rerum providentiam esse false et adversus seipsos contendunt, quod profecto contra apertam et evidentem veritatem affirmant. Nam si, ut volunt, omnia sua sponte sine providentia exorta essent, omnia temere fieri, et similia, non dissimilia esse debuissent: omnia enim ut in uno corpore vel solem vel lunam esse necesse fuisset: et in hominibus totum debuisset esse vel manus vel oculus vel pes. Atqui haec ita non se habent: namque videmus aliud quidem solem esse, aliud vero lunam, et aliud terram: similiter in humanis corporibus aliud pes est, aliud manus,

aliud caput. Hic autem ordo et rerum dispositio certum argumentum est, ista non sua sponte facta fuisse, sed aliquam causam illis praefuisse: ex qua Deum, qui omnia fecit et in suo quidque ordine collocavit, licet intelligere. Alii, inter quos etiam magnus apud gentiles Plato numeratur, asseverant, Deum omnia fecisse ex materia prius exsistente et non facta: neque enim Deum aliquid facere potuisse, nisi prius materia exstitisset: quemadmodum opus est ut lignum, quo faber utitur, prius exsistat, ut ex eo aliquid facere possit. Verum qui ita philosophantur, non vident se imbecillitatem Deo adscribere. Si enim ipse non est materiae effector, sed res ex subjecta materia facit, imbecillis sane est, cum nihil sine materia fabricari queat: quemadmodum utique fabri imbecillitatem indicat, nihil eum sine ligno posse facere. Siquidem, ut illi sentiunt, nisi materia fuisset, nihil effecisset Deus. Quod si ita est, qui effector et creator dici queat, qui ex alia re, nempe ex materia, habuit hoc ipsum quod faceret? Certe si ita se res habet, faber tantum secundum illos erit Deus, non vero ut creator rebus dabit ut sint, si nimirum in subjecta materia agat, nec ipse sit materiae

auctor [1]). Nam, ut uno verbo dicam, creator dici non potest, nisi materiam creet, ex qua res creatae factae sunt. Haeretici autem alium sibi fingunt rerum opificem praeter Patrem Domini nostri Jesu Christi: sed illi summam caecitatem vel in his ipsis quae loquuntur ostendunt. Cum enim Dominus ad judaeos dicat: *Non legistis, quia qui ab initio creavit, masculum et feminam fecit eos, et dixit: Propter hoc dimittet homo patrem et matrem suam, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una* (Matth. 19, 4.): et deinde creatorem indicans: *Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet:* quomodo illi creationem Patri externam inducere audent? Quod si secundum Joannem, qui omnia plane complectitur nihilque excipit, *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1, 3.): quis, quaeso, alius creator esse possit praeter Christi Patrem?

3. *Fidei doctrina de mundi hominumque origine.* — En ergo quae illi quidem effuti-

[1]) Egregium argumentum, quo comprobetur creatio *ex nihilo*. Si enim Deus in creando indiget operationis materia, eo ipso est a re sibi externa dependens, quod cum ipsius summa independentia et asseitate, cum ipsa Dei notione conciliari nequit.

unt: at divina doctrina et Christi fides procul has illorum ineptias tamquam detestandam impietatem rejicit. Novit enim res non fortuito factas esse, quia providentia gubernantur: neque ex materia prius exsistente, quia Deus imbecillis non est: sed Deum omnia, neutiquam prius exsistentia, ex nihilo per Verbum fecisse ut essent, uti per Moysem ait: *In principio fecit Deus coelum et terram* (Gen. 1, 1.); et in utilissimo Pastoris libro (l. 2. mandato 1.): *Primum omnium crede unum Deum esse, qui omnia creavit et perfecit, eaque quae non erant ut essent fecit.* Idem etiam Paulus his verbis declarat: *Fide intelligimus perfecta esse secula verbo Dei, ut res quae cernuntur non ex rebus apparentibus fierent* (Hebr. 11, 3.). Scilicet Deus bonus est, vel potius fons ipse est bonitatis: bonus autem nulli invidet: quapropter nulli rei quominus sit invidens, omnia per proprium Verbum Dominum nostrum Jesum Christum ex nihilo fecit, e quibus cum hominum genus prae ceteris omnibus, quae in terra exsistunt, miseraretur, cerneretque illos ex propriae naturae conditione non sibi satis esse ad semper permanendum, aliquid amplius illis donavit, nec simpliciter, ut omnes brutas et terrestres animantes, homi-

nes creavit, sed eos ad suam imaginem fecit propriique Verbi virtutis participes reddidit, ut quasdam velut umbras Verbi habentes et rationales facti, in beatitudine perseverare veramque et sanctorum vere vitam in paradiso vivere possent. Praeterea cum videret hominum voluntatem in utramque partem posse inflecti, datam eis gratiam lege et loco providentissime praemunivit. Siquidem illis in suum paradisum introductis legem dedit, ut si gratiam concessam conservarent et boni permanerent, praeter promissam in coelis immortalitatem, vita moeroris, doloris et sollicitudinis vacua in paradiso fruerentur. Sin vero datam legem transgressi, mali fierent, certo scirent se mortis corruptionem secundum naturam subituros, nec jam amplius in paradiso victuros, sed extra illum morientes, in morte et corruptione permansuros. Id porro testatur quoque divina Scriptura, quae ex Dei persona sic loquitur: *Ex omni ligno paradisi comedes: de ligno autem scientiae boni et mali, non comedetis ex illo: quacunque autem die comederitis, morte moriemini* (Gen. 2, 16.). Quid aliud, quaeso, his verbis, *morte moriemini*, significatur, quam illos non tantum morituros esse, sed etiam in mortis corruptione permansuros?

4. *Sequelae peccati Adami.* — Miraris fortasse, quid tandem nos, cum de humana natura a Verbo assumpto dicere instituerimus, nunc de prima hominum origine disputemus? Atqui id a fine nostrae orationis minime alienum est. Quia enim sermonem habemus de Salvatoris nostri ad nos adventu, necesse est etiam de hominum primordiis loqui, quo plane perspicias, nostram causam ejus adventus fuisse occasionem, nostroque peccato Verbi benignitatem excitatam fuisse, ut ad nos accederet et inter homines Dominus appareret. Nos enim causa sumus cur corpus assumpserit, nostramque ob salutem in humano corpore nasci et apparere benignissime voluit [1]). Hoc igitur modo Deus hominem fecit, atque immortalem manere voluit. At homines neglecta ac rejecta Dei contemplatione, sibi ipsis malitiam excogitaverunt, uti superiore oratione dictum est, atque ita in denunciatam mortis damnationem misere inciderunt. Nec vero

[1]) Clare hic s. Athanasius ei favet sententiae quae negat Verbi incarnationem in hypothesi, quod Adamus non peccasset, cui sententiae, si non omnes, plerique saltem patres subscribunt. Cf. annot. *opusc.* XIV, 77.

post haec quales creati sunt, permansere; sed suis cogitationibus in dies magis corrupti, in mortis ditionem et potestatem sunt redacti. Nam praecepti transgressio illos ad propriae naturae conditionem revocavit[1]), ut quemadmodum cum non essent, facti sunt: sic in eo quod sunt, corruptionem, labente tempore, paterentur, idque meritissimo. Namque si Verbi praesentia et beneficientia vocati sunt ut essent, qui ex naturae conditione aliquando non erant; consequens fuit, ut homines Dei contemplatione nudati et ad res, quae nullo modo exsistunt conversi (siquidem mala non exsistunt, bona vero exsistunt, utpote quae a Deo exsistente facta sint), beneficio quoque semper exsistendi spoliarentur: hoc est, ut dissoluti, in morte et corruptione manerent. Homo enim ex sua natura mortalis est, quippe qui ex nihilo factus sit. Attamen propter suam cum illo qui est[2]) similitudinem, si eam constanti

---

[1]) Hisce verbis satis clare s. doctor tuetur, peccato originali nihil amisisse homines eorum, quae naturalia sunt, et accurate effectum illius peccati in ordine ad naturam humanam definit.

[2]) *Cum illo qui est* πρὸς τὸν ὄντα scil. cum Deo, qui verissime dicitur ὁ ὤν, plenitudinem enim τοῦ esse possidet.

ejus contemplatione conservasset, naturalem corruptionem retudisset mansissetque incorruptus, sicuti Sapientia ait: *Observatio legum confirmatio est incorruptionis* (Sap. 6. 19.). Factus autem incorruptus, jam ut Deus vixisset, quod quidem divina Scriptura alicubi his verbis significat: *Ego dixi, dii estis et filii Altissimi omnes: vos autem sicut homines morimini, et sicut unus de principibus caditis* (Ps. 81, 6.).

5. *Humani generis post lapsum conditio tristis.* — Nam Deus non solum nos ex nihilo fecit, sed etiam divini Verbi gratia secundum Deum vivere concessit. At homines ab aeternis rebus aversi et ad res corruptioni subjectas consilio diaboli conversi, sibi ipsis corruptionis mortis auctores facti sunt: qui, ut dixi, ex natura quidem mortales erant, sed gratia, qua Verbi erant participes, naturae conditionem haud dubie effugissent, si boni utique permansissent. Siquidem propter Verbum, quod cum illis fuisset, ad eos naturalis corruptio non accessisset, ut et Sapientia his verbis testatur: *Deus creavit hominem ut incorruptus esset, et imaginem propriae aeternitatis: invidia autem diaboli mors introivit in mundum* (Sap. 2, 23.). Quo quidem facto homines mori ceperunt,

deincepsque contra illos viguit corruptio, quae eo majores vires, quam ipsa etiam naturae conditio in universum genus habuit, quod Numinis comminationem ob violatam legem antea contra homines acceperat. Neque enim illi in peccatis intra certos terminos consistere, sed paulatim progredientes, omnem modum transcendere. Initio quidem facti malitiae inventores, mortem et corruptionem adversus seipsos provocaverunt: deinde vero in injustitiam delapsi omnemque iniquitatem praetergressi, nullo in malo stantes sed novis nova omnia addentes, insatiabiles ad peccandum facti sunt. Hinc ubique stupra et furta erant: caedibus et rapinis plenus erat universus terrarum orbis, nullaque lex corruptelas et injustitiam cohibebat: sed omnia mala privatim et publice cuncti committebant. Civitates adversus civitates bella gerebant: gentes contra gentes insurgebant: totus denique orbis pugnis et seditionibus discindebatur, dum singuli in patrandis flagitiis contenderent. Nec vero illa etiam, quae contra naturam sunt scelera, procul ab his erant: sed, ut dixit Christi testis Apostolus: *Feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. Similiter autem et*

masculi, relicto naturali usu feminae, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes (Rom. 1, 26.).

6. *Conveniens erat, ut Deus repararet genus humanum lapsum.* — Eam ob rem morte magis magisque invalescente, et corruptione contra homines persistente, peribat hominum genus, ipseque homo rationis particeps et ad imaginem factus interibat, ac opus a Deo constructum destruebatur. Jam enim, ut supra docui, mors vi legis contra nos maxime valebat, nec vitari poterat lex illa, quippe quae a Deo praevaricationis causa fuerat imposita. Quae res sane absurda simul et indecora fuit. Nam absurdum erat Deum loquentem mentiri, si nempe Deo hominem si mandatum violaret mori statuente, violato mandato non moreretur, sed irritus fieret ejus sermo. Siquidem verax Deus non fuisset, si illo nos morituros dicente, homo non moreretur. Alia autem ex parte indecorum erat res rationis compotes, et Verbi Dei semel factas participes interire rursusque in nihilum corruptione reverti. Divina enim bonitate indignum prorsus erat, res a Deo factas ob fraudem, qua homines

diabolus circumvenit, destrui. In primis vero dedecebat, Dei artem in hominibus vel propter illorum incuriam vel propter daemonum dolum deleri. Itaque hominibus pereuntibus talibusque operibus in exitium labentibus, quid Deum, qui bonus est, facere oportebat? An sinere ut corruptio adversus illos valeret et mors eis dominaretur? At quid profuisset illos ab initio factos esse? Satius enim erat eos omnino non fieri, quam factos negligi et interire. Siquidem hujusmodi negligentia infirmitatis Dei non bonitatis majus fuisset argumentum, si nimirum opus quod fecerat destrui permisisset, quam si hominem ab initio penitus non fecisset. Si enim non fecisset, nullus esset qui de infirmitate cogitaret: et postquam illum fecit et ut esset creavit, opus perire, praesertim in ipsius auctoris conspectu, res fuisset perabsurda. Itaque par Deo non erat sinere homines in corruptionem labi, quia id indecorum et indignum divinae bonitatis erat.

7. *Sola poenitentia humanum genus convenienter reparari non potuit.* — Verum quemadmodum ita rem esse decebat, sic rursus e contrario Deo quoque conveniebat in lege, quam de morte tulerat, veracem videri.

Absurdum enim fuisset, Deum veritatis patrem nostrae utilitatis et conservationis causa mendacem videri. Quid igitur hac in re fieri oportuit, vel quid hic agere Deus debuit? Legis perfractae poenitentiam ab hominibus exigere? Id enim Deo dignum esse non immerito quis dixerit, ut quemadmodum ex transgressione corruptioni subjecti fuerunt, sic ex poenitentia incorrupti iterum fierent. Atqui neque poenitentia id quod Deo decorum est servabat, quandoquidem, si mortem homines effugissent, Deus non verax nihilominus mansisset. Neque etiam poenitentia naturae conditionem solvit, sed tantum a peccatis coercet. Unde si solum fuisset peccatum, nec corruptio subsecuta fuisset: recte hic locum habuisset poenitentia. Sed ubi praeeunte transgressione homines in corruptionem naturae debitam incurrerunt, et divinae similitudinis gratia spoliati sunt, quid aliud, quaeso, fieri oportuit? vel cujusnam opera ad hujusmodi gratiam et instaurationem praestandam necessaria fuit, nisi Dei Verbi, a quo omnia ex nihilo initio facta sunt? Ipsius siquidem erat id, quod corruptum erat, incorruptum iterum reddere et pro omnibus id, quod Patrem decebat, servare. Cum enim Patris sit

Verbum et omnibus longe antecellat, solus quoque ipse idcirco universa instaurare poterat: solus idoneus fuit qui pro omnibus pateretur, et pro cunctis apud Patrem intercederet.

8. *Verbi incarnatio.* — Itaque hujus rei gratia incorporeum et corruptionis ac materiae expers Dei Verbum in nostram regionem advenit, quamquam antea non procul aberat: nulla enim pars mundi illo unquam vacua fuit, sed una cum suo Patre exsistens omnia ubique implebat. Venit vero sua erga nos benignitate, et quatenus sese palam nobis exhibuit. Nempe cum hominum genus interire et mortem contra illos corruptione dominari cerneret: cum Dei comminatione et sententia in transgressionem lata, nostri corruptionem corroborari videret, absurdumque esset legem solvi antequam impleretur: cum item attenderet, non decere ea deleri, quorum ipse opifex esset: cumque aliunde conspiceret hominum malitiam supra modum crescere, illamque paulatim contra seipsos adeo auxisse, ut jam amplius tolerari non posset: cum denique omnes homines mortis reos esse videret, nostri ipse generis et infirmitatis misertus nostraque motus corruptione, nec mortem in nobis dominari fe-

rens, ne scilicet quod factum fuerat periret, suique Patris in homine formando opus vanum fieret, sibi ipsi corpus accepit, idque nostri non dissimile. Nec enim esse tantum in corpore vel solum apparere voluit. Nam si tantum apparere voluisset, potuisset sane aliud praestantius corpus assumere. Verum nostrum corpus accepit, idque non quoquo modo: sed ex inviolata et incorrupta ac viri experte Virgine purum vereque nullius viri conjunctione inquinatum accepit. Nam cum ipse potens et rerum omnium sit effector, sibi in virgine templum, corpus scilicet, exstruxit, illudque tamquam instrumentum sibi proprium fecit, in quo se notum faceret et habitaret; sic ergo simili corpore e nostris accepto, quia omnes mortis corruptioni subjecti erant, illud pro omnibus morti traditum Patri summa cum benignitate obtulit: cum ut omnibus in ipso morientibus lex de corruptione contra homines lata solveretur, utpote quae in dominico corpore suam vim complevisset, nec proinde locum amplius adversus similes homines haberet; tum ut homines in corruptionem reversos, iterum incorruptos redderet, atque a morte ad vitam revocaret, corpore quod sibi assumpserat et resurrectionis gratia

mortem ab eis, non secus ac stipula ab igne consumitur, penitus amovens.

9. *Verbi incarnatione a morte liberati sumus.* — Nam cum Verbum intelligeret, non posse aliter hominum corruptionem solvi, nisi omnino morerentur: cum item fieri non poterat, ut Verbum, utpote immortale et Patris Filius, moreretur: idcirco corpus quod mori posset sibi assumpsit, ut illud Verbi omnium praesidis factum particeps morti pro omnibus satis esset, atque propter Verbum in se habitans incorruptum permaneret, ac denique in posterum corruptio resurrectionis gratia ab omnibus discederet. Hinc corpus, quod sibi ipse accepit, velut hostiam et victimam omni puram macula morti offerendo, mortem statim ab omnibus similibus, suo pro aliis oblato, propulsavit. Sic enim Dei Verbum superius omnibus exsistens, suum templum et corporeum instrumentum pro omnibus, uti decebat, devovendo et offerendo, id quod debebatur in morte solvit, atque ita omnibus per simile corpus conjunctus incorruptus Dei Filius, omnes resurrectionis promissione incorruptus Dei Filius, omnes resurrectionis promissione incorruptos jure et merito reddidit. Ipsa siquidem mortis corruptio nullam jam vim adversus ho-

mines habet ob Verbum, quod in illis per unum corpus habitat. Nempe quemadmodum si magnus aliquis imperator in insignem aliquam urbem ingressus, in una ejus domo maneret, id maximo honori illi civitati esset, nec eam tunc vel hostis vel latro auderet divexare: sed potius ob imperatorem in una ejus domo commorantem diligentissime custodiretur: ita quoque idem in omnium moderatore licet observare. Nam ubi ille in nostram regionem introivit, et sibi domicilium in uno corpore ex nostris elegit, mox omnes hostium adversus homines insidiae finem habuere, et mortis corruptio, cujus vires adversus illos tantae antea erant, penitus evanuit. Periisset enim hominum genus, nisi omnium Dominus et servator Dei Filius mortem consumpturus advenisset.

10. *Incarnationis convenientia.* — Ceterum vere magnum hoc opus divinae bonitati in primis congruebat. Namque si imperator domum sive urbem a se aedificatam, ac deinde civium incuria a latronibus impugnatam nequaquam deserit, sed ut proprium opus defendit et tuetur, neque ad civium inertiam, sed ad id quod sibi decorum est respicit: multo magis optimi Patris Deus

Verbum in corruptionem abeuntem hominum naturam non dereliquit: sed mortem, in quam illi incurrerant, proprio oblato corpore, delevit, illorumque negligentiam sua doctrina emendavit, et omnia, quae hominum erant, sua virtute ac potentia instauravit. Haec autem theologorum Salvatoris discipulorum auctoritate confirmare poterit, quisquis illorum scripta legerit, ubi ajunt: *Caritas enim Christi urget nos, aestimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: et pro omnibus mortuus est, ut nos non amplius nobis vivamus, sed ei, qui pro nobis mortuus est et e mortuis resurrexit, Domino nostro Jesu Christo* (2. Cor. 5, 14.). Et rursum: *Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.* Postea idem rationem affert, cur non oportuerit alium quam Deum Verbum, hominem fieri: *Decebat enim eum*, inquit, *propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare.* Quibus quidem verbis significat, non alterius fuisse homines ab exorta corruptione revocare quam

Dei Verbi, a quo ab initio creati erant. Quod autem idcirco ipsum Verbum sibi corpus accepit, ut victima pro similibus corporibus fieret, iidem quoque hoc modo declarant: *Quia ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem, ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est, diabolum, et liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti* (Hebr. 2, 9. ss.). Siquidem proprium corpus immolando legi adversum nos latae finem imposuit, et vitae principium, spe resurgendi data, nobis innovavit. Quia enim mors ex hominibus vires in homines acceperat, hinc per Deum Verbum hominem factum mortis solutio et vitae resurrectio facta est, uti vir Christo plenus ait: *Quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Nam sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* (1. Cor. 15, 21.), et cetera quae sequuntur. Non enim jam ut damnandi morimur: sed tamquam a mortuis excitandi communem omnium resurrectionem exspectamus, quam nimirum propriis temporibus ejus auctor et largitor Deus exhibiturus est. Itaque haec prima est causa, cur Salvator homo factus est. Praeterea eum

convenienter admodum ad nos advenisse, ex his quoque licet percipere.

11. *Dei erga homines cura; hominum malitia.* — Deus, qui rerum omnium Dominus est, cum hominum genus per proprium Verbum creavit, ejus naturae imbecillitate perspecta, quae scilicet tanta est, ut ex seipsa nec Creatorem cognoscere, nec de Deo cogitare possit [1]), quod ille quidem non factus, haec autem ex nihilo sit facta: ille corporis expers sit, homines vero corporei sint creati: ac denique quod valde multa rebus creatis desint ad Creatoris cognitionem assequendam; idcirco humani generis ille, utpote bonus, misertus, sui cognitione vacuos eos noluit dimittere, ut ne frustra exsisterent. Quid enim utilitatis rebus factis posset esse, si suum opificem ignorarent? Vel quomodo homines rationis essent participes, si Patris Rationem sive Verbum, in quo facti sunt, nescirent [2])? Certe nulla in re differrent a

---

[1]) Nequit humana natura ex seipsa Creatorem cognoscere scil. *absque medio*, sed idcirco non negat s. doctor, nos lumine rationis ex rebus creatis quadamtenus Deum cognoscere posse, imo hoc ultra tuetur n. seq.

[2]) Neque haec nimis urgeri debent: nam ut homo dici possit *rationalis*, necessaria non est cognitio mysterii ss. Trinitatis. Sed respiciens appellationem Verbi,

brutis animantibus, si nihil praeter terrena cognoscerent. Et vero quid Deus illos creavisset, si ab illis noluisset cognosci? Quapropter cum bonus sit, ne id fieret, propriae imaginis Domini nostri Jesu Christi illos participe reddidit, et ad suam imaginem ac similitudinem fecit, ut hujusmodi gratiae ope imaginem, Patris videlicet Verbum, animo concipientes, Patris cognitionem per ipsum assequi possent, et Creatorem cognoscendo, felicem ac vere beatam vitam viverent. Verum insani rursus homines hanc etiam sibi impertitam gratiam parvi pendentes, ita sese a Deo averterunt et animam inquinaverunt, ut non solum Dei notionem oblivione deleverint, sed etiam alia pro aliis sibi effinxerint. Nempe simulacra pro veritate sibi formavere, et ea quae nihil erant Deo, qui vere est, praetulere, potiusque creaturae

---

qua dicitur ὁ λόγος, et praedicatum, quo dicimur λογικοὶ, infert, tum demum nos *plene* hoc praedicato esse dignos, quum cognitione τοῦ λόγου per excellentiam i. e. Verbi per gratiam divinam dignabimur. Verum etiam ut quomodocunque dicamur λογικοὶ, necesse certe est, ut τὸν λόγον Dei cognoscamus, non quidem qua persona subsistens a Patre distincta est, sed quatenus hoc nomine saltem aliqua Dei perfectio designatur: quae cognitio utique accedente revelatione divina perficitur. Cf. annot. ad pag. 75.

quam Creatori servierunt. Sed quod nequissimum est, etiam ad ligna, ad lapides, et ad omnem materiam atque ad homines Dei honorem traduxerunt, hisque plura, uti supra dictum est, patravere. Siquidem tanta illorum fuit impietas, ut etiam daemones venerari et deos appellare, atque illorum parere cupiditati ac libidini non dubitaverint. Namque illis, quemadmodum diximus, et belluas et homines, ut eos colerent, immolabant, seque in dies, iisdem stimulantibus, fortioribus vinculis adstringebant. Hinc ergo artes magicae apud eos edocebantur, et oracula variis in locis edita miseros homines decipiebant, cunctique sibi et nascendi et exsistendi causas astra et cetera corpora coelestia esse arbitrabantur, nihilque praeter ea, quae videbant, cogitabant. In summa, omnia impietate et nequitia erant plena, solusque Deus et ejus Verbum ignorabatur, quamvis seipsum hominibus minime occultaverit, nec simplicem sui cognitionem illis impertiverit, sed variis multisque modis eam eis explicaverit.

12. Sufficiebat equidem gratia, qua ad imaginem Dei facti sumus, ad Deum Verbum et Patrem per ipsum Verbum cognoscendum. Verum *Deus*, *cui hominum infir-*

mitas optime erat perspecta, illorum negligentiae providit, ut nempe si Deum per seipsos cognoscere negligerent, possent ex naturae operibus Creatorem non ignorare. Quia vero hominum malitia in pejus sensim prolabitur, huic quoque illorum infirmitati prospexit, cum legem et prophetas iisdem notos misit, ut si in coelum suspicere et rerum omnium effectorem agnoscere gravarentur, doceri a proximis possent. Homines enim id quod melius et praestantius est, ex hominibus propius possunt ediscere. Licebat ergo oculis ad coeli immensitatem erectis, et creatarum rerum ordine et concentu perspecto, ejus ducem et moderatorem, Patris Verbum intelligere, quod sua in res omnes providentia Patrem omnibus indicat, atque idcirco omnia movet, ut Deum omnes per ipsum agnoscant. Sin autem id illis erat molestum, saltem sanctos viros audire, ac per eos rerum omnium creatorem Deum, Christi Patrem discere poterant, ut et idolorum cultum summa impietate plenum esse. Licebat quoque, lege cognita, omnem coercere nequitiam, rectamque ac honestam vitam ducere. Neque enim propter judaeos solos lex data fuit, aut prophetae missi sunt; ad judaeos quidem mittebantur, et a judaeis

vexabantur: sed totius orbis erant veluti sacrum magisterium cum ad Dei cognitionem docendam, tum ad animam recte instituendam. Quamvis ergo tanta Dei fuerit benignitas et humanitas, attamen homines praesentibus voluptatibus daemonumque praestigiis ac fallaciis victi, oculos ad veritatem cognoscendam non aperuerunt, sed seipsos in plura ac majora vitia et scelera ingurgitarunt, ut jam rationis participes non viderentur, sed ex moribus rationis esse expertes censerentur.

13. *Reparationis convenientia.*—Sic igitur hominibus ad belluarum sortem redactis, et daemoniaca fraude ubique instar umbrae incumbente et veri Dei cognitionem obscurante, quid Deum agere oportebat? Remne tam nefandam silere, sinereque homines a daemonibus decipi, nec Deum agnoscere? Sed quid profuisset hominem ad Dei imaginem ab initio factum fuisse? Vel enim ille rationis expers, ut brutae animantes, creandus erat, vel certe factus rationis particeps belluarum vitam vivere non debuit. Quid item illi prorsus profuisset Dei notionem ab initio accepisse? Si enim nunc indignus est qui eam accipiat, *certe neque illi ab initio*

dari oportuit. Quae porro inde utilitas Deo creatori, quae gloria redundaret, si homines, quos creavit, eum non colerent, sed alios sui effectores esse arbitrarentur? Ita enim videretur Deus non sibi sed aliis homines creasse. Insuper, imperator, tametsi homo, oppida a se constructa in aliorum ditionem et servitutem venire, neque ad alios deficere sinit: sed cives literis monet, saepe etiam per amicos illis scribit, ipseque, si exigit necessitas, eos convenit, ut sua praesentia flectat, ea tantum de causa, ne aliis serviant, vel irritum opus suum fiat. An non ergo multo magis Deus rerum, quarum creator est, miserebitur, ne a se aberrent, et rebus quae nullae sunt serviant, cum praesertim hujusmodi error illis exitii et interitus sit causa? sane perire non decebat res imaginis Dei semel factas participes. Quid igitur Deum agere conveniebat? Quid aliud fieri oportuit, quam illam similitudinem, qua ad Dei imaginem facti sunt, renovari, ut Deum per illam denuo possent homines cognoscere? Qui vero istud fieret, nisi ipsa Dei imago Salvator noster Jesus Christus advenisset? Namque per homines id fieri non poterat, quandoquidem ipsi quoque ad imaginem Dei facti sunt: neque etiam per angelos, neque enim ipsi

imagines sunt [1]). Quapropter Dei Verbum per seipsum advenit, quo, ut imago Patris, hominem ad imaginem factum reficere posset. Praeterea, id quoque fieri non potuisset, nisi morte et corruptione deletis; unde valde congruenter mortale corpus accepit, ut et mors in ipso deleri, et homines ad imaginem facti refici possent. Nemo igitur alius ad id negotii fuit idoneus, nisi sola imago Patris.

14. *Convenientia incarnationis Verbi.* — Nam quemadmodum si qua alicujus effigies in tabula aliqua depicta injectis sordibus fuerit deleta, necesse est eum, cujus illa est effigies, iterum adesse, ut ejus imago in eadem materia possit restitui (ipsa enim materia propter expressam in se imaginem non projicitur, sed deleta effigies in ea renovatur): ita sanctissimus Patris Filius, qui Pa-

---

[1]) *Neque enim ipsi imagines sunt.* Neque enim ullus angelus est ipsa Dei imago, scil. sicut Filius Dei dicitur »ipsa Dei imago«: quare neque facti sumus ad imaginem angeli alicujus. Possunt vero angeli dici facti ad imaginem Dei ideoque etiam imagines Dei sicut homines: quamvis nullibi in Scripturis angeli appellentur imagines Dei vel ad imaginem Dei facti: unde etiam factum est, ut rarius patres asserant angelos ad Dei imaginem et similitudinem esse factos.

tris imago est, ad nos advenit, ut hominem ad sui similitudinem factum reficeret, et tamquam perditum, concessa peccatorum venia, recuperaret, uti ipse in Evangeliis ait: *Veni ut quod perierat invenirem et salvum facerem* (Luc. 19, 10.). Unde etiam ad judaeos dixit: *Nisi quis renatus fuerit* (Joan. 3, 5.). Quibus verbis non procreationem ex mulieribus significabat, ut illi quidem suspicabantur; sed animam, quatenus ad imaginem Dei renascitur et reficitur, denotabat. Itaque idololatria et impietate universum terrarum orbem occupante et Dei cognitione ubique latente, cujus, amabo, erat hominibus Patris cognitionem impartire? Hominisne? Verum non humanae potentiae erat universum terrarum orbem peragrare, nec tantum spatii percurrere hominum natura ferebat: nec vero illi ea auctoritate fuissent, ut sibi hac de re fides haberetur, nec denique daemonum fallaciis et praestigiis per seipsos resistere valebant. Omnium enim animis daemoniaca fraude ac idolorum vanitate circumventis et conturbatis, qui fieri poterat, ut hominis animam et hominum mentem cogerent sententiam mutare, cum ab illis [1])

---

[1]) *Ab illis* scil. hominibus; qui supponuntur missi

ne videri quidem possent? Quod vero non videt quis, quomodo de sententia deducere potest? Sed forte dixerit aliquis, res creatas id praestare potuisse. Verum si potuissent, non tanta profecto mala evenissent. Exsistebant siquidem res creatae: at homines nihilominus in eodem circa Deum errore volutabantur. Cujus ergo alius opus fuit, quam Dei Verbi, quod animam et mentem intuetur, omniaque in natura movet et per illa Patrem notum facit. Ejus enim certe erat, qui propria providentia et rerum universarum dispositione Patris cognitionem docet, eandem doctrinam renovare. Quomodo igitur id fieri potuisset? Responderit forte aliquis, per eadem potuisse fieri, ita ut scilicet ex creatae naturae operibus Pater iterum cognosceretur. Atqui id minime securum erat. Non, inquam, securum erat: idipsum enim prius neglexerant homines; nec jam amplius sursum, sed deorsum defixos habebant oculos: unde congruenter hominibus prodesse volens, ut homo advenit, sibique simile corpus accepit et ex rebus inferioribus, hoc est, per corporis opera, ut qui Deum

ad docendum genus humanum, nequeunt videri mens et animus humanus; unde apti non sunt ad illum in melius transformandum.

ex suo imperio et providentia in res universas intelligere noluerant, saltem ex operibus per corpus editis Dei Verbum in corpore exsistens, ac per ipsum Patrem agnoscerent.

15. *Facile cognosci potest Christum esse Dei Filium.* — Namque ut optimus magister, qui discipulorum curam habet, illos, quos difficiliora praecepta adjuvare nequeunt, facilioribus erudire non gravatur; ita sane se quoque Verbum gessit, ut et Paulus docet: *Nam*, inquit, *quia in Dei sapientia non cognovit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes* (1. Cor. 1, 21.). Quia enim homines Dei contemplatione repudiata, ac velut in profundo demersi depressisque in terram oculis, in natura et rebus quae sentiuntur Deum conquirebant, mortalesque homines nec non daemones sibi deos effingebant; idcirco humanissimus et communis omnium Servator, Dei Verbum, sibi corpus accepit, et tamquam homo inter homines versatus est, omniumque hominum sensus assumpsit, ut qui in rebus corporeis Deum esse putabant, ex his, quae Dominus corporis ministerio agebat, agnoscerent veritatem, et Patrem per eundem ipsum intelligerent. Hinc illi, qui et homines erant et humana

omnia cogitabant, quocunque converterent sensus, seipsos ibi suscipi et veritatem undique edoceri cernebant. Sive enim creatam naturam admirarentur, eam ipsam Christum Dominum confiteri videbant; sive illorum menti digni viderentur homines, quos deos existimarent [1]): sane si Salvatoris opera vellent cum aliorum factis conferre, ex his perspicuum esset, solum eum inter omnes homines Filium Dei esse, cum nihil apud illos sit his simile, quae a Deo Verbo facta fuerunt. Sin autem daemonibus addicti erant: cum illos a Domino pelli cernerent, solum illum Dei Verbum esse et daemones deos non esse agnoscere facile poterant. Sin porro superstitiosus mortuorum cultus illorum animos occupasset, ut et heroas, et quos poetae celebrant deos venerarentur; certe ubi Christum resurrexisse viderent, illos mendaces esse solumque Dominum verum Patris Verbum et mortis Dominum esse fateri coge-

---

1) Undique homines in veritatis agnitionem ducuntur. Si enim contemplantur mundi pulchritudinem, sponte sua in Dei, auctoris mundi, notitiam venire possunt. Quod si praerogativis operibusque quorundam hominum capti eos propterea deos esse existimant: quanto magis ex operibus praerogativisque Christi, divinitatem ejusdem agnoscere debent.

rentur. Idcirco igitur natus est, et homo visus est, mortuus est et resurrexit, suisque propriis factis omnia hominum, qui unquam floruerunt, gesta obscuravit, ut quacunque ex parte praeoccupati fuissent homines, inde illos reduceret, et verum sui Patrem doceret, uti ipse ait: *Veni salvum facere et invenire quod perierat* (Luc. 19, 10.).

16. Postea enim quam ad res corporeas delapsa est mens hominum, eo se demisit Verbum, ut corpore indutum appareret, quo nempe ut homo ad se traduceret homines, illorumque sensus ad se converteret; atque ut iidem homines eum tamquam hominem intuentes, ex his quae ageret operibus crederent ipsum non tantum hominem esse, sed etiam Deum et Dei veri Verbum ac sapientiam. Idipsum sane Paulus voluit his verbis indicare: *In caritate radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quae sit latitudo, et longitudo, et sublimitas et profundum: scire etiam supereminentem scientiae caritatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei* (Ephes. 3, 17.). Cum enim Verbum ubique sese explicaverit: sursum et deorsum, in profundum et in latum: sursum quidem, rerum creatione; deorsum vero, humana natura assumpta; in

profundum autem cum in inferos descendit; in latum denique, quatenus universum mundum suo adventu illustravit; omnia profecto Dei cognitione repleta sunt. Eam utique ob rem neque statim atque advenit, victimam pro omnibus obtulit, corpus morti tradendo, ac illud deinde excitando a mortuis; ita enim potius se nobis occultasset: verum se per illud videndum exhibuit, quatenus in eo permansit, ac ejusmodi opera egit et signa edidit, quae illum non hominem sed Deum Verbum esse certissimo essent indicio. Duo enim ista, humana natura suscepta, Salvator benigne praestitit, nempe et mortem a nobis depulit ac nos renovavit: et ipse, qui ex sui natura nec apparere nec videri poterat, per opera apparuit, palamque ostendit se Verbum Patris, mundi ducem et moderatorem esse.

17. *Verbum corpore assumpto nec circumcluditur, nec inquinatur.* — Nec enim in corpore circumclusus erat Dei Filius, nec sic in corpore erat, ut alibi non esset, aut ita illud movebat, ut res universae ejus efficientia et providentia vacuae manerent: sed quod valde admirabile est, ut Verbum a nulla omnino re continebatur, sed omnia potius ipse continebat. Ut enim ipse in omnibus

creatis rebus exsistens, extra universum mundum secundum substantiam [1]) et in omnibus rebus est sua potentia, omniaque administrat, ac suam providentiam erga omnia in omnibus expandit, singulisque et omnibus simul vitam tribuit, omnia denique continens a nullo continetur, sed in solo suo Patre totus per omnia exsistit: sic etiam in humano corpore exsistens eique vitam tribuens, rebus quoque universis causa vivendi erat, ac proinde in omnibus rebus aderat, et extra res omnes erat; cumque ex his, quae corporis ministerio agebat, notus fieret, ex naturae quoque effectibus nequaquam latitabat. Itaque animae quidem proprium munus est, ea quae extra proprium corpus sunt cogitatione contemplari, non tamen agere extra proprium corpus, vel quae ab illo remota sunt, sua praesentia movere. Nullus siquidem homo

---

[1]) *Extra universum mundum* ἐκτὸς τοῦ παντὸς *secundum substantiam*. Quibus verbis s. doctor negare non vult omnipraesentiam Dei *secundum substantiam*, sed tantum distantiam seu celsitudinem naturae divinae super omnia creata, vi cujus ab illis est prorsus distinctus et independens, nec ab iis continetur. Quod clare mox ita exprimit: »Nec enim corpore (assumpto) constringebatur, sed illud potius continebat, ita ut et in illo et in omnibus et extra res omnes esset, atque in solo Patre requiesceret.«

res remotas cogitando movet et transfert: neque qui domi sedens coelestia animo considerat, solem idcirco movet, aut coelum volvit: sed illa quidem moveri et facta esse cernit, non tamen ea ipse potest efficere. At non simili modo Dei Verbum in homine erat. Nec enim corpore constringebatur, sed illud potius continebat, ita ut et in illo, et in omnibus, et extra res omnes esset, atque in solo Patre requiesceret. Hinc, quod quidem perquam mirum erat, ut homo ipse agebat, et ut Verbum vitam omnibus dabat, atque ut Filius una cum Patre erat. Unde neque Virgine pariente ipse patiebatur, neque corpore, in quo erat, inquinabatur, sed potius corpus sanctum efficiebat. Neque enim cum in omnibus exsistit, omnium fit particeps, sed potius omnia ejus beneficio vivunt et nutriuntur. Nam si sol, quem ille fecit et nos contuemur, dum in coelo volvitur, terrestria corpora attingendo non maculatur, nec tenebris obscuratur, sed potius cuncta ipse illuminat et purgat: multo magis sanctissimum Dei Verbum, solis effector et *Dominus*, cum se in corpore cognoscendum *praebebat*, inde non inquinabatur: sed *potius* ipse *corruptionis* expers, corpori *mortali vitam* et *munditiam* confe-

rebat, *qui peccatum*, inquit, *non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus* (1. Petr. 2, 22.).

18. *Christus ex operibus manifestatur Deus.* — Cum igitur illum manducasse, bibisse et natum esse docent qui haec tractant theologi, observa quod corpus quidem ut corpus nascebatur et congruentibus nutriebatur alimentis: ipse vero, qui corpori conjunctus erat Deus Verbum, omnium gubernator, per ea, quae in corpore agebat, non hominem, sed Deum Verbum se esse aperte indicabat. Ista nihilominus de eo dicuntur, quia corpus comedens, nascens et patiens non alterius, sed Domini erat, qui quandoquidem homo factus fuerat, haec quoque de illo tamquam de homine decebat dici, ut verum non autem fictum sive phantasticum corpus habere videretur. Verum quemadmodum ex his corpus eum habere constabat, sic ex operibus, quae corpore agebat, se Filium Dei esse manifeste ostendebat. Unde et ad judaeos, qui credere renuebant, ita ipse clamabat: *Si non facio opera Patris mei, non credite mihi: sin autem facio, et si mihi non credatis, operibus meis credite, ut cognoscatis et sciatis, quia Pater in me est et ego in Patre* (Joan. 10, 37.). Ut enim, quatenus invisibilis est, ex naturae effectibus

cognoscitur: ita homo factus et in corpore delitescens, operibus ostendebat eum, qui illa faciebat, non hominem, sed Dei virtutem et Verbum esse. Nam illum daemonibus imperare eosque fugare, non humanum sane sed divinum opus est. Ecquis vero morbos, quibus humanum genus obnoxium est, ab illo sanari cernens, hominem eum non Deum putaverit? Leprosos enim mundos reddebat, claudis restituebat gressum, surdorum aures aperiebat, visum tribuebat caecis: denique omnes morbos et aegritudines ab hominibus abigebat, ex quibus ejus divinitatem perspicere cuivis profecto erat facile. Ecquis enim illum ea, quae natura in ortu negaverat, reddere et ejus, qui caecus natus fuerat, oculos aperire videns, non cogitet ei subdi hominis procreationem ejusque auctorem illum esse? Nam dubitari non potest, quin ille originis hominum sit Dominus, qui id, quo homo in ortu caruit, eidem restituit. Hinc cum initio ad nos advenit, ex virgine sibi ipsi corpus formavit, ut omnibus non parvum suae divinitatis argumentum exhiberet, ut scilicet inde pateret, eum, qui corpus illud formaverat, aliorum quoque corporum opificem esse. Nam quis corpus sine viro ex virgine sola prodire at-

tendens non intelligat eum, qui in illo apparet, aliorum etiam corporum effectorem et Dominum esse? Quis aquarum naturam mutatam atque in vinum conversam considerans, non credat hujusce rei auctorem omnium quoque aquarum esse creatorem? Hinc ergo etiam, ut Dominus, in mare ascendit ibique velut in terra ambulavit, ut hoc facto sui in res omnes dominatus indicium daret. Cum similiter paucis ex rebus tantam multitudinem aluit, et ex inopia tantam ipse copiam suppeditavit, ut ex quinque panibus quinque millia hominum satiarentur, et tot reliquiae superessent, nihil profecto aliud docere nos voluit, quam se rerum universarum providentiae Dominum esse.

19. Haec autem omnia facere, Salvatori maxime conveniens videbatur, ut quoniam homines providentiam, qua ipse universa administrat, ignoraverant, nec ejus divinitatem per res creatas intellexerant, saltem ex his, quae per corpus agebat, oculos erigerent, ac per ipsum ad Patris cognitionem pervenirent, suam in res omnes providentiam ex rebus singularibus, ut dixi, percipientes. Quis enim ejus adversus daemones potestatem ipsosque daemones suum illum esse Dominum fateri videns, adhuc dubitabit, an

ipse sit Dei Filius et sapientia et virtus? Neque vero ipsas res creatas silere permisit, sed, quod singulari admiratione dignum est, etiam in morte, vel potius in ipso de morte erecto trophaeo (crucem intelligo) universus mundus eum illum, qui in corpore comparebat et patiebatur, non purum hominem, sed Dei Filium et servatorem omnium esse palam praedicabat. Cum enim se sol ab indigno illo spectaculo averteret, cum terra quateretur, montes disrumperentur, et omnes paverent: quid haec aliud indicabant, quam Christum, qui cruci affixus erat, vere Deum esse, universamque naturam illi esse subjectam et suo timore Dominum praesentem testari? Sic itaque ex operibus sese Deus Verbum hominibus notum effecit. Jam vero consequens videtur, ut finem ejus cursus et vitae quam in corpore egit, qualisque fuerit ejus corporis interitus referamus et scribamus, praesertim cum id fidei nostrae sit caput, et in omnium hominum ore circumferatur, quo nimirum perspicias, ex his quoque nihilominus probari Christum Deum et Dei Filium esse.

20. *Verbi incarnatio quam conveniens.* — Itaque quaenam corporei ejus adventus causa fuerit, quoad fieri potuit, ex parte et

quantum valuimus capere, supra exposuimus. Scilicet nullius alius erat id quod corruptum fuerat incorruptum reddere, quam solius Salvatoris, qui idem ab initio omnia ex nihilo fecerat: nec alius erat similitudinem imaginis, ad quam homines facti sunt, restituere, nisi imaginis Patris: alius item non erat mortale immortalitate donare, nisi Domini nostri Jesu Christi, qui scilicet ipsa est vita: denique alius non erat Patris cognitione homines informare et idolorum cultum evertere, praeterquam Verbum, quod et omnia administrat, et solus verus unigenitus et Patris Filius. Quia vero quod ab omnibus debebatur solvi oportebat: nam omnes, ut jam dixi, mori debebant, quae praecipua ejus adventus causa fuit; idcirco ille postquam suam divinitatem operibus comprobavit, sacrificium pro omnibus tunc obtulit, cum pro omnibus suum templum morti tradidit, ut omnes a veteri transgressione liberos ac immunes redderet, seque morte fortiorem ostenderet, primitias resurrectionis omnium suum corpus incorruptum exhibens. Nec vero mireris si saepe eadem repetamus. Nam cum de benigna Dei erga nos voluntate loquimur, idcirco idem verbis multis interpretamur, ne aliquid videamur omisisse, nobisque detur crimini

quasi minus quam par erat de re tanta dixerimus. Praestat siquidem eadem saepius cum vituperationis periculo repetere, quam aliquid eorum quae literis mandari debent praetermittere. Itaque corpus quod et ipsum communem cum omnibus naturam habebat (nam humanum corpus erat), tametsi novo miraculo ex sola virgine procreatum est, tamen quia mortale erat, uti alia corpora mortuum est. Quia vero Verbum illud idem sibi assumpserat, non secundum propriam naturam corruptum est, sed ob Verbum in se habitans corruptionis immune est factum. Quocirca duo in re eadem miracula contigerunt; ut scilicet mors omnium in dominico corpore impleretur, et ut mors ac corruptio propter Verbi conjunctionem destruerentur. Namque morte opus erat et pro omnibus mors erat obeunda, ut quod omnes debebant, solveretur. Quapropter, ut dixi, cum Verbum mori non posset (nam immortale erat), corpus quod posset mori sibi accepit, quo illud ut proprium pro omnibus offerret; et ut idem ipse pro omnibus patiendo ob suum in corpus ingressum, ejus qui imperium mortis habebat, nempe diaboli, irritos conatus redderet, eosque liberaret, qui *mortis formidine per totam vitam obnoxii erant servituti.*

21. *Quare Christus mortuus sit.* — Certe postquam communis omnium Servator pro nobis mortuus est, nos, qui in Christo fideles sumus, non jam ut olim ex legis comminatione mortem [1]) subimus (siquidem finem accepit hujusmodi damnatio): sed corruptione desinente et evanescente in resurrectionis gratia, jam nunc pro mortalis corporis conditione tantummodo tempore illo dissolvimur, quod unicuique Deus definivit, ut praestantiorem resurrectionem consequi possimus. Siquidem instar seminum, quae terrae mandantur, nequaquam perimus cum dissolvimur, sed velut sati, morte per gratiam Christi destructa, resurgemus. Hinc ergo beatus quoque Paulus sponsor resurrectionis omnibus factus ait: *Oportet corruptibile hoc induere incorruptionem: et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, et corruptibile hoc induerit incorruptionem, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria; ubi est, mors, stimulus*

[1]) *Non jam . . . mortem subimus* perennem, quam nulla consequitur resurrectio, neque mors, saltem in regenitis, quamvis sit sequela peccati, poenae rationem habet, sed est naturalis corporis conditio, quam Christus reparare noluit.

tuus? ubi tua, inferne, victoria (1. Cor. 15, 53.)? Sed dixerit aliquis: Si igitur necesse erat illum pro omnibus corpus suum morti tradere, cur non ut homo illud privatim deposuit, sed cruci affixus est? Magis enim eum decebat corpus cum honore deponere, quam hujusmodi mortem cum ignominia pati. Verum hic, quaeso, considera, an non haec objectio vere sit humana? Quod autem a Salvatore factum est, vere divinum est ejusque divinitate multis de causis dignum. Primo, mors, qua homines intereunt, illis ex eorum naturae infirmitate advenit: siquidem idcirco tempore dispereunt, quod diu persistere non queant. Hinc in morbos incidunt, factique infirmi moriuntur. At Dominus non infirmus, sed Dei virtus et Dei Verbum ipsaque vita est. Si ergo privatim et consueto more corpus in lecto deposuisset, id illi ex naturae infirmitate accidisse, nihilque amplius aliis hominibus habuisse putaretur. Quia vero et vita et Verbum Dei erat, et mortem pro omnibus suscipi necesse erat: ea de causa, quatenus vita et virtus est, in seipso corpus roborabat. Quatenus vero mors subeunda erat, non a seipso, sed ab aliis sacrificium perficiendi cepit occasionem. *Neque enim par erat Dominum,*

qui aliorum morbos curabat, morbo ipsum corripi. Nec etiam infirmari debuit corpus, in quo aliorum sanabat infirmitates. Quare igitur non mortem ut morbum impedivit? Quia nempe propter mortem corpus habuit, nec eam illum a se arcere decuit, ne id resurrectioni esset impedimentum. Similiter morbum morti praeire indecorum erat, ne istud illius qui in corpore erat infirmitati adscriberetur. An non ergo esurivit? Ita sane est: pro corporis proprietate esurivit: at illud propter Dominum, ad quem pertinebat, fame non interiit. Quapropter tametsi mortuus est, ut pretium pro omnibus solveret, tamen corruptionem non vidit, sed integer resurrexit, quia non alius cujusquam, sed ipsius vitae corpus erat.

22. *Quare Christus voluerit mortem ab aliis illatam tolerare.* — At, dixerit aliquis, judaeorum certe insidias vitare debebat, ut scilicet suum corpus penitus immortale servaret. Verum is qui haec objicit, audiat id Domino indecorum fuisse. Ut enim non decebat Dei Verbum, quod ipsum vita erat, mortem suo corpori per se inferre: ita nec conveniebat ab aliis illatam fugere, sed illam potius destruendam persequi. Unde valde congruenter neque per seipsum corpus de-

posuit, neque rursus insidiantes judaeos fugit. Id porro non signum erat infirmitatis Verbi, sed potius et servatorem et vitam esse indicio erat, quod et mortem ad ejusdem exitium exspectari, et eam oblatam pro omnium salute conficere et explere festinarit. Praeterea, non ut suae, sed ut hominum morti finem imponeret, venit Salvator. Quocirca non propria morte, quam nullam habuit, utpote qui vita ipse erat, corpus deposuit, sed illatam ab hominibus suscepit, ut eam ad suum corpus accedentem penitus interimeret. Insuper, haec etiam quae sequuntur probant, dominicum corpus convenienti admodum ratione talem mortem subiisse. Maximae enim curae erat Domino de corporis resurrectione, quam erat effecturus. Id quippe insigne de morte trophaeum fuit, eam omnibus videndam exhibere, omnesque certiores facere, a se deletam fuisse corruptionem et immortalitatem corporibus esse restitutam, cujus veluti pignus nec non futurae omnium resurrectionis signum, suum corpus incorruptum conservavit. Quod si corpus morbo affectum fuisset, et Verbum in omnium conspectu ab eo discessisset, indecorum profecto fuisset eum, qui aliorum morbos *curaverat, proprium instrumentum*

morbis attritum negligere. Qui enim aliorum infirmitates depulisse crederetur, si in eo proprium templum infirmum fuisset? Vel enim aliis irrisionis ansam dedisset, tamquam qui morbum non posset repellere: vel si potuisset nec id fecisset, erga alios quoque inhumanus haberetur.

23. Si porro absque morbo vel dolore, privatim seorsumque et in angulo aliquo, vel in solitudine, aut domi sive ubivis corpus abdidisset, ac post haec iterum subito comparens seipsum ex mortuis resurrexisse asseverasset, fabulas narrare omnibus certe visus fuisset, multoque magis nulla ipsi de resurrectione loquenti fides fuisset habita, quando nemo prorsus ejus mortis testis adfuisset. Atqui resurrectioni mors praeire debet, cum morte non praeeunte nulla sequatur resurrectio. Unde si occultus fuisset corporis interitus, sane quia mors latuisset, neque coram testibus obita fuisset, occulta quoque ac sine testibus fuisset ejus resurrectio. Verum enimvero quam ob causam mortem occulte voluisset obire, qui postquam resurrexit, suam resurrectionem palam praedicavit? Vel cur ille, qui daemones coram omnibus expulit, et caeco nato visum restituit, aquamque in vinum mutavit, ut

per haec se Verbum Dei esse fidem faceret, id quod mortale erat non in omnium conspectu incorruptum exhibuisset, quo ipse vita esse crederetur? Quomodo vero ejus discipuli de resurrectione libere loqui ausi fuissent, qui illum prius mortuum fuisse affirmare non possent? Aut quomodo illis eum prius mortuum esse, deinde resurrexisse dicentibus creditum fuisset, nisi eos ipsos, apud quos fidenter loquebantur, ejus mortis testes habuissent? Etenim si morte et resurrectione coram omnibus peractis, pharisaei credere non solum noluerunt, sed etiam illos, qui resurrectionem viderant, eam negare coëgerunt; profecto si occulte haec acta fuissent, quot, quaeso, causas non credendi excogitassent? Quomodo porro mortis interitus aut victoria de eadem reportata nota fuisset, nisi illam in omnium conspectu provocatam, mortuam et sui corporis incorruptione exinanitam ostendisset?

24. Ceterum ea, quae ab aliis forte objici possent, necesse est quoque nostra defensione anteoccupare. Id ergo forte quis proposuerit: Si in omnium conspectu ac coram testibus eum mori oportuit, ut scilicet praedicatio resurrectionis fidem habere posset, saltem *honorificam mortem sibi eligere de-*

buit, ut vel crucis ignominiam effugeret. Atqui si id fecisset, suspicioni locum adversus seipsum dedisset, quasi qui non qualibet morte esset fortior, sed illa duntaxat quam elegisset: ac proinde non minor fuisset occasio fidem resurrectioni derogandi. Unde non ex seipso, sed ex insidiis corpus mori voluit, ut nimirum quam illi mortem Salvatori inferrent, eam ipse destrueret. Ac veluti generosus pugil prudentia et fortitudine aeque insignis, non ipse sibi adversarios eligit, ne cui timiditatis erga aliquos suspicionem moveat: sed id spectatorum, maximeque si illos adversarios patiatur, arbitrio permittit, ut prostrato ac devicto quemcunque illi objecerint, omnibus fortior habeatur; ita quoque omnium vita, Dominus et Salvator noster Christus, non per se mortem corporis delegit, ne aliam reformidare videretur, sed ab aliis et praecipue ab hostibus injectam, quam asperam illi et ignominiosam fugiendamque arbitrabantur, ipse in cruce subire non renuit, ut morte dissoluta, ipse quidem vita esse crederetur, et mortis imperium funditus everteretur. Mirum ergo quiddam et inexspectatum accidit, ut quam illi ignominiosam mortem inferre putabant, ea adversus ipsam mortem trophaeum esset.

Hinc neque Joannis mortem capitis amputatione passus est, neque sicuti Esaias sectus est, ut et in morte corpus sine divisione integrum servaret, et nulla causa his suppeteret, qui Ecclesiam vellent discindere.

25. *Quare Christus voluerit mori in cruce.* — Et haec quidem ad externos, qui sibi ipsis argumenta solent accumulare: si quis vero ex nostris non contendendi sed discendi studio quaerat, cur non aliam quam crucis mortem toleraverit; audiat etiam iste, idcirco hoc mortis genus Dominum pertulisse, quia nulla alia nobis conducebat. Nam si ideo venit, ut maledictionem, in quam incideramus, portaret: quomodo aliter factus fuisset maledictio, nisi maledictionis mortem suscepisset? Ea autem crux est: nam scriptum est: *Maledictus qui pendet in ligno* (Deut. 21, 23.). Deinde, si mors Domini pretium est omnium, ejusque morte medius paries maceriae solvitur (Eph. 2, 14.) ac fit vocatio gentium: quomodo nos convocasset, nisi fuisset crucifixus? siquidem in sola cruce extensis manibus mori quis potest. Quocirca id mortis genus Dominum pati et manus extendere decuit, ut altera veterem populum, altera gentes attraheret, ac utrosque in seipso conjungeret. *Id quippe et ipse dixit* signifi-

cans, qua morte omnes esset redempturus: *Cum exaltatus fuero, omnes traham ad meipsum* (Joan. 12, 32.). Praeterea, si diabolus nostri generis hostis, e coelo delapsus, circa hunc infimum aërem vagatur, ubi aliis daemonibus utpote in contumacia sui similibus imperans, eorum opera homines praestigiis seducit, et his qui sursum tendunt obstare nititur; qua de re Apostolus: *Secundum principem potestatis aëris, spiritus qui nunc operatur in filiis contumaciae* (Ephes. 2, 2.): si insuper venit Dominus, ut diabolum prosternat, aërem purget, ac nobis viam in coelum per velamen, id est, carnem suam, ut ait Apostolus, (Hebr. 10, 20.), aperiat: denique si id morte faciendum fuit, quanam, amabo, alia morte haec potuissent peragi nisi ea, quam in aëre in cruce pertulit Dominus? Solus enim ille in aëre moritur, qui in cruce vitam ponit. Quapropter hujusmodi mortem convenienter subiit Dominus. Hoc enim modo sursum elatus, aërem a diabolicis omnibusque daemonum insidiis purgavit, uti his verbis testatus est: *Videbam satanam sicut fulgur cadentem* (Luc. 10, 18). Iter autem ad coelum nobis instauravit dicens: *Attollite portas, principes, vestras, et elevamini, portae aeternales* (Psal. 23, 7.).

Nec enim Verbum opus habuit, ut januae reserarentur, cum sit Dominus omnium; nec quicquam ex rebus creatis Creatori clausum erat: sed nos ipsi, quos proprio suo corpore sursum efferebat, opus his habebamus. Nam quemadmodum corpus pro omnibus morti tradidit: sic etiam per idem illud iter in coelum aperuit.

26. *Quare Christus post triduum resurgere voluerit.* — Recte ergo et convenienter admodum mortem pro nobis in cruce toleravit: cujus quidem rei causa omni ex parte rectae rationi valde est consentanea, cui nempe sit evidens ac perspicuum, salutem omnium non potuisse aliter quam per crucem restitui. Namque ne sic quidem ille vel in cruce ignotus esse passus est, sed imo creatam naturam Creatoris praesentiam mirum in modum voluit testificari. Templum quoque suum, nempe corpus, non diu exanime jacere sivit, sed cum illud mortis congressu mortuum ostendisset, tertia die statim a mortuis excitavit, corporis incorruptionem et indolentiam, veluti trophaea et palmas, morte victa reportans. Poterat quidem statim post mortem corpus exsuscitare et vivum iterum ostendere. Verum id non *sine magna providentia facere* noluit

Salvator. Siquidem inde potuisset aliquis suspicari, illud nequaquam mortuum esse, vel non omnino a morte tactum fuisse, si illico resurrexisset. Fortassis etiam si eodem temporis spatio mors et resurrectio evenissent, incorruptionis decus incertum et ignotum fuisset. Quocirca, ut corpus mortuum fuisse constaret, media una die passum est Verbum, et corpus tertia die omnibus incorruptum ostendit. Itaque ut corpus vere mortuum fuisse manifestum esset, illud tertia die exsuscitavit. Ne autem id incredibile videretur, aliudque eum habere corpus putarent homines, si nimirum nonnisi post multum temporis, cum jam penitus fuisset corruptum, illud vitae reddidisset (nec enim defuissent qui propter longiorem moram fidem non adhiberent, et quae acta essent obliviscerentur): idcirco non amplius quam tres dies exspectavit, neque illos, qui se de resurrectione dicentem audierant, in longius distulit: sed cum ejus verbis illorum aures adhuc personarent: cum eum adhuc attentis exspectarent oculis et animo essent suspensi: cum adhuc in terra viverent et iisdem in locis versarentur qui illum occiderant et mortis dominici corporis testes erant: ipse Dei Filius corpus, quod trium dierum spatio

mortuum fuerat, immortale et incorruptum exhibuit, palamque factum est, non imbecillitate naturae Verbi inhabitantis mortuum esse corpus, sed ut mors virtute Salvatoris in ipso destrueretur.

27. *Morte Christi mors victa fuit.* — Mortem enim dissolutam esse et cruce devictam, nec eam amplius vim ullam habere, sed vere mortuam esse, non tenue argumentum sed certissimum indicium est, quod ab omnibus Christi discipulis illa contemnatur, omnesque eidem insultent, nec jam ab illis timeatur, sed signo crucis et fide Christi tamquam mortua conculcetur. Olim siquidem ante divinum Salvatoris adventum, ipsis etiam sanctis mors erat terribilis, cunctique eos qui moriebantur tamquam pereuntes deflebant. Jam autem postquam Salvator corpus suum a mortuis excitavit, mors non amplius terribilis est, sed omnes, qui Christo credunt, eam tamquam quae nihil sit calcant, potiusque mori eligunt quam fidem Christi negare. Nimirum certo sciunt se moriendo non perire, sed vivere et incorruptos per resurrectionem fieri. Ille autem, qui nobis antea morte improbe insultabat diabolus, solutis mortis doloribus, solus vere mortuus mansit; *cujus quidem rei signum est, quod homines*

antequam Christo credant, mortem ut terribilem intueantur et refugiant: postea vero quam ad illius fidem et doctrinam transierint, adeo fortiter mortem spernunt, ut et mira alacritate ad eam properent et testes fiant resurrectionis, quam Salvator contra illam produxit. Hinc ipsi etiam infantes mori festinant, seseque contra mortem non viri tantum sed et mulieres exercent. Ita scilicet infirma facta est, ut et mulieres, quas prius deceperat, nunc illi velut mortuae et dissolutae illudant. Quemadmodum enim si tyrannus aliquis a vero rege superatus, manibus ac pedibus vinciatur, nemo jam illac transierit, quin eum irrideat, verberet ac distrahat, ejus furorem et saevitiam ob victoriam a rege de illo reportatam non amplius extimescens: ita devicta morte et a Salvatore in cruce velut in cippo pedibus manibusque ligatis exposita, omnes, qui in Christo transeunt, eam intrepide calcant, et Christo dantes testimonium, mortem derident et acriter objurgant, ea quae supra scripta sunt dicentes: *Ubi est, mors, victoria tua? Ubi tuus, inferne, stimulus* (1. Cor. 15, 55; Oseè 13, 14.)?

28. *Christi de morte victoria.* — Num igitur tenue et exile istud est mortis imbe-

cillitatis indicium? Num leve est victoriae de ea a Salvatore reportatae argumentum, quod christiani pueri et puellae praesentem vitam despiciant, et mortem meditentur? Homo quidem ex natura mortem corporisque dissolutionem reformidat: unde id summopere admirandum est, quod qui crucis fidem induit, ea quae sunt secundum naturam respuat, nec mortem propter Christum pertimescat. Nimirum quemadmodum si quis, cum ignis vim naturalem comburendi habeat, aliquid esse diceret, quod flammam ejus non metueret, sed potius ejus argueret infirmitatem, quale scilicet de indorum amianto refertur: cui ista asseveranti si quis credere nolens, rem ipsam per se vellet experiri, is amiantum induens, eumque ignis objiciens, ita profecto ipsius ignis contra amiantum imbecillitatem exploratam per se ipse haberet: vel quemadmodum si quis vinctum tyrannum videndi desiderio teneretur, necesse est se in regionem et imperium victoris conferat, illicque eum, qui aliis formidandus erat, factum imbecillum intuetur. Ita si quis post res tantas, post tot in Christo effectos martyres, post quotidie irrisam mortem ab insignioribus Christi athletis; si quis, inquam, *post* haec omnia non credat,

adhucque dubitet, utrum mors destructa sit et finem habuerit: recte quidem aget, si rem tantam admiretur. Verumtamen ne difficilis fiat ad credendum, nec impudens sit in rebus adeo evidentibus; sed ut ille qui amiantum accepit, eum ab igne non comburi cognoscit, ut item ille qui vinctum tyrannum videre cupit, in victoris imperium transit: ita si quis de morte victa dubitet, Christi fidem accipiat, et ad ejus scholam transeat, tuncque mortis imbecillitatem ac de ea reportatam victoriam videbit. Siquidem multi qui prius credere renuerant ac nos irriserant, postquam crediderunt, adeo fortiter mortem contempsere, ut etiam ipsi martyres Christi fierent.

29. Porro si signo crucis et Christi fide mors conculcatur, judice veritate, concludendum est, neminem alium praeter ipsum Christum esse, qui palmas et triumphos de morte retulerit eamque debilitaverit: si item mors, quae antea multum valebat, et hanc ob causam terribilis erat, jam post Salvatoris adventum et ejus corporis mortem ac resurrectionem contemnitur; sane inde manifestum fuerit, mortem ab ipso Christo, qui in crucem ascendit, deletam et devictam esse. Namque non secus ac post noctem oriente

sole totumque terrarum orbem suis radiis illuminante, nemini dubium est, quin sol, qui suam lucem ubique diffundit, ipse etiam sit qui tenebras repulerit et cuncta illustrarit: ita cum mors contemni et calcari coeperit, ex quo Salvator corpore indutus ad nos salutariter advenit ac in cruce mortuus est; inde sane evidens est, ipsum Salvatorem, qui in corpore apparuit, mortem destruxisse quotidieque in suis discipulis trophaea de illa excitare. Si quis enim viderit homines natura imbecilles ad mortem fidenter convolare, nec ejus corruptionem formidare, aut descensum ad inferos refugere, sed alacri animo illam provocare; nec tormenta timere, sed potius Christi amore mortem praesenti vitae praeferre: si quis item spectator fuerit virorum, mulierum tenerorumque puerorum, qui sua in Christum pietate impulsi, ad mortem concurrunt et próperant; quis ita stolidus, vel incredulus aut mente obcaecatus fuerit, ut non intelligat et cogitet, Christum, cui testes esse merentur homines, singulis victoriam adversus mortem tribuere et concedere, illamque in omnibus, qui ejus fidem habent et crucis signum gerunt, infirmare? Enimvero qui serpentem proteri cernit, maxime si ejus *feritatem* antea non ignora-

verit; nihil jam dubitat, quin ille mortuus penitusque exstinctus sit, nisi forte is mente captus fuerit, nec sanos corporis habuerit sensus. Quis enim leonem pueris ludibrio esse videns ignoret vel illum mortuum esse, vel saltem vim suam omnem amisisse? Itaque quemadmodum haec vera esse ipsis etiam oculis patet: sic quandoquidem mors a Christi fidelibus irridetur et contemnitur, nemo jam credere refugiat, nemo jam dubitet, quin mors a Christo destructa ejusque corruptio dissoluta et deleta fuerit.

30. *Ex Christi in homines virtute probatur resurrectio.*—Itaque mortem a Christo esse exstinctam et crucem dominicam trophaei instar adversus illam fuisse collocatam, non levi argumento sunt ea quae diximus. Quod autem immortalis corporis resurrectio a communi omnium Salvatore Christo, qui vera vita est, effecta fuerit, res ipsae multo evidentius quam verba probant his scilicet qui sanum habent mentis oculum. Si enim, ut ostendimus, mors destructa est, eamque omnes propter Christum conculcant: multo magis ipse illam proprio corpore primus conculcavit et destruxit. Morte porro ab illo interempta, quid restabat, nisi ut corpus resurgeret, et trophaeum adversus mor-

tem fieret? Quomodo enim mors destructa esse videretur, nisi dominicum corpus resurrexisset? Si cui autem haec ad ejus resurrectionem probandam satis non fuerint, saltem ex his, quae oculis obvia sunt, fidem dictis habeat. Nam si mortuus nihil prorsus agere potest, sed ejus memoria usque ad sepulcrum dumtaxat viget, ac deinceps desinit: si vero soli viventes agunt, solique apud homines aliquid possunt efficere; videat certe qui velit, et ex his quae viderit veritatem seipso judice fateatur. Cum enim tot et tanta Salvator in hominibus efficiat; cum tot undique graecis et barbaris occulte quotidie persuadeat, ut suam fidem amplectantur et suae doctrinae omnes obediant; num adhuc dubitabit aliquis, utrum a Salvatore facta sit resurrectio et vivat Christus, imo vero ipse sit vita? An ergo mortui est mentes hominum ita compungere, ut patriis legibus repudiatis, Christi doctrinam sequantur? Aut si nihil agit (nam id mortui proprium est), quomodo ipse agentes et viventes ab agendo coercet, ita ut adulter jam non adulteret, homicida non interficiat, injustus neminem fraudet, et ex impio pius quis evadat? Qui fieri potest, si non resurrexit, sed mortuus est, ut *daemones, quos deos false appellant*

et venerantur infideles, ipse expellat, persequatur et profliget? Ubi enim Christus Christique fides nominatur, inde omnis idololatria exturbatur, omnes statim daemonum fraudes ac fallaciae patefiunt, nullusque daemon vel ipsum solum nomen ferre potest, sed eo vel audito mox aufugit et abit. Hoc profecto mortui non opus est, sed viventis maximeque Dei. Praeterea ridiculum fuerit viventes putare daemones, quos ille pellit, et idola quae destruit, eum vero mortuum dicere, qui illos pellit et sua virtute efficit, ut ne appareant quidem, quem etiam ipsi omnes fatentur esse Filium Dei [1]).

---

[1]) Non videtur satis efficax argumentum ad probandam Christi resurrectionem, quo hic utitur s. doctor, et cujus haec est veluti forma: Mortui non est agere, sed viventis. Atqui Christus modo mirabilia prorsus in universo orbe patrat. Ergo non est mortuus (i. e. in statu mortis) sed vivit, ideoque post mortem suam resurrexit. Nam et animae sanctorum multas nobis impetrant gratias atque mirabili aetiam per suas reliquias operantur, quin jam resurrexerint. Si tamen paulo secus argumentum proponatur, efficax plane est. Opera enim, quae modo Christus ubique operatur per fidem in ipsum, per invocationem nominis ipsius et per solum crucis signum, probant in primis, eum non fuisse unum de hominum turba, merum hominem, cum nullius, licet sanctissimi, sit talia modo peragere: sed

31. *Crucis Christi efficacia.* — Grave autem in eos, qui de resurrectione dubitant, istud fuerit argumentum, si nempe Christum, quem mortuum ipsi putant, universi daemones ac dii quos colunt, non persequantur, sed potius ipse Christus omnes illos mortuos esse convincat. Si enim verum sit, mortuum nihil agere, tot autem et tanta quotidie agat Christus, qui nempe homines ad pietatem attrahit, qui illis ut virtutem sectentur persuadet, qui eos immortalitatem docet et rerum coelestium desiderio inflammat, qui sui

---

fuisse eum, quem se dixit Filium Dei, Verbum caro factum, qui non conditione naturae, sed tantum pro nobis, propter nostram salutem morbem nobis debitam sponte in se suscepit, ideoque morte semel obita, mortis vinculis non potuit detineri utpote vita ipsa: talia enim sunt opera ejus, quae probant, ipsum Dominum naturae, proinde ipsius mortis; propterea mors eum diu non potuit in mortis statu detinere, quare vivere credendus est etiam ratione corporis, licet ex piissimo suae misericordiae consilio paullulum voluerit gustare mortem. Hoc sensu licet dicere *talia operari non est mortui, sed viventis.* Sed alia ratione efficacius adhuc ejusmodi opera probant Christi resurrectionem, quia fiunt virtute illius fidei, quae credit ejus resurrectionem, praesupposita fide in ipsam, in hujus fidei confirmationem. *Vera ergo debet esse fides in resurrectionem, ideoque ipsum resurrectionis factum, quod tot prodigiis confirmatur.*

Patris cognitionem iisdem impertit vimque contra mortem infundit, qui denique singulis seipsum patefacit et impiam idolorum evertit superstitionem: cum contra nihil simile efficere possint infidelium dii et daemones, sed potius Christi praesentia mortui fiant, eorumque praestigiae irritae reddantur: siquidem signo crucis omnis ars magica deficit, incantamenta omnia evanescunt, idola deseruntur et relinquuntur, sedaturque insana et turpis voluptas, ac quilibet jam e terris in coelum suspicit; quis, quaeso, mortuus dicendus est? Christusne qui res tantas efficit? Atqui non proprium est mortui agere. An non potius is, qui nihil prorsus agit, sed velut inanimis jacet, quod jam daemonibus et idolis utpote mortuis convenit? At Filius Dei vivus et efficax quotidie agit et omnium salutem efficit: contra vero mortem magis in dies infirmari idolaque et daemones magis ac magis mortuos fieri ita clarum est, ut nemo jam amplius de Christi corporis resurrectione dubitare possit. Si quis autem adhuc fuerit, qui Domini corpus resurrexisse credere renuat, is sane Dei Verbi et Sapientiae vim ignorare videtur. Si enim vere corpus accepit, illudque convenienti ratione sibi proprium reddidit, ut nostra ora-

tione exposuimus: quid, quaeso, de illo Dominum facere oportebat, vel quis corporis finis esse debuit, postquam semel ad illud accessit Verbum? Nec enim poterat non mori, cum mortale esset et pro omnibus morti offerretur, quae quidem causa fuit cur sibi illud Salvator aptaverit: mortuum quoque manere non potuit, quia vitae templum factum fuerat. Quapropter mortuum quidem est, ut mortale: revixit vero, quia vitam in se continebat, cujus sane resurrectionis indicia ipsa sunt opera.

32. *Resurrectio Christi probatur.* — Quod si ideo resurrexisse non creditur, quia non videtur; quid aliud superest, quam ut ea quae naturae propria sunt negent hujusmodi homines? Siquidem Dei proprium est, non quidem videri, sed ex operibus cognosci, uti supra diximus. Itaque si desunt opera, recte ei non apparenti credere recusant. Sin autem ipsa clamant opera et rem manifeste probant; cur ultro tam claram resurrectionis vitam negant? Etsi enim mente sint obcaecati, externis tamen sensibus invictam Christi potentiam et divinitatem licet illis adspicere. Ut enim caecus tametsi solem non videt, attamen calore quem producit percepto, solem super terram esse intelligit:

ita qui contradicunt, quamvis nondum credant, quippe qui adhuc circa veritatem caeci sint; aliorum saltem qui credunt fortitudine cognita, Christi divinitatem et factam ab illo resurrectionem negare non debent. Nam si Christus mortuus jaceret, certe daemones non fugaret, nec idola expoliaret; nec enim mortuo obtemperarent daemones. Sed si ejus nomine prolato palam fugantur: mortuum illum non permanere certissimum hoc indicium fuerit, praesertim cum daemones, qui ea, quae ab homine non videntur, ipsi vident, cognoscere facile possent, an vere Christus mortuus jaceret, nec proinde illi morem gererent. Nunc autem illum ipsum, cui impii non credunt, vident daemones Deum esse, eamque ob causam fugiunt ac coram eo procidunt, eadem quae olim, cum in corpore esset, dicentes: *Novimus te quis sis, tu es Sanctus Dei* (Luc. 4, 34.); et: *Sine, quid tibi et nobis, Fili Dei? Obsecro te, ne me torqueas* (Marc. 5, 7.). Fatentibus itaque daemonibus factisque quotidie testantibus, nullus jam veritati impudenter resistat, sed omnes pro certo habeant Salvatorem corpus suum exsuscitasse, et verum esse Filium Dei, ex quo videlicet tamquam ex Patre proprium Verbum, sapientia et virtus exsistit,

qui postea salutis omnium causa corpore assumpto, Patris cognitione mundum universum illustravit, mortem destruxit, atque omnibus, resurrectionis promissione, ut incorrupti essent donavit, cujus primitias proprium corpus e mortuis excitavit, quod et trophaeum de morte et ejus corruptione signo crucis exhibuit.

33. *Prophetarum de Christo vaticinia.* — Cum porro res ita se habeant manifestumque sit, corpus Domini resurrexisse et mortem a Salvatore fuisse devictam, age, judaeorum quoque infidelitatem et gentium cachinnos retundamus. Hic enim pariter judaei non credunt et gentiles rident, qui et crucis ac Dei Verbi hominis facti dedecus, ut ipsis quidem videtur, vehementius insectantur. Verum utrisque mea oratione occurrere nihil gravabor, maxime cum adversus illos evidentia suppetunt argumenta. Siquidem judaei non credentes habent unde convincantur, Scripturas nimirum sacras, quas et ipsi legunt. Namque libri Deo afflante scripti haec passim variis in locis docent, uti ipsis verbis liquet. Prophetae quidem jam olim Virginis et prolis ex ea nasciturae miraculum his verbis praedixere : *Ecce virgo in utero habebit, et pariet filium, et*

vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, nobiscum Deus (Isa. 7. 14.). Similiter Moyses vir vere magnus, quem et ipsi veracem credunt, quod dictum erat de humana natura a Salvatore assumenda, tamquam rem magni momenti expendit, ejusque cognitam veritatem ita literis consignavit: *Orietur stella ex Jacob et homo ex Israël et percutiet duces Moab* (Num. 24, 17.). Et rursus: *Quam pulchrae tuae domus, Jacob, tabernacula tua, Israël! Ut valles umbrosae et horti juxta fluvios, et ut tabernacula, quae fixit Dominus, quasi cedri secus aquas. Egredietur homo ex semine ejus et dominabitur in multis gentibus*(Ibid. 5. 6. 19.). Et iterum Isaïas: *Antequam sciat puer vocare patrem vel matrem, auferet fortitudinem Damasci et spolia Samariae coram rege Assyriorum* (8, 4.). Quod ergo homo futurus sit, his praenunciatur: quod autem is qui venit Dominus sit omnium, sequentia praemonstrant verba: *Ecce Dominus sedet in nube levi, et veniet in Aegyptum, et concutientur simulacra Aegypti* (Ibid. 19, 1.). Nam et inde illum Pater revocat dicens: *Ex Aegyptò vocavi Filium meum* (Osee. 11, 1.).

34. *Prophetarum oracula de Christi passione.* — Neque etiam mors ejus fuit silen-

tio praetermissa, sed valde aperte in divinis Scripturis indicata est. Namque et causam mortis, quod scilicet non propter seipsum sed pro omnium immortalitate et salute eam sustinuerit, et judaeorum insidias, nec non injurias quibus eum affecere, narrare non reformidarunt, ut videlicet nemo his non auditis erraret; sic ergo ajunt: *Homo qui in vulnere est, et scit ferre infirmitatem, quia aversus est vultus ejus, despectus est, nec reputatus est: ipse fert peccata nostra, et pro nobis dolore afficitur, et nos putavimus eum esse in labore et in vulnere, et in afflictione. Ipse vulneratus est propter peccata nostra, et languidus factus est propter iniquitates nostras: disciplina pacis nostrae super eum. Cicatrice ejus nos sanati sumus* (Isa. 53, 3. ss.). Admirare Verbi erga homines amorem, qui ignominia, nostri gratia, affectus est, ut nobis gloriam compararet. *Omnes enim*, inquit, *quasi oves erravimus, homo in via sua erravit: et Dominus tradidit ipsum peccatis nostris, et ipse quia affligitur non aperit os suum. Tamquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se sine voce: sic non aperit os suum; in ejus humilitate judicium ejus sublatum est.* Deinde, ne quis eum vulgarem hominem

ex his quae patitur, suspicetur, hominum opiniones praeoccupat, ejusque potentiam ac naturae differentiam his verbis Scriptura explicat: *Generationem ejus quis enarrabit? quia tollitur e terra vita ejus, ab iniquitatibus populi ductus est in mortem: et dabo malos pro sepultura ejus et divites pro morte ipsius, quia iniquitatem non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus: et Dominus vult mundare eum a plaga* (Is. 53, 6. ss.).

35. *Judaei ex vaticiniis refelluntur.* — Sed forte auditis de ejus morte vaticinationibus, cupis quoque discere quaenam crucem praesignificaverint? neque enim id omissum est, sed clarissime a viris sanctis est expressum. Nam primus id Moyses magna voce praenunciavit dicens: *Videbitis vitam vestram pendentem ante oculos vestros, nec credideritis* (Deut. 28, 66.). Alii quoque qui Moysem secuti sunt prophetae idem ita testificantur: *Ego vero quasi agnus innocens qui immolandus ducitur, non cognovi. Super me cogitaverunt malam cogitationem, dicentes: Venite et injiciamus lignum in panem ejus, et eradamus eum de terra viventium* (Jerem. 11, 19.). Et rursus: *Foderunt manus meas et pedes meos: dinumeraverunt omnia ossa mea. Diviserunt sibi vestimenta mea, et su-*

per vestem meam miserunt sortem (Psal. 21, 17.). Mors porro in aëre et in ligno tolerata non alia certe fuerit quam ipsa crux, nullaque in morte pedes et manus perforantur, nisi in sola cruce. Quia vero Salvatoris adventu omnes ubique gentes Deum cognoscere coeperint, neque etiam id sine signo reliquerunt, sed luculenta hac de re mentio fit in sacris literis. *Erit enim*, inquit, *radix Jesse, et qui exsurgit regere gentes: in eum gentes sperabunt* (Isa. 11, 10.). Et haec quidem pauca ad eorum quae facta sunt confirmationem sint dicta. Omnis autem Scriptura plena est testimoniis, quibus judaeorum infidelitas confutatur. Quis enim unquam justorum sanctorumque prophetarum et patriarcharum, qui in divinis literis commendantur, ex sola virgine ortus est? vel quae mulier sine viro hominem generare potuit? An non Abel ex Adam natus est, Enoch ex Jared; Noë ex Lamech, Abraham ex Tharra, Jacob ex Isaac? An non Judas ex Jacob, Moyses et Aaron ex Amram, Samuel ex Elcana? An non David ex Jesse, Salomon ex David, Ezechias ex Achaz, Josias ex Amos, Isaias ex Amos, Jeremias ex Helcia, Ezechiel ex Buzi genitus est? An non singuli sui ortus auctorem patrem habuere? Quis

ergo ex sola virgine natus est? Namque hujus rei signum magnae curae fuit prophetae. Cujus item partui sidus in coelis praecucurrit, et natum mundo indicavit? Nam Moysis ortum parentes celaverunt. David autem ne vicinis quidem notus erat, quippe quem nec magnus Samuel cognosceret, sed sciscitabatur, an alius esset filius Jesse? Abraham vero grandis tantum factus proximis agnitus est. At Christi nascentis non homo testis fuit, sed stella, quae in coelo, unde et ipse descenderat, apparuit.

36. Quis unquam regum, antequam patrem vel matrem appellare possent, regnavit et palmas de hostibus retulit? An non David triginta annos natus, et Salomon adolescens factus regnaverunt? An non Joas septimo aetatis anno, et posterior item Josias circa septimum annum imperium susceperunt? Atqui qui ista erant aetate, patrem utique vel matrem vocare valebant. Quis itaque ille, qui fere antequam nasceretur, regnavit et hostes exspoliavit? Quis talis rex exstitit in Israël et in Juda in quo omnes gentes spem suam collocarint et pacem habuerint? Inquirant et dicant judaei. An non potius ipsis undique gentes adversabantur? Nam quamdiu stetit Jerusalem, fuit illis cum ea

bellum implacabile, cunctique adversus israëlitas pugnabant, quippe quos assyrii premerent, aegyptii persequerentur, babylonii incursionibus vexarent: et quod mirum est, vicinos syros hostes quoque habuere. An non enim David bellum adversus moabitas gessit et syros profligavit? An non Josias sibi a proximis cavebat, et Ezechia arrogantiam Sennacherib formidabat? An non contra Moysem Amalec duxit exercitum, eique amorrhaei resistebant? An non cives Jericho cum Jesu filio Nave dimicabant? Denique nulla erant inter gentes et Israël amicitiae foedera. Quis itaque ille sit, in quo gentes spem ponant, disquirere operae pretium fuerit. Nam esse aliquem necesse est, quandoquidem fieri non potest, ut propheta mentitus sit. Quis item sanctorum prophetarum et veterum patriarcharum in cruce pro omnium salute obiit? Vel quis pro omnium sanitate vulneratus et occisus est? Quis justorum aut regum in Aegyptum descendit, ejusque adventu aegyptiorum idola corruerunt? Abraham quidem illuc descendit, at nihilominus idololatria ibidem viguit. Illic et Moyses natus est: sed eadem quae antea permansit errantium superstitio.

37. Quis inter eos, quos Scriptura *commemorat, manibus et pedibus perfossus vel in ligno suspensus atque in cruce pro om-*

nium salute mortuus est. Namque Abraham in cubili obiit: similiter Isaac et Jacob pedibus in lecto extentis mortui sunt. Moyses et Aaron in monte, David domi nullas populorum insidias passus interiit; licet enim a Saule ad necem conquisitus fuerit, tamen sine damno evasit. Sectus est quidem Isaïas, at in ligno non fuit suspensus. Jeremias contumeliis affectus est, sed non condemnatus periit. Ezechiel passus est, at non pro populo, sed quia adversa populo eventura praedicebat. Praeterea hi, qui ista patiebantur, homines erant, quales sunt omnes naturae similitudine. Quem vero Scripturae pro omnibus passurum praenunciant, non simpliciter homo, sed omnium vita dicitur, etiamsi secundum naturam hominibus similis fuerit. *Videbitis enim*, inquit, *vitam vestram pendentem ante oculos vestros* (Deut. 28, 66.); et: *Generationem ejus quis enarrabit* (Isa. 53, 8.)? Siquidem omnium sanctorum generationem, si quis didicerit eam ab origine repetere et unde quisque ortus sit, enarrare facile poterit. At ejus qui vita est generationem narrari non posse, divina declarant oracula. Quis igitur ille est, de quo haec loquuntur divinae Scripturae? Quis tantus ille est, ut et prophetae de illo tanta

praenunciaverint? Certe nullus alius in Scripturis reperitur praeter communem omnium servatorem Dei Verbum, Dominum nostrum Jesum Christum. Hic enim ille est, qui ex virgine prodit, et homo in terris visus est, et cujus corporea generatio enarrari nequit: siquidem nemo est, qui ejus patrem secundum carnem indicare possit, cum ejus corpus non ex viro sed ex sola sit virgine. Quemadmodum ergo Davidis et Moysis omniumque patriarcharum patres numerari possunt; ita nemo est, qui corpoream Salvatoris ex viro generationem narrare queat. Hic ille est, qui sui corporis ortum stella commonstrari voluit. Decebat enim Verbum e coelo descendens, e coelo quoque indicari: decebat naturae regem prodeuntem, palam ab universa natura agnosci. In Judaea nascebatur, et persae eum adoraturi veniebant. Hic ille est, qui priusquam in corpore appareret, victoriam de adversantibus daemonibus reportavit ac de idololatria triumphavit. Hinc ergo omnes undique gentes patrium morem et idolorum impietatem detestati, suam jam spem in Christo collocant, seque ei adsciscunt, uti vel oculis licet adspicere. Neque enim unquam alias aegyptiorum impietas dissoluta est, *nisi cum Dominus omnium velut in*

nube vectus, corpore illuc ivit, idolorumque errorem evertit, et omnes ad seipsum et per seipsum ad Patrem convertit. Hic ille est, qui sole, natura atque his ipsis, qui eum interfecere, testibus, crucifixus est: cujus morte salus omnibus exorta est, et omnis natura liberata est. Hic ille est omnium vita, qui et tamquam ovis pro omnium salute suum corpus pro aliis morti tradidit, licet nolint credere judaei.

38. Enim vero si haec ad faciendam fidem satis esse non arbitrantur, saltem ex aliis, quae ipsi habent oraculis, id sibi persuaderi velint. De quo enim dicunt prophetae: *Palam apparui his qui me non quaerebant: inventus sum a non interrogantibus me. Dixi: Ecce sum, genti quae non invocavit nomen meum; expandi manus meas ad populum non obedientem et contradicentem*(Isa. 65, 1.)? Quis, quaeso, ille est, qui palam apparuit? dixerit quis ad judaeos. Nam si prophetam volunt esse, dicant quandonam abscondebatur ut postea appareret? Qualis vero ille est propheta, qui ex occulto manifestus factus est et manus in cruce extendit? Nullus certe justorum, sed solum fuit Dei Verbum, quod cum ex sua natura expers esset corporis, propter nos corpore apparuit, et pro omnibus

pati voluit. Verum si neque id illis satis fuerit, ex aliis saltem convincantur qui tam evidens argumentum ob oculos habent; ubi nempe dicit Scriptura: *Roboramini manus remissae et genua dissoluta: consolamini, qui pusillo animo estis; roboramini, non timete. Ecce Deus noster judicium retribuit: ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi caecorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet, sicut cervus claudus, et expedita erit lingua balborum* (Isa. 35, 3.). Quid ergo illi de hujusmodi testimonio possunt dicere, aut quomodo vel oculos contra erigere ausint? Siquidem prophetia Dei adventum praenunciat, cujus adventus tempus signa declarant. Nempe divino illo adventu caecos videre, claudos ambulare, surdos audire, et balborum linguam expediri docent. Quando igitur hujusmodi signa in Israël visa sunt? vel ubi tale quid in Judaea factum sit, nobis dicant. Leprosus quidem Naaman mundus factus est, sed surdus non audivit, nec claudus ambulavit. Mortuum excitavit Elias et Elisaeus, sed non vidit caecus natus. Magnum quidem revera est, mortuum excitare: sed non tale fuit miraculum, quale Salvator edidit. Nam si de leproso et viduae defuncto filio non tacuit Scriptura, si utique

accidisset, ut et claudus ambularet et caecus videret, haec quoque commemorare non omisisset. Quia vero de his silent sacri codices, non prius facta fuisse manifestum inde est. Quando itaque haec evenerunt, nisi cum ipsum Dei Verbum in corpore apparuit? Quando porro apparuit, nisi cum claudi ambulavere, balbi clare locuti sunt, surdi audierunt, caeci nati viderunt? Ideo enim his tunc conspectis judaei ut qui ea nunquam alias facta audivissent, ajebant: *A seculo non est auditum, quia quis aperuit oculos caeci nati. Nisi esset hic a Deo, non posset facere quidquam* (Joan. 9, 32.).

39. *Judaei refelluntur ex Danielis vaticinio.* — Verum forte ipsi rebus tam apertis repugnare non valentes, ista quidem scripta esse non ibunt inficias, sed ea se exspectare, nondumque advenisse Deum Verbum respondebunt. Id ipsum enim perperam illi dictitant, nec eos pudet rebus adeo manifestis impudenter adversari. Verum hic etiam potissimum confutabuntur non a nobis quidem, sed a sapientissimo Daniele, qui et praesens tempus et divinum Salvatoris adventum his verbis praesignificavit: *Septuaginta hebdomades contractae sunt*

super populum tuum et super urbem sanctam, ut consummetur peccatum, et obsignentur peccata, et deleantur iniquitates, et remittantur injustitiae, et adducatur justitia sempiterna, et obsignetur visio et propheta, et ungatur Sanctus Sanctorum, et cognosces et intelliges ab exitu sermonis ut respondeatur et aedificetur Jerusalem usque ad Christum ducem (Dan. 9, 24. ss.). Equidem in aliis forsitan testimoniis saltem effugia reperire, et ea quae scripta sunt in futurum tempus differre possint. Quid autem ad haec dicere vel opponere habent, ubi nempe et Christus significatur, et is qui ungitur, non homo simpliciter, sed Sanctus Sanctorum esse declaratur, et usque ad ejus adventum stat Jerusalem, ac postea desinit propheta et visio in Israël? Olim quidem David, Salomon et Ezechias uncti sunt, sed tamen et Jerusalem et locus stetit, prophetaeque vaticinati sunt, scilicet Gad, Asaph, Nathan, et post illos Isaïas, Osee, Amos et alii. Praeterea ii, qui uncti fuerunt, homines quidem sancti vocati sunt, non vero Sancti Sanctorum. Quod si captivitatem objiciant, et propter eam Jerusalem nos stetisse contendant, quid de prophetis dixerint? Etenim postquam olim populus *Babylonem deductus est, illic Daniel*

et Jeremias aderant, vaticinabanturque Ezechiel, Aggaeus et Zacharias.

40. *Judaei refelluntur Danielis vaticinio.* — Nugantur ergo judaei, cum praesens tempus differunt. Quando enim propheta vel visio ab Israël defecit, nisi cum Sanctus Sanctorum Christus advenit? Magnum siquidem signum et indicium est Dei Verbi adventus, quod nec jam stet Jerusalem, nec propheta exsurgat, nec illis visio appareat, idque admodum convenienter. Postquam enim is qui significabatur, advenit, quid adhuc signorum opus esset? Similiter praesente veritate, quid prodesset umbra? Nempe idcirco vaticinabantur, usque dum veniret ille, qui ipsa justitia est et omnium peccata redimit. Unde tamdiu stetit Jerusalem, ut illic veritatis figuras praemeditarentur. Quapropter praesente Sancto Sanctorum, congruenter visio et prophetia obsignatae sunt, ac finem habuit Jerosolymorum regnum. Tamdiu enim reges apud illos uncti sunt, quoad Sanctus Sanctorum ungeretur. Jacob quoque usque ad ipsum permansurum esse judaeorum regnum his verbis praenunciat: *Non deficiet princeps ex Juda, et dux ex femoribus ejus, donec venerint quae reposita sunt ei, et ipse est exspectatio gentium*

(Gen. 49, 10.). Hinc et ipse Salvator clamabat: *Lex et prophetae usque ad Joannem prophetaverunt* (Matth. 11, 13.). Quocirca si nunc apud judaeos vel rex vel prophetia vel visio sit, recte Christum venisse negant. Sed si neque regem neque visionem habent, sed et omnis prophetia jam obsignata est, captaque est urbs et templum: quid adeo impii sunt et tam grave peccatum committunt, ut facta quidem videant, Christum vero, qui haec ipsa fecit, negare audeant? Quid cum ipsos etiam gentiles relictis idolis spem suam per Christum in Deo Israël ponere adspiciant, ipsi nihilominus Christum ex radice Jesse secundum carnem natum ac modo regnantem repudiare non verentur? Namque si alium Deum gentes colerent, nec ipsum Deum Abraham, Isaac, Jacob et Moysis confiterentur, justam sane de Dei adventu dubitandi occasionem haberent. Si vero illum ipsum gentes colunt, qui Moysi legem et Abrahae promissiones dedit, et cujus Verbum judaei indignissime tractaverunt: quare non agnoscunt, vel potius cur ultro negligunt videre Dominum, quem Scripturae praedixerunt, orbi terrarum illuxisse, et corpore indutum apparuisse, quemadmodum ait Scriptura: *Dominus*

Deus apparuit nobis (Psal. 117, 27.); et: *Misit Verbum suum et sanavit eos* (Psal. 56, 20.); et rursus: *Non legatus, non angelus, sed ipse Dominus salvos illos fecit* (Isa. 63, 9.)? Certe simile illi agere mihi videntur, ac si quis mente perculsus terram a sole illuminatam adspiciens, solem a quo illuminata est negaverit. Ecquid enim amplius ei, quem illi exspectant, faciendum restat? An ut gentes vocet? sed jam vocatae sunt. An ut prophetam, regem et visionem auferat? Sed hoc item jam factum est. An ut idolorum impietatem convincat? Convicta et proscripta est. An ut mortem destruat? Destructa est. Quid ergo non factum est, quod Christum facere oportuit, vel quid tandem superest, quod nondum impletum fuit, ut modo gaudeant judaei, et causam non credendi habeant? Profecto si, quemadmodum utique videmus, nec regem nec prophetam jam habent, si nec Jerusalem, nec sacrificium, nec visio apud illos manet, sed omnis terra Dei cognitione repleta est, et gentes impietate rejecta, jam ad Deum Abraham per Verbum, qui est Dominus noster Jesus Christus, confugiunt: certe vel impudentissimis perspicuum inde fuerit, Christum venisse, eumque omnes omnino sua luce illu-

strasse, et vera ac divina de suo Patre doctrina informasse. Ex his itaque pluribusque aliis, quae ex divinis literis licet excerpere, judaeos non inepte possumus confutare.

41. *Verbi incarnatio absurda videri non debet.* — Jam quod gentiles spectat, satis mirari non queo, quod ea quae minime ridenda sunt rideant, ipsique interim in sua turpitudine obcaecati perseverent, quam scilicet se in lignis et lapidibus constituere nequaquam attendunt. Verum quandoquidem firmae nobis non desunt rationes, quibus nostrae doctrinae veritatem tueamur, age, si placet, illos quoque aptis argumentis refellamus, maxime vero ex his ipsis, quae nosmetipsi conspicimus. Quid enim aliud absurdum et ridiculum apud nos reperiunt, quam quod Verbum in corpore apparuisse dicimus? Atqui hoc ipsum non absurde factum fuisse ipsi etiam consentient, si modo veritatis amatores esse volent. Enimvero si Verbum Dei esse plane inficiantur, inscite nugantur, dum de his quae nesciunt rident. Sed si Verbum Dei esse concedunt, ipsumque universi rectorem esse, et in illo Patrem mundum creasse, omnia denique ejus providentia illuminari, vivere et esse, ac ejus

imperio subjici, ita ut ex providentiae effectibus et ipsum Verbum cognoscatur, et per Verbum Pater: vide, quaeso, an non potius ipsi risum adversus seipsos imprudenter concitent? Mundum magnum quoddam corpus esse docent gentiles philosophi, nec hic a vero aberrant. Mundum enim ejusque partes sensibus subjici videmus. Si igitur in mundo, qui corpus est, Dei Verbum est, si in omnibus et singulis rebus exsistit; quid incredibile vel quid absurdum videretur, si ipsum quoque in homine esse asserimus? Nam si Verbum in corpore exsistere generatim absurdum est: absurdum quoque fuerit ipsum in universo mundo exsistere omniaque sua providentia illustrare et movere; siquidem corpus est rerum universitas [1]. Sin autem Verbum in mundo exsistere et in universo notum fieri maxime convenit: nec etiam inconveniens erit ipsum in humano corpore apparere, illudque ab eo illuminari et vim agendi habere: pars enim universi est hominum genus. Unde si partem

[1]) *Corpus est rerum universitas.* Universitas rerum (etiam secundum gentiles philosophos) corporis cujusdam magni instar est, quod Deus pervadit, permeat, regit et implet.

instrumentum ejus ad divinitatis patefactionem fieri dedecet, certe perabsurdum similiter fuerit ipsum per universum mundum cognosci.

42. Ut enim insulsus ille non immerito haberetur, qui, cum totum corpus ab homine moveatur et illuminetur, absurdum esse diceret, in pedis digito virtutem hominis exsistere, quia scilicet cum concedit ipsum in toto corpore esse et agere, eum tamen in parte esse non vult: ita qui fatetur et credit Dei Verbum in universo esse totumque mundum ab eo illuminari et moveri, huic sane absurdum videri non debet, si unum corpus humanum ab eodem moveatur et illuminetur. Quod si quia factum et ex nihilo creatum fuit humanum genus, idcirco nos ab eo quod decorum est recedere existimant, cum Salvatorem in humano corpore apparuisse dicimus; eum quoque pari ratione ex mundo excludere debent, quippe qui ut esset, ex nihilo per Verbum factus sit. Sed si quamvis mundus factus est, Verbum in eo esse non est absurdum: nec ergo etiam absurdum est ipsum in homine esse. Quidquid enim de toto mundo cogitaverint, necesse est idem de parte intelligere: siquidem homo, ut antea dixi, *pars est totius mundi. Nullo igitur*

modo dedecet Verbum in homine esse, cunctaque ab illo et in illo illuminari, moveri et vivere, sicuti ipsorum quoque scriptores testantur: *In ipso vivimus, et movemur, et sumus* (Act. 17, 28.). Quid itaque risu dignum dicimus, si Verbum corpore, in quo est, tamquam instrumento ad sui patefactionem usum fuerit. Nisi enim in illo fuisset, eo utique uti non potuisset. Porro si supra concessum est, Verbum in universo et singulis ejus partibus esse: quid incredibile videtur, si in quibus exsistit, in his se videndum praebeat? Quemadmodum enim ille idem, qui propria virtute in singulis et omnibus rebus est, cunctaque splendide administrat, si solis, aut lunae, coeli vel terrae, aquarum aut ignis ministerio uti vellet, ad vocem edendam ac se et suum Patrem notum faciendum, nemo eum absurde et inepte egisse dicere auderet, quippe cum universa jam ipse antea contineret, et cum omnibus ac in ipsa illa parte exsisteret, seque occulte ostenderet: ita sine dubio absurdum videri non debet, si ille, qui res universas gubernat et vita donat, per homines se notum facere cupiens, humano corpore velut instrumento usus sit, quo nobis et veritatem patefaceret, et Patris cognitionem

impertiret. Humana siquidem natura pars est totius universi. Unde quemadmodum mens humana, quae in toto homine est, aliqua parte corporis, lingua videlicet, tamquam sui signo utitur, nec tamen mentis naturam idcirco imminui quispiam dixerit: ita si Verbum in omnibus rebus exsistens humano instrumento usum est, indecorum nemini debet videri. Alioquin si, uti jam dixi, ipsum corpore velut instrumento uti non decuit, nec etiam in toto universo idem ipsum esse decuit.

43. *Verbum convenienter assumpsit naturam humanam.* — Quod si inquirant, cur igitur non per alias pulchriores mundi partes apparuerit, nec splendidiori instrumento, verbi gratia, sole, luna, astris, igne vel aethere, sed homine tantum usum fuerit? discant illi, Dominum non venisse ut se ostentaret, sed ut nos infirmos simul et ignaros curaret et doceret. Ostentantis enim fuisset, solummodo apparere et spectantes stupore percellere; at sanantis et docentis erat, non tantum advenire, sed indigentium commodo prospicere, atque ut illi ferre possent apparere; ne si modus ipse laborantium necessitatem excederet, illos potius perturbaret, atque *ita Numinis adventus ipsis fieret inutilis.*

Nulla profecto alia rerum creatarum praeter solum hominem circa Dei cognitionem errabat. Siquidem non sol, non luna, non coelum, non astra, non aqua, non aether suum ordinem perturbarunt, sed suum opificem ac imperatorem Verbum agnoscentes, manent uti initio factae sunt. Soli autem homines bonum aversati, ea postmodum, quae non sunt, pro veritate sunt commenti, ac Dei cultum et notionem daemonibus et hominibus in lapideis simulacris attribuerunt. Hinc cum tantam perversitatem negligere divinae bonitatis indignum esset: cum item eum omnia in universo administrantem ac regentem homines non potuissent cognoscere, merito idcirco partem universi, corpus videlicet humanum tamquam instrumentum sibi ipsi assumit, illudque ingreditur, ut quoniam eum in toto universo agnoscere non potuerant, saltem in parte residentem non ignorarent, et qui vim ejus invisibilem non potuerant conspicere, saltem ex similitudine eum intelligere et contemplari possent. Cum enim sint homines, hinc per simile corpus ac divina quae per eum eduntur opera, citius et propius ejus Patrem possunt cognoscere, si scilicet perpendere voluerint, non hominis sed Dei esse opera, quae ab illo fiunt. Quod

si absurdum esse putant, ex iis corporis operibus Verbum notum fieri: certe absurdum quoque fuerit ipsum ex his, quae in universo agit, cognosci. Et vero quemadmodum in rebus creatis exsistens, nihil earum fit particeps, sed potius res cunctas suae virtutis participes efficit: ita etiam corpore non secus ac organo utens, nulla in re ejus efficitur particeps, sed illud potius sanctum reddit. Si enim Plato, quem tantopere admirantur gentiles, ait [1]: „Mundi auctorem, cum eum male agitatum et in periculo locum dissimilitudinis subeundi constitutum cerneret, animae gubernaculis insidentem succurrere, omniaque errata emendare:" quid incredibile apud nos dicitur, si errante humana natura, ei insederit Verbum et homo apparuerit, ut vexatam ac periclitantem sua gubernatione et bonitate servaret?

---

[1]) Hic locus excerptus est ex Platonis *Politico*, ubi tamen paulo aliter ita legitur: „Itaque tunc Deus, qui mundum ornaverat, eum in angustias conjectum videns, solicitus ne ita male agitatus prae tumultu dissolveretur et in infinitum dissimilitudinis locum mergeretur: ad ejus gubernacula rursus sedet, partesque laborantes ac solutas ad pristinum sibi conformem statum revocans ornansque et emendans, immortalem eum et senii expertem reddit."

44. Verum fortasse pudore victi his tandem assentientur. At reponent, Deum homines erudire et servare cupientem solo nutu id debuisse agere, non autem ejus Verbum sibi corpus assumere, quemadmodum utique olim factum est, cum res ex nihilo sunt productae. Quibus non inepte responderi potest, olim quidem quando nulla omnino res exsisteret, solo nutu ac voluntate opus fuisse ad mundum condendum. Postquam vero factus est homo exegitque necessitas, ut non ea quae non erant, sed quae facta erant curarentur: consentaneum erat medicum et servatorem ad res jam factas accedere, ut ea quae erant curaret. Atqui factus erat homo: quapropter humano instrumento, corpore nimirum, uti debuit. Alioquin si non ita fieri oportuit, quonam modo, quaeso, Verbum instrumento uti volens, se gerere debuit? Vel unde illud accipere conveniebat nisi ex his, quae jam facta erant ejusque divinitate per simile corpus (se manifestante) indigebant? Nec enim ea quae non erant, egebant salute, ut et tantum jubere satis esse posset: sed homo jam factus corrumpebatur ac peribat; quapropter convenienter admodum Verbum humano usum est instrumento, ac se ipsum in omnia expandit. Deinde illud quoque sciendum est,

quod orta corruptio non extra corpus erat, sed ei penitus inhaeserat: unde necesse quoque fuit vitam ipsi pro corruptione inhaerere, ut quemadmodum mors in corpore producta fuerat, ita et vita in eodem produceretur. Itaque si mors extra corpus fuisset, extra ipsum quoque vita esse debuisset. Sed si mors in corpore inhaerebat, eoque idcirco fortior erat: profecto necesse quoque fuit vitam corpori inhaerere, ut corpus vita loco mortis indutum corruptionem abjiceret. Ceteroqui si Verbum extra corpus et non in ipso corpore esse voluisset: mors quidem valde naturaliter ab eo fuisset victa, quippe quae vitae resistere non queat: at nihilominus exorta corruptio in corpore permansisset. Quocirca valde congruenter corpus induit Salvator, ut corpus vitae inhaerens non amplius in morte tamquam mortale permaneret: sed ut immortalitatem veluti induens, postmodum resurgens immortale perstaret. Semel enim indutum corruptione, resurgere nunquam potuisset, nisi similiter vitam induisset. Praeterea mors per seipsam non nisi in corpore apparere potest: unde idcirco corpus induit, ut mortem, quam in corpore invenerat, deleret. Enimvero quonam pacto *perspicuum fuisset Dominum vitam esse,*

nisi quod mortale erat vita donasset? Scilicet quemadmodum si quis a stipula, quae ab igne pro natura sua consumitur, ignem removerit, minime quidem illa comburitur, sed tamen semper stipula manet, vimque ignis extimescit, a quo nempe naturaliter absumitur; sed si quis plurimo amianto, qui igni resistere dicitur, stipulam munierit, illa hujusmodi praesidio secura nihil amplius ab igne timendum habet: idem sane de corpore et de morte licet dicere. Nimirum si mors solo jussu a corpore fuisset prohibita, nihilominus mortale et corruptioni obnoxium pro natura corporum mansisset; quod ne accideret, incorporeum Dei Verbum (corpus) induit, atque ita nec mortem nec corruptionem deinceps metuet, quippe cum vitam indumentum habeat, et corruptio in eo evanescat.

45. *Christi divinitas undique innotescit.* — Valde igitur convenienter Dei Verbum corpus assumpsit et humano usum est instrumento, ut et corpori vitam impertiret, et quemadmodum in mundo ex operibus cognoscitur, ita etiam in homine ageret et seipsum ubique patefaceret, nihilque sua divinitate et cognitione vacuum relinqueret. Hic enim eadem quae supra tractavi repeto,

scilicet Salvatorem ita egisse, ut quemadmodum omnia ubique praesens implet, ita quoque omnia sui cognitione repleret, uti divina Scriptura testatur: *Repleta est universa terra cognitione Domini* (Isai. 11, 9.). Sive enim in coelum suspicere quis velit, ejus ornatum et pulchritudinem intuetur. Sin autem coelum contemplari non queat, dummodo oculos ad homines convertat, ex operibus infinitam ejus prae hominibus potentiam agnoscet, solumque illum inter homines Deum Verbum esse fatebitur. Quod si daemonibus delusus, eorum vim admiretur, eos ab illo pelli videt, ac proinde illorum esse Dominum non difficiliter credit. Si vero in aquarum naturam immersus, eas Deum esse existimet, ut aegyptii, qui aquam venerantur: eam ab illo mutatam cernens, Dominum aquarum creatorem esse statim concludit. Quin etiam si ad ipsos usque inferos pervenerit, et heroas, qui illuc descenderunt, totidem veluti deos esse attonitus arbitretur; illum resurrexisse et mortem debellasse adspiciens, non dubitat quin solus Christus inter illos verus Dominus et Deus habendus sit. Siquidem omnes mundi partes attigit Dominus, nec non ab omni errore eripuit, et coarguit, uti Paulus ait: *Exspo-*

liatis principatibus ac potestatibus, triumphavit in cruce (Coloss. 2, 15.); ne quis deinceps, sed ubique verum Dei Verbum inveniret. Ita enim homo undique constrinctus, et ubique, hoc est, in coelis, in inferis, in homine atque in terris explicatam cernens Verbi divinitatem, non amplius in cognoscendo Deo decipitur, sed solum Verbum adorat, et per Verbum cognitionem Patris praeclare assequitur. His igitur consentaneis rationibus gentiles non male refellemus, quas si sufficere non putant, ut pudore ipsi afficiantur, saltem ex his, quae in omnium conspectu apparent, vera ea esse quae diximus persuasum habeant.

46. *Mundi per Christum conversio argumentum ejus divinitatis.* — Enimvero quandonam homines idolorum superstitionem deserere coeperunt, nisi a quo verus Deus Dei Verbum homo factum est? Quandonam graecorum et totius orbis oracula cessavere et evanuere, nisi postquam Salvator se in terris patefecit? Quandonam poetarum dii et heroes homines tantum esse deprehendi ac contemni coeperunt, nisi ubi Dominus trophaeum de morte confecit, et corpus quod acceperat a mortuis excitans, incorruptum servavit? Quandonam fraus et furor daemo-

num coepit despici, nisi cum Verbum, Dei virtus, omnium nec non illorum Dominus, hominum infirmitatem miseratus, in terra apparuit? Quandonam ars et scholae magicae conculcatae sunt, nisi post divinum Verbi apud homines adventum? Denique quandonam gentilium sapientia stulta facta est, nisi cum vera Dei sapientia seipsam in terris notam reddidit? Olim siquidem homines per totum terrarum orbem ac per omnes regiones idolorum superstitione illigati errabant, nullosque alios deos praeter idola agnoscebant: nunc vero per universam terram vano idolorum cultu relicto, ad Christum confugiunt, quem et Deum venerantes, per eum ad Patris, quem non noverant, cognitionem perveniunt. Quodque in primis mirum est, cum variae et prope infinitae sint religiones, propriumque idolum singulae regiones habebant, nec possit is, quem Deum appellant, proximum transgredi locum, ut vicinos ad se colendum alliciat, quippe qui vix intra proprios fines colatur (nemo enim vicini Deum colebat, sed proprium singuli servabant idolum, quod et omnium esse Dominum existimabant): solus Christus et unus et ubique idem apud omnes adoratur, *atque ita quod idolorum infirmitas efficere*

nequiverat, ut saltem proximos accolas ad se adducerent, Christus id ipse effecit, qui non vicinis tantum sed universo plane orbi persuasit, ut se unum ac eundem Dominum, et per ipsum, Deum suum Patrem colerent.

47. *Oraculorum et magiae cessatio argumentum divinitatis Christi.* — Et vero olim quidem omnia dolis oraculorum plêna erant, falsaque hominum opinione, Delphorum, Dodonae, Boeotiae, Lyciae, Libyae, Aegypti et Cabirorum oracula, nec non Pythiae omnibus admirationi erant: nunc autem ex quo Christus ubique praedicari coepit, penitus defecit illorum insania, nec ullus amplius inter eos vates reperitur. Olim daemones variis spectris hominum mentes decipiebant, fontibusque et fluviis, lignis aut lapidibus insidentes, stultos mortales praestigiis percellebant: jam vero post divinum Verbi adventum, evanuerunt hujusmodi fallaciae. Siquidem solo crucis signo adhibito omnes illae daemonum fraudes repelluntur. Olim caeci homines Jovem, Saturnum, Apollinem et heroas apud poetas adeo celebratos deos esse arbitrabantur, eosque miserando errore colebant: at ubi Salvator inter homines apparuit, illos mortales homines esse amotis involucris manifeste patuit, et solus Christus

ex cunctis hominibus Deus verus, Dei Deus Verbum agnitus est. Quid vero de arte magica, quam illi tantopere demirantur, dicemus? Nempe illa quidem ante Verbi adventum apud aegyptios, chaldaeos et indos maxime valebat et vigebat, spectantesque miro afficiebat stupore: verum veritatis praesentia et Verbi adventu ipsa quoque convicta ac prorsus destructa est. Quod autem ad gentilem sapientiam et philosophorum magniloquentiam attinet, n minem esse reor, qui nos hac de re verba facere exoptet, quippe cum ante omnium oculos res ipsa, admiranda sane, obversetur, quod cum gentilium sapientes tot scriptis voluminibus nec paucos saltem ex vicinis regionibus adducere potuerint, ut suam de immortalitate doctrinam amplecterentur ac virtutem sequerentur, solus Christus humili ac vulgari sermone, nec disertis hominibus usus, per universum terrarum orbem plurimis hominum coetibus persuasit, ut morte contempta, immortalia saperent, et rebus caducis neglectis sola aeternna bona suspicerent, ac denique ut terrenam gloriam nihili ducentes, ad solam coelestem aspirarent.

48. *Daemones inviti fatentur Christi divinitatem.* — Haec autem quae dicimus, non

in solis verbis consistunt, sed ipsa etiam experientia praeclarum veritati dat testimonium. Accedat itaque quisquis voluerit, ac virtutis insignia in Christi virginibus nec non in adolescentibus, qui castimoniam profitentur, immortalitatisque fidem in tanto Christi martyrum choro contempletur. Veniat et quisquis ea quae diximus experiri cupit, atque in mediis ipsis daemonum praestigiis et oràculorum fallaciis ac magiae prodigiis, signo crucis, quae apud ipsos ludibrio est, utatur, solumque Christum nominet: mox videbit quam cito per ipsum fugentur daemones, cessent oracula, ars omnis magica veneficiaque evanescant [1]). Quis itaque quantusque ille est Christus, qui suo nomine ac sua praesentia omnia usquequaque obscurat et delet, solusque ceteris omnibus fortior est, atque universum orbem sua doctrina replet? Respondeant gentiles, qui tam effrenate impudentissimeque rident. Enimvero, si homo ille est: qui fieri potest, ut unus homo omnium quos ipsi colunt deo-

---

[1]) Quae hic s. doctor testatur de daemonum expulsione signo crucis effecta, unanimi suffragio confirmant reliqui patres, et ostendimus *opusc.* t. I. diss. pag. 105. ss. et *opusc.* VI, 128. ss. annot.

rum potentiam superet, nihilque prorsus illos esse sua propria virtute convincat? Quod si magum eum esse dicant: qui fit a mago ars omnis magica destruatur et non potius confirmetur? Namque si dumtaxat homines magos vicisset, vel uno tantum fuisset superior, non immerito suspicarentur, eum arte quadam praestantiori aliorum fuisse victorem. Si vero de universa plane arte magica ejusque nomine crux Christi triumphavit: perspicuum sane inde fuerit Salvatorem magum non fuisse, utpote quem daemones, quos alii magi invocant, tamquam Dominum fugiunt. Quis itaque ille sit dicant gentiles, quibus nulla alia cura videtur esse, quam ut cachinnentur. An daemonem eum, atque idcirco aliis valentiorem fuisse contendent? Sed si id dixerint, risum haud dubie concitabunt, prioribusque rationibus poterunt confutari. Qui enim fieri potest, ut ille sit daemon, qui ipse daemones expellit? Namque si aliquos tantum daemones abigeret, recte eum in principe daemoniorum ceteris inferioribus fortiorem fuisse arbitrarentur, quod et eidem olim judaei contumeliose exprobrabant. Verum si omnis daemonum furor ejus nomine retunditur ac repellitur: nemo certe non videt hic illos etiam errare, nec Domi-

num nostrum et Salvatorem Christum aliquam, ut putant, daemonicam virtutem esse. Quocirca si Salvator nec merus homo, nec magus, nec aliquis daemon est., sed tamen et poëtarum commenta et daemonum fallacias, ac gentilium sapientiam sua divinitate evertit et obscuravit: an non evidens est atque inter omnes constare debet, vere illum Dei Filium, et Verbum, sapientiamque ac virtutem Patris esse? Hinc enim non humana sed supra hominum conditionem ejus sunt opera, vereque Dei illa esse liquet cum ex rebus ipsis, tum si cum factis hominum comparentur.

49. *Miraculorum Christi praestantia.* — Quis enim omnium unquam hominum corpus ex sola virgine sibi ipsi composuit? Quis ex hominibus tales unquam sanavit morbos, quales communis omnium Dominus? Quis naturae defectum explevit, et caeco nato visum restituit? Aesculapius quidem int deos ab illis relatus est, quod medic exercuerit, herbasque aegris corporibus utiles invenerit; nec enim eas ipse ex t formaverat, sed naturali scientia tantum pererat. Verum quid istud si cum Salvato facto conferatur, qui nempe non vulnus curaverit, sed naturam formaverit, et corpus

restituerit? Herculem quoque tamquam deum gentiles adorant, quia cum paribus hominibus pugnaverit et feras dolo occiderit: sed quid haec si ea cum Verbi miraculis compares, cujus scilicet virtus morbos, daemones, ipsamque mortem ab hominibus repulit? Dionysius item sive Bacchus apud eos colitur, quia hominibus factus est ebrietatis magister: cum interim omnium revera servator et Dominus ab iisdem derideatur. Verum haec ita sint per me licet. Quid autem habent, quod aliis ejus divinitatis miraculis opponant? Quonam homine moriente sol obscuratus est et concussa est terra? Certe ad hoc usque tempus moriuntur homines olimque mortui sunt: quibusnam igitur tale quid unquam contigit prodigium? Vel, ut ea quae corpore egit praetermittam, solaque illa quae ejus corporis resurrectionem secuta sunt commemorem: cujusnam omnium qui [illegible]tenus fuerunt hominum doctrina una ea [illegible] orbem tantum [illegible]ue per totum terrarum [illegible] [illegible], ut ejus cultus in omnem regionem [illegible]laverit? Vel quare si secundum illos [illegible]stus homo est et non Deus Verbum, a [illegible] quos colunt non impeditur, quominus ejus religio in eandem regionem quam occupant perveniat; sed potius ipsum Verbum

suo adventu ac doctrina illorum cultum antiquat et fallacias dispellit?

50. *Divina Christi missio ex ejus opere probatur.* — Multi quidem ante Christum terrae reges et tyranni exstitere; multi apud chaldaeos, aegyptios et indos sapientes et magi commemorantur: quis ergo illorum, non post mortem dico, sed etiam in vita tantum potuit, ut universam terram sua doctrina impleret, tantamque hominum multitudinem ab idolorum superstitione revocaret, quantam Salvator noster ab idolis ad seipsum convertit? Gentiles philosophi plurimos libros multa cum eloquentia et arte conscripsere: verum quid simile his, quae crux Christi peregit, effecerunt? Illorum quidem sophismata, quamdiu vixerunt, valuerunt: imo dum etiam viverent, id quod illis auctoritatem conciliare videbatur, mutuas inter eos concertationes suscitavit, ipsisque inter se digladiandi fuit occasio. At Dei Verbum, quod sane perquam mirum est, humiliori stilo utens, vel acutissimos sophistas obscuravit, cunctosque ad seipsum alliciens illorum doctrinam evertit, et suas ecclesias complevit. Illud quoque admiratione dignum est, quod mortem ut homo perferens, vanam sapientum de idolis magniloquentiam deje-

cerit. Nam cujus unquam mors daemones fugavit? Cujus unquam alius quam Christi mortem reformidarunt daemones? Ubi enim Christi nomen profertur, inde quivis daemon expellitur. Quis vero pravas hominum affectiones ita abscidit, ut impudici pudicitiam sectentur, gladios abjiciant homicidae, et timidi forti sint animo? Denique quis fecit, ut barbarae et diversae nationes furore deposito pacem amplecterentur, nisi Christi fides et crucis signum? Quis alius homines ita certos de immortalitate reddidit, ut Christi crux ejusque corporis resurrectio? Nam etsi gentiles omnia sunt commenti, tamen idolorum resurrectionem fingere non potuerunt, quippe qui ne cogitaverint quidem, utrum corpus post mortem possit denuo exsistere. Sed in eo mihi maxime approbandi videntur; hoc enim sibi ita persuadentes, suae quidem idololatriae imbecillitatem arguerunt, hanc autem potestatem Christo concesserunt, quo Dei Filius apud omnes notus fieri posset.

51. *Mira doctrinae Christi efficacia.* — Quis igitur hominum post mortem vel etiam per vitam virginitatem docuit, ac non potius hanc virtutem acquiri ab hominibus non posse? At Salvator noster omniumque im-

perator Christus in illa suadenda virtute tantum pondus habuit, ut etiam pueri legitimam aetatem nondum adepti virginitatem, quae quidem supra legem est, profiteri non vereantur? Quis unquam homo tantum terrae spatium peragrare potuit, ut ad scythas usque et aethiopas, persas, armenios, gothos, et qui ultra oceanum commorari dicuntur, nec non qui ultra Hyrcaniam habitant perveniret: vel etiam ut ad aegyptios et chaldaeos adiret, homines magicae arti deditos, ac ultra modum superstitiosos agrestesque moribus, ut apud eos de virtute et pudicitia amplectenda, nec non de abjiciendis idolis dissereret, sicuti fecit omnium Dominus, Dei virtus, Dominus noster Jesus Christus, qui non solum per suos discipulos praedicavit, sed etiam ipse interiori suasione eorum animos induxit, ut morum immanitate abjecta patrios deos non amplius colerent, sed seipsum agnoscerent et Patrem per eum venerarentur? Siquidem olim idololatrae gentiles et barbari bellum inter se gerebant, et crudeles etiam in propinquos erant. Hinc propter implacabiles quas in se invicem exercebant inimicitias, nemini, nisi armata gladiis manu, nec per terram nec per mare iter facere licebat: totamque adeo vitam in armis trans-

igebant, ac illis pro baculo et omni adminiculo ensis solus erat. Qui tametsi, ut dixi, idolis serviebant, et victimas daemonibus immolabant, nihil tamen illis superstitiosus daemonum cultus contulit ad mores tam agrestes exuendos. At postquam Christi doctrinam susceperunt, tunc utique, quod revera valde admirandum est, mente compuncti, caedium saevitiam relinquerunt, nec jam bella amplius amant: sed nihil illis cordi est nisi perpetua pax et amicitia.

52. Quis igitur tantarum rerum auctor est, vel quis pacem inter illos, qui se invicem odio prosequebantur, conciliavit, nisi dilectus Patris Filius, communis omnium servator, Jesus Christus, qui sua erga nos caritate omnia pro nobis sustinuit? Et vero hujusmodi pacem, quam nobis allaturus erat, olim divinae Scripturae his verbis praedixerant: *Concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, nec gens in gentem gladium accipiet, nec bellum gerere amplius discent* (Isa. 2, 4). Nec vero istud incredibile est, quandoquidem nunc quoque barbari, quibus innata est morum ferocitas, dum idolis adhuc immolant, mutuo in se invicem furore exardescunt, nec ullam horam sine

ense esse patiuntur: at ubi Christi doctrinam audierint, statim a bello ad agriculturam se convertunt, nec jam manus gladiis armant, sed eas ad precandum extendunt. Denique inter se quidem pugnare desinunt, sed contra diabolum et daemones armantur, quos et pudicitia virtuteque animae debellant. Id certe divinitatis Salvatoris non minimum est argumentum, illos ab eo didicisse quod apud idola doceri non potuerant: itidemque certissimum idem est daemonum et idolorum imbecillitatis vilitatisque indicium. Siquidem daemones suae infirmitatis non ignari, olim idcirco homines ad bella inter se exercenda inflammabant, ne si adversus invicem congredi cessarent, bellum daemonibus indicerent. Enimvero Christi discipuli, qui inter se nihil contentionis habent, contra daemones morum integritate et bonis actibus pugnant, quos et animose insequuntur, eorumque ducem diabolum vilipendunt, adeo ut in adolescentia casti ac pudici sint, in tentationibus patientes, in laboribus fortes, in tolerandis injuriis mites, in bonorum direptionibus tranquilli. Quin etiam, quod singulari admiratione dignum est, mortem contemnunt et Christi martyres fiunt.

53. *Religionis christianae propagatio et efficacia probat divinam Christi virtutem.* — Ne autem unum, quod in primis insigne est divinitatis Salvatoris indicium, praetermittam: quis unquam vel homo tantum, vel magus, vel tyrannus, vel rex per seipsum cum tanta gentium multitudine congredi potuit, atque contra universam idololatriam, contra omnium daemonum exercitum, contra omnem magicam artem, contra totam gentilium sapientiam, quorum tanta adhuc auctoritas et pondus erat, ut omnem in admirationem raperent; quis, inquam, contra omnes illos contendere et uno eodemque impetu resistere potuit, sicuti Dominus noster, verum Dei Verbum, qui occulte singulorum errores convincens, omnes homines ab omnibus abduxit, ita ut qui prius idola adorabant, ea jam conculcent: et qui magicas praestigias admirabantur, scriptos de illa arte libros comburant: ac denique ipsi sapientes et philosophi Evangeliorum interpretationem omnibus anteponant? Namque quos antea adorabant, ab his discedunt: Christum vero, quem crucifixum deridebant, adorant et Deum esse confitentur. Insuper iidem illi, ut appellant, dii, signo crucis fugantur: at crucifixus Salvator, et Deus et Dei Filius ubi-

que terrarum praedicatur. Denique dii, quos gentiles colunt, ut turpes ab iisdem reprehenduntur: qui autem se in Christi disciplinam tradidere, castiorem illis vitam ducunt. Itaque si haec et similia humana sint: ostendat qui voluerit et probet, homines superioris aetatis eadem fecisse. Sin autem non hominum, sed Dei et videntur et revera sunt opera: quid adeo impii sunt infideles, ut illorum auctorem Dominum non agnoscant? Idem enim prorsus est, ac si quis ex mundi operibus Deum ejus opificem non cognosceret. Etenim si ex virtute qua omnia regit, ejus divinitatem agnoscerent, profecto non ignorarent ea, quae Christus per corpus efficit, non humana, sed Dei Verbi omnium servatoris esse. Quod si cognovissent, quemadmodum Paulus ait, *nunquam Dominum gloriae crucifixissent* (1. Cor. 2, 8.).

54. *Verbi virtus undique innotescit.* — Quemadmodum igitur si quis Deum, qui ex natura invisibilis est, nec ullo modo videri potest, intueri velit, eum ex operibus intelligit et comprehendit: ita qui Christum mente non videt, saltem ex his, quae per corpus agit, eum intelligat, expendatque utrum illa humana sint, an Dei opera: eaque, si quidem

humana sint, irrideat per me licet: si vero non humana sed Dei sint, assentiatur igitur, ne quae ridenda non sunt ridere audeat: sed potius admiretur, quod per rem adeo vilem res divinae nobis patefactae fuerint, et per mortem immortalitas ad omnes pervenerit, ac denique per Verbum hominem factum rerum omnium providentia ejusque administrator et auctor Dei Verbum cognitum sit. Ipse siquidem homo factus est, ut nos dii efficeremur: ipse seipsum per corpus videndum exhibuit, ut nos invisibilis Patris cognitionem acciperemus: ipse injurias sibi ab hominibus illatas sustinuit, ut nos immortalitatis haeredes institueremur. Nam ille quidem nihil laedebatur, quippe qui nec pati aliquid nec corrumpi posset, sed ipsum Verbum et Deus esset: at male affectos homines, propter quos et ista perferebat, in sua, ut ita dicam, impassibilitate custodiebat et conservabat. Demum tot et tanta sunt, quae Salvator, humana natura assumpta, praeclare gessit, ut si quis ea enarrare vellet, idem profecto ageret ac si quis maris immensitatem contuens, ejus fluctus vellet numerare. Ut enim omnes maris fluctus oculis non possunt comprehendi, quod novi sibi semper succedentes sensum ejus, qui illos numerare

conaretur, fugiant: ita qui omnia, quae Christus in corpore fecit, percipere contenderet, ne cogitatione quidem ea posset complecti, cum plura mentem ejus praeterirent quam quae intellexisse arbitraretur. Satius est igitur non de omnibus velle dicere, quorum ne pars quidem digne potest exprimi. Quapropter unius adhuc meminisse tibique cuncta cetera admiranda relinquere contentus ero. Siquidem omnia pari admiratione digna sunt, et quocunque quis se converterit, Verbi divinitatem ibi perspiciens non potest quin obstupescat.

55. *Christus vicit omnem superstitionem gentilium.* — Istud igitur post ea quae exposuimus te discere convenit atque ut caput omnium quae hactenus dicta sunt habere, ac vehementer mirari, quod post Salvatoris adventum non amplius creverit idololatria: sed quae erat, imminui coeperit ac paulatim deficiat. Nullos item amplius progressus habet gentilium sapientia: sed potius quae antea erat, sensim evanescit. Neminem quoque jam daemones praestigiis, oraculis aut incantamentis decipiunt: sed vel id solum tentantes et aggredientes signo crucis confunduntur. Et, ut summatim dicam, attende

quomodo Salvatoris quidem doctrina per totum terrarum orbem diffundatur: contra autem, universa idololatria et quidquid Christi fidei adversatur, quotidie decrescat, debiliteturque et cadat. Quae cum vides, Salvatorem omnium Dominum et potentissimum Dei Verbum adora: eos autem quos ille deficere et evanescere cogit, sperne ac rejice. Ut enim sole praesente, nulla amplius vis est tenebris, sed si quae superfuerint expelluntur: ita divino Dei Verbi adventu vim nullam retinent idolorum tenebrae, sed omnes omnino totius orbis terrarum partes ejus doctrina illuminantur. Quemadmodum item si in illis regionibus, ubi rex se palam videndum non praebet, sed domi occultus manet, quidam turbulenti ejus absentia abutentes, seipsos reges esse praedicent, singulique mentito habitu simpliciores, quasi veri reges essent, circumveniant: accidit quidem ut regis nomine subditi in errorem inducantur, cum regem esse audiunt, quem tamen non vident, maxime quia in ejus aulam non licet ingredi. Verum ubi rex verus prodierit ac comparuerit, statim perturbati illi improbi, ejus praesentia facile internoscuntur et convincuntur; unde quotquot deceperant, vero rege conspecto, eos absque mora deserunt.

Sic olim daemones divinis honoribus usurpatis miseros homines deludebant: at ubi Dei Verbum in corpore apparuit, et suum Patrem notum nobis fecit, tunc daemonum quidem fallaciae evanescere et desinere coeperunt, homines autem verum Patris Deum Verbum intuentes, idola relinquunt, ac verum Deum agnoscunt. Id porro certo indicio est, Christum Deum Verbum et Dei virtutem esse. Cum enim cessent quae humana sunt, et Christi verbum constanter perseveret, nemo non videt ea, quae finem habent, temporalia esse, eum autem, qui perpetuo permanet, Deum Deique Filium verum unigenitum Verbum esse.

56. *Alter Christi adventus.* — Haec quidem, quae paucis tractavimus, quantum ad christianae fidei nec non divini Verbi apud nos adventus elementa et formam exprimendam satis esse videtur, tibi, o vir Christi amans, ultro offerimus. Tu vero occasione inde accepta, si in studium sacrarum literarum sincere et diligenter incumbere voles, accuratius et clarius, quam vera sint ea, quae exposuimus, intelliges. Illae enim theologorum hominum ministerio a Deo prolatae et scriptae sunt: quas cum a magistris divino

spiritu afflatis et divinitatis Christi martyribus effectis didicerimus, easdem tuae sedulitati permamanter tradimus. Secundum quoque et gloriosum vereque divinum ejus ad nos adventum ex iisdem perdiscere poteris, cum scilicet non in vili forma, sed in propria gloria, non in humili statu, sed in sua majestate, nec iterum passurus, sed suae crucis fructum, resurrectionem nempe et incorruptionem, omnibus redditurus veniet. Veniet, inquam, non ut rursus judicetur, sed ut omnes judicet, prout quisque per corpus egerit, sive bona, sive mala; ac bonis quidem regnum coelorum concedetur: mali vero in ignem aeternum et tenebras exteriores projicientur. Id nos ipse Dominus his verbis docet: *Dico vobis, amodo videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis et venientem in nubibus coeli, in gloria Patris* (Matth 26, 64.). Quocirca salutare profecto est Verbum, quod nos in illam diem praemunit, ita monens: *Estote parati et vigilate, quia qua nescitis hora venit* (Matth. 24, 42.). Nam, ut ait beatus Paulus, *Omnes nos sisti oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque juxta ea, quae per corpus gessit, sive bonum sive malum* (2. Cor. 5, 10.).

57. *Bonorum operum necessitas.* — Verumtamen praeter studium et veram cognitionem Scripturarum vitae quoque integritas et munditia animae nec non christiana virtus necessaria est, ut per eam mens incedens, ea, quae expetit, assequi, et Dei Verbum, quantum humanae naturae licet, comprehendere queat. Siquidem nemo sanctorum verba sine pura mente et illorum vitae imitatione intelligere potest. Nam quemadmodum qui solis lucem videre cupit, oculum abstergat et expurget, ac seipsum quodammodo soli similem reddat necesse est, ut oculus lux ita effectus, solis lucem videre possit: vel quemadmodum si quis urbem vel regionem aliquam intueri velit, se in ipsum locum spectandi causa confert: ita qui theologorum mentem et sensum percipere exoptat, animam vitae sanctitate prius abluere et purgare, atque ad ipsos sanctos morum similitudine debet accedere, ut vitae institutio cum illis veluti consociatus, ea quae ipsis Deus patefecit intelligat, ac deinceps illis junctus, peccatoribus impendens et paratum in die judicii ignem effugiat, et quae sanctis in regno coelorum destinata sunt praemia recipiat, quae quidem nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor

hominis ascendit (1. Cor. 2, 9.), quae praeparata sunt his, qui virtutem sectantur ac Deum et Patrem diligunt, in Christo Jesu Domino nostro, per quem et quocum ipsi Patri una cum ipso Filio in Spiritu sancto sit honor, potestas et gloria in secula seculorum. Amen.

INDEX.

Index rerum.

A.

B.

C.

L.

M.

R.

S.

T.

A. M. D. G.
